FIRST EXAMINATION IN ARTS.—TEXT FOR 1909.

SRI

NARAKASURA VIJAYAMU

A Sanskrit Drama rendered into Telugu

BY

Mahamahopadhyaya

K. VENKATARATNAM PANTULU

Author of Bilvesvareeyam and Other Works

With Notes

BY

K. SUBRAHMANYA SASTRULU

Telugu Pandit, Pachaiyappa's College, Madras,

adras:

my Sastrulu & Sons

, Esplanade

 1950. [Price One Rupee.

శ్రీరస్తు

నరకాసురవిజయము

అను

వ్యాయోగము

శ్రీబిల్వేశ్వరీయాద్యనేకగ్రంథనిబంధనబంధురు లగు

మహామహోపాధ్యాయ

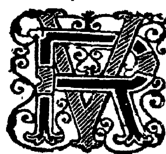
శ్రీకొక్కొండ వేంకటరత్నముపంతులుగారిచే

గీర్వాణభాషనుండి ఆంధ్రీకృతము.

చెన్నపురి పచ్చయప్పకాలేజిఆంధ్రోపాధ్యాయులు

శ్రీ కొండుభొట్ల సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రులుగారిచే

రచితమైనటిప్పణముతోఁ గూడినది.

చెన్నపు

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్సువారిచేఁ

ప్రకటితము

1950

Rs. 1—0—0

నరకాసుర విజయ వ్యాయోగమున వచ్చుపాత్రములు తత్సంకేతములు (Abbreviations) ను.

పాత్రములు.		సంకేతములు.		సంబంధములు.
సూత్రధారుఁడు	...	సూ.	...	కథనడుపువాఁడు
నటి	...	న.	...	కథాప్రారంభమున వచ్చుస్త్రీపాత్రము.
కృష్ణుఁడు	...	కృ.	...	కథానాయకుఁడు.
దారుకుఁడు	...	దా.	...	కృష్ణుని సారథి.
సత్యభామ	...	స.	...	కృష్ణునిభార్య.
నారదుఁడు	...	నా.	...	ఒక దేవముని.
జయంతుఁడు	...	జ.	...	ఇంద్రునికొడుకు.
ప్రతీహారి	...	ప్ర.	...	ఇంద్రుని ద్వారపాలకుఁడు
ఇంద్రుఁడు.	...	ఇం.	...	దేవతలకు రాజు.
శచి	...	శ.	...	ఇంద్రునిభార్య.
నరకాసురుఁడు	...	న.	...	వరాహస్వామి వలన భూదేవికిఁ బుట్టిన కొడుకు.
జీమూతుఁడు	...	జీ.	...	నరకునిసారథి.

టిప్పణము

సంకేతము.	విషయము.
వ్యు.	వ్యుత్పత్తి.
తా.	తాత్పర్యము.
నానా.	నానార్థము.
ప్ర.	ప్రకృతి.
వి.	వికృతి.
రూ.	రూపాంతరము.
విశే.	విశేషవిషయము.
అలం.	అలంకారము.
ఛం.	ఛందస్సు.
వ్యా.	వ్యాకరణము.

శ్రీరస్తు

నరకాసుర విజయ వ్యాయోగము

నాంది *

చ. వెలయఁగఁ జేయు మ న్మతఁడు - విశ్రుతుఁ డెవ్వఁడు స్వాశ్రితు న్నిజో
జ్జ్వలమహనీయశక్తిఁ దన - సాటిగఁ జేయుంటఁ దెల్పు జోటిచే
బలవదరాతులం బ్రబల - ఖండనభగ్నులఁగా నొనర్చి తా
నరకవిభేది నంచు భువ - నంబుల నన్నిట సన్నుతుం డగున్.

క. ఆనరకభేదిఁ గానఁగఁ
బూనిన నానందతీ - ర్థమునిఁ గొల్తును నే
నానరకభేది గాదే
జానుగ నానందతీర్థ - సంసేవన మే.

ప్రస్తావన

భాషాంతరీకరణము

చ. మృగమదదిగ్ధముగ్ధతర - శ్రీకుచబుద్ధిని నీలశైలశృం
గగతుఁడు నై వెలింగెడును - గాచుత మ మ్మతఁ డేనిఁ బూని కొ
ల్వఁగఁ జనుదెంచినట్టిసుర - వర్యులు శంకరముఖ్యులున్ స్ఫుటం
బుగను దదీయభూషలను - బొల్తురు తెల్పఁగఁ దత్ప్రభావమున్. ౧

[నాంద్యంతమందు] సూత్రధారుఁడు: [సకౌతుకః దగుచుః గనుకనిఁ గనుఁగొని] ఔరా! నాయెద నీప్రాభాతికభువనలక్ష్మి యలరించుచున్నది.

*ఈపైరెండుపద్యములు ఆంధ్రకవిస్వరచితములు.

ఉ. యామవతీసుధాకరుల - యంచితతల్పముభంగి నింగి లా
తామ్రదునీటికారసము - చందముగా నరుణాభ్రసంఘముల్
శ్రీమహనీయహారసుమ - రీతిని దారకవార మూరఁ జా
ర్వామలచందనంబువలె - నన్నువవెన్నెల చాలఁ గ్రాలెడున్. ౨

మఱియును,

శా. దాఁగం జీఁకటిరక్కసుండు హరినిన్ - దాఁ గాంచి భీతి న్దిశా
భాగాభోగగుహాస్థలిం జెసల నా - ర్వం దద్భటస్తోమము
ల్వేగంగా విహగాళి ఖాజిభువి భ్ర - ష్టేద్యత్పతాకాళి హా
రౌఘంబట్టులఁ దూల మేఘతతి తా - రానీకముం గ్రాలఁగన్. ౩

ఆ. వె. వ్రాలుగొడుగువలెను - గ్రాలెడు రేఱేఁడు
లంబమానదీన - బింబుఁ డగుచుఁ
బొలయ నిగిడె ధీర - ముగ సదాగతి హరి
గెలుపుఁ దెలుపునటులఁ - దొలుతసంజ. ౪

[ప్రాచిం జూచి సాశ్చర్యం డగుచు.]

ఆ. వె. ఉదయశిఖరిశిఖర - పదతరుణారుణ
కిరణమంజరి దిన - కరునిరొక్క
స్యందనాశ్వచారు - చామరభ్రాంతినిఁ
జేయుచున్న దించుఁ - జెలువు మిగుల. ౫

[వెండియు విలోకించి] ఉదయించెఁగదా భగవంతుఁడు భక్తజనశ్రేయస్క
రుండు భాస్కరుండు. ఇతం డిపు డొండొకకాముకపరిపాటిం బాటించు
చున్నవాఁ డెట్టన్న.

శా. ఎందేఁ బుచ్చి నిశీథినిం దరణి రా - గేతుండునై వెండియుం
బొందించుం బ్రియరీతిఁ బద్మినికిఁ దాఁ - బొల్పొప్పఁ బాదాప్తిచేఁ

గ్రం దౌజీవన మేవగించి తుహిన - క్షీరాశ్రుపాతంబుతో
డం దీనాననలక్ష్మి దై గళితరో - లంబాళివాగ్జాలగాన్. ౬

[ఆకసముఁ గని యాశ్చర్యమున.]

మ. మిగులంగాఁ బగ లెండలం బడలి శ్యా - మాభూత మైనట్టిదే
వగతీద్యద్వని తాతచేత రచియిం - పంబడ్డనిద్ధ్వాంతధూ
పగణంబుం గనినప్పుడే భకుసుమా - స్తం బయ్యె నియ్యబ్జినన్
నెగడె న్సత్ఫలితంబుఁ బల్లవిత మై - స్నిగ్ధేనుచే నంశులన్. ౭

కాన నే నభిమతఫలలాభార్థము భగవంతుఁ డగు భానుమంతుసమ్ముఖమ్మున నిలుచుచున్నాను.

క. ఎరఁగుదును దమఃకర్దమ
భరదుర్దమవారిరాశి - పతితవిచేష్టా
తురలోకత్రయి దీర్ఘ
స్థిరరశ్మల నుద్ధరించు - దివసకరునకున్. ౮

[అని సాదరంబుగ నభివాదనంబొనరించి, ఆకాశ మాలోకించి, సహర్షంబుగ.]

శా. కాలాభ్రద్విపపాకలంబు మఱి కే - కావేదదర్పంబు జం
బాలాంభఃకతకంబు సోమమణికిం - బల్సోన నారాయణున్
లీల న్మేల్కొలుప న్వలంతి నళినీ - క్షిమ్యన్మరాళాళి దై
కాలం బొం డొనరించుఁ గాశసురభి - క్రాంతంబు నెంతే రతిన్. ౯

మఱియును,

మ. వరపుండ్రేక్షుశరాసనంబులను భా - స్వత్పద్మనీలోత్పలో
త్కరబాణౌఘము శారదాప్తమధువు - త్తస్పర్శనేభంబులన్
శరపుష్పోత్థరజోధ్వజంబులను హం - సవ్యూహముం గూర్చుచున్
స్మరరాజోత్తమచైత్రయాత్ర దెసలం - జాటున్ శరన్మంత్రియున్. ౧౦

ఇదియునుం గాక,

ఉ. శారదగుచ్ఛసంభృతసు - సౌరభలుబ్ధవిముగ్ధపుష్పలి
ట్ఛారవిహారచారుతర - వైభవమంథరగంధవాహముల్
సారెకు సంఘటించు వర - శాలివనాళివిలాసలాలస
స్ఫారభుజంగపుంగవవి - భావితశోభనలాభసంపదల్. ౧౧

కావున నేను సమస్తాశ్రితాభీష్టఫలప్రదాయకుండును నిఖిలవేదాళిముక్తావళీనాయకుండును రమాననరాజీవదివసనాయకుండును నగుభగవజ్జగన్నాయకునిశారదోత్సవము సమాలోకింప సముత్సుకులై సకలదిశాసమాగతులై సంఘీభవించి యున్నసమున్నతసమున్నతసభాస్తారులు సమస్తశాస్త్ర పారీణులు రసికతాధురీణులు నగుగుణసమ్మదులసమ్ముఖమ్మున కరిగి సత్వరంబుగ నుత్తమం బగునొకానొకరూపకం బభినయించి విన్నపముఁ జేసెన్నమిగుల సార్థకంబుగాఁ గావించుకొందు నని కడఁగి వెడలి కనుంగొని రంగదుత్తుంగతరంగమాలాజాలం బగునీలవణార్ణవకూలంబున శునాసీరనీలరత్నరాశివలె భాసిలుచున్న దిన్నీలశైల మింకెటులఁ బొంక మైయున్న దన్ని య్యవసరంబున.

క. ఇరుప్రక్కల వరచంపక
తరువనపఙ్క్తులును దుహిన - ధవళశిఖరముం
బరఁగఁగఁ గనకగరుత్సిత
శిరుఁ డయి కదలనిగరుడుని - చెలు విది తెలుపుక్. ౧౨

[వలను దిలకించి హర్షించుచు] ఆహా ! యస్మద్విధేయము భాగధేయ మిచటఁ గదా.

గీ. ఈజగన్నాయకుదయార్ద్ర - వీక్షణముల
జానుమీఱి సుశీతల - చ్ఛాయ మైన

వటముకడ సుఖముగ నున్న - వారు సుజను
లఖిలవినుతులు గుణరతు - లమలమతులు. ౧౩

కావున నా కెంతయు శ్రేయోంతరాయంబు. [అని, నేపథ్యాభిముఖం బవలోకించి] ఆర్యా! ఇంద.

న—[ప్రవేశించి] అయ్యా! ఇదిగో వచ్చి యున్నాను. ఏమి సేయఁ దగినదో, అయ్య సెప్పవచ్చు.

సూత్రధారుఁడు—ఓసీ, వే జే మున్నది, ఈయోలగమున నున్నవారి మనోరంజనమునకన్న?

నటి—అయ్యా! ఇయ్యోలగమునఁ గలవారలహృదయానురంజన మేచందమునం జేయం దగినది?

సూ—శా. గేయుం డాయెను బర్వతేశ్వరుఁ డనన్ - క్షిత్యాదితేయుం డొకం
డాయార్యేడ్యుఁడు వారణాసికులమం - దావిర్భవించెం గనన్
శ్రీయుక్తుం డగుధర్మసూరి నితఁడే - చేసెం గదా నూతన
వ్యాయోగంబు రసోజ్జ్వలంబు నరక-ధ్వంసాహ్వయం బింపుగన్.

దాని నభినయించుటచే నీసభాసదులు సంతోషనీయులు.

న—మన కనతిమాత్రరమణీయం బగురూపకాభినయం బిమ్మహాత్ముల కెమ్మాడ్కి వేడ్కఁ గొలుపునదియుఁ గొనియాడఁ దగినదియుఁ గాఁ గలదు?

సూ—మహాత్ములే రమణీయగుణలేశముచేతనైనను బరప్రకృతిని మెచ్చుచున్నారు. అది యెట్లన్న;

క. ఐనన్ శశి దోషాకరుఁ
డౌను సుధాకరత శ్లాఘ్యుఁ - డవని బుధులచేఁ
గానేరఁ డటుల నాతఁడు
జానుగ జడజాతపంక - జాతతతులచేన్. ౧౪

న—అయ్యా! చంద్రునందు సుధాకరత్వముచందమున మనరూపకాభినయమున నేగానము కమనీయము?

సూ—ఇందును గలదు గదా, సుధారసనిష్యంది నిఖిలతమఃపటలపరిపంథి నరహరియొక్క నరకరాక్షసనాశ నోదాహర ణాకార గుణశిరోమణి, ఇక్కరణి నిక్కవిచేతనే స్వకావ్యం బగుబాలభాగవతంబున వాకొనం బడియె.

ఉ. మందునిచేతఁ బంకజస - మానునిచేత వినిందితంబు లై
నం దగు దోషయుక్తములు - నాపలుకుల్ బుధవందితంబు లై
యందుట నెందు విష్ణుపద - మబ్జలసత్కలలట్టు నెట్టన [౧౬.
న్గందురు గాదె యార్యులు గు - ణంబు లవం బయినన్ ఘనంబుగన్.

న—ప్రకృతి కుటిల తర్క కర్కశాలాప విలాస భాసురుఁ డగుధర్మమనీషి భాషణము లెటుల నమృతరసమాధురీధురీణంబు లగుచుం బరఁగును?

సూ—ఉ. కాంచిన దైన దర్కమునఁ - గర్కశభావము గావ్యపద్ధతిన్
నించును మాధురి న్గవిమ - ణిప్రవచస్తతి యేమి వింత గ్రీ
ష్మాంచితకాలమందున మ - హోఖరతం గనినట్టి దయ్యు వ [౧౭.
ర్షాంచితదిష్టమం దభిన - వామృత మీదె ఖగాంశుపాళియున్.

న—అయ్యా చెప్పినది యొప్పు. ఐన నది దేవభాషాత్మకము గదా? కేవ లాంధ్రుల కె ట్లుపకరించును?

సూ—ఆర్యా! ఇంతవఱకు జరగినపద్యగద్యము లాంధ్రభాషాత్మకములే కద? అట్లే యిఁటుపిమ్మటను ఉండును.

మ. తెనిఁగించెం గవిరత్నవిశ్రుతుఁడు స - త్తిత్యాదితేయుండు వే
డ్కను గోల్కొండకులాబ్ధిచంద్రుఁడు దగం - గం ధర్మవిద్వత్కృతం
బను శ్రీవేంకటరత్ననామకుఁడు స - త్పూజ్యంబు వ్యాయోగ మా
వనజాక్షుం బలరారు నిద్ది నరక - ధ్వంసాభిధం బెంతయున్.

క. పద్యమునకుఁ బద్యంబును
గద్యమునకు గద్యమును ద - గం జేయఁబడెన్
హృద్యంబుగ నీకృతియం
దాద్యకృతిం గాంచినట్టు - లర్థాలు పొగడన్.

గీ. ఆంధ్రమున రూపకాద్య - మి దగుట దీన
రచన యెట్టెట్టొ యుండుఁ బా - త్రత నరసిన
రసికు లీకృతి హార్యను - గ్రహముకలిమి
సత్యభామ యటం జెంచి - సంతసిలరె.

(ఈమూఁడుపద్యము లాంధ్రకవిరచితములే యనుట స్పష్టము గద.)

ఇఁక, భాషాంతరీకరణము

ఆర్యా! ఆలస్య మేల సేసెదు?

గీ. ఘనతమస్సంఘసంఛన్న - మును మునుకొని
యీహరి ప్రసన్నమును జేయం - జెసక మెసఁగఁ
బూని హరియాశ నిపు డాటఁ - గానఁ దివిరి
మనల వేగిరపెట్టుచు - మలయుఁ గంటె. ౧౭.

[నేపథ్యమున]

ఉత్సాహము. వీడు సూడువలసిభీతి - వేల్పుటేఁడ నీడువెట్
వీడు వీడ కెసఁగు మసుర - వీరవారయుంక్తుఁ జెం
డాడువాఁడ నమ్ము మస్త్ర - దస్త్రశస్త్రకీలలన్
మాడువాఁడు వీఁడు నరక - మానవాదుఁ డియ్యెడన్. ౧౮.

సూ—[సవిమర్శంబుగ] తగు నిది నరకదనుజదరమున నిజనగరినిఁ దొఱఁ
గిన నూఱంచులవాల్దారి నూఱార్చుకట్టినెచ్చెలి వేసము వేసికొనునాతమ్ముఁ

దగుకాలకంధరునియాలాప మాలకింపఁబడియెడిని. అటు లగుట నితఁడు తడయక జగడపుఁగడఁకమెయి బయలు వెడలెడును.

[వల నవలోకించి, హర్షంబున] వీఁడు గదా!

చ. మును మును యుద్ధలబ్ధ యగు - మోహనదేవత వీరలక్ష్మిభం
గిని దన్నయంకభాగమునఁ - గ్రీడను దాసును సత్యభామనుం
గొనకొని యుంచుకొంచు హరి - గొబ్బున దారుకచోదితాశ్వస
ద్ఘనరథుఁ డైదుకైదువులఁ - దాల్చి యిదే యరుదెంచె మించుచున్.
అందువలన మన మిరువురము ననంతరకార్యమునకు సంసిద్ధుల మగుదము.
[అని పనివినిరి.] [౨౦

ఇది ప్రస్తావన.

[అప్పుడు చెప్పఁబడిన-చొప్పున]

శ్రీకృష్ణుఁడు—ఓయి దారుకుఁడా! ప్రాగ్జ్యోతిషమునకు రథ్యములఁ దోలుము.

దారుకుఁడు—ఆయుష్మంతుఁడా! అమ్మరుత్వంతునియాగమనమువలన నీనీ తలఁపు మనుపే నాచేత నిశ్చయింపఁబడియె.

కృష్ణుఁడు—అత్తఱి నరకదుర్వృత్తము శతమఖముఖమువలన నించుక యాకర్ణించినాను. దాని విరివిగాను వినిపింపుము.

దా—నారదమునిముఖమునుండి నాచేత సవిశేషంబుగ నాలింపఁబడియె. విన్నవింతు వినుమంతయుం.

మత్తకోకిల. పాకశాసనుప్రోలు సారెక - వార్యుఁడై పొదువు న్గడున్
గైకొను న్గడిమి స్థానంబుగఁ - గల్పవృక్షవనంబులన్
వీఁక మెక్కును హవ్యకవ్యము - విత్తదత్తము నిత్తఱిన్
నాకవైరి సువర్ణశైలము - నాక్రమించి రమించెడున్. ౨౧

సత్యభామ—ఈమర్త్యాళి యేమన్నత్తుఁడా యేమి?

కృ—అనంతర మేమి ?

దా—ఇంతియ కాదు.

క. నరకేసరి నరకాసురుఁ
డురువడి ముల్లోకములను - నోర్చి యథేచ్ఛన్
జరియించువాఁడు స్మరహతి
హరియింపంబడని దేది - యతివ యతనిచేన్. ౨౨.

స—మఱియు నిమ్మంతురక్కసుచేఁ బ్రతిక్షణము త్రివిష్టపంబున ననిష్టంబు
పొసంగ జేజేలడెందములందుఁ గ్రోధాగ్ని యెటుల మండ కున్నది ?

దా—అదితేయుల క్రోధకథ యేది? అది మును పే మనకు విదితము.

క. త్రిదశులు త్రిదశత్వంబును
వదలిరి యవ్యయపదతను - స్వఃపదమును దా
వదలెను నబ్బలియునిచేఁ
గదురుటఁ బలుదశ లవాచ్య - కష్టంబు లొగిన్. ౨౩.

అదియునుం గాక,

మ. కనిబాహ్యాళి విహారవాంఛ వెడలం - గ్రవ్యాదుఁ డవ్వానిన్
ఘనదుర్గం బగుస్వర్గము న్బలిమిచేఁ - గైకొంటకై వచ్చు నం
చనిమేషు ల్దమవాతులందు నిడుకొం - చల్లాడఁ బి ల్లెల్లడన్
బ్రణుతింగాంచిరి వారు వార కిపుడున్ - బర్హిర్ముఖాభిఖ్యులై. ౨౪

కృ—సరిసరి. అందువల్లనే తనపరిజను లందఱియవమానమువలనఁ గలిగిన
నానచే నాకనాయకునకు మోముడాలు డీలుపడియె.

దా—అతనికి మాత్రమే కాదు, నరకాసురాపహృతమణికుండల యగు
తన్మాత యదితికిని.

స—అయ్యజ్ఞాన వజ్రహస్తుండు జననికి సన్నిహితుండై యుండఁ డొకో?

దా—సన్నిహితుఁడైన నాసుత్రాముచే నేమి? ఎందువలన ననఁగా;

తరళ. బలనిషూదనుచేత నాతత - ఖండనంబుల గండఁడౌ
కులగిరీంద్రవిదారుచేతను - గొంటురక్కసుఁ డుక్కుమైఁ
గులిశహస్తునిచేత వేయఁలు - గొట్టఁబడ్డను దిట్టయై
వెలుఁగుఁ బల్మలు సాన రాపిడిఁ - బెట్ట మానికమట్టులన్. ౨౫

స—[విహసించి] ఈరీతిని నరకాతిపరాక్రమ మనక్రగతిఁ దుర్వారమౌ గాఁగా నేలాగునఁ దా లేఖేశుఁడు సేమంబున స్వర్గంబున నుండువాఁడు?

దా—ఆమనుజాశనుండు మని యుండ, సుధాకనేశునకు స్వర్గంబున సుఖస్థితి యెక్కడిది? అది యట్టిద.

సీ. తద్భీతిచేత ని - స్త్రపుఁడయి శైలారి
శైలపాలితుఁ డగు - చోలి వ్రాలి
ప్రత్యాశఁ బరికించు - వడిఁ బరువడి భయ
భ్రాంతిచే సెంతేని - గాంతి గలిగి
సర్వాంగ సంలగ్న - శస్త్రవ్రణము లట్లు
క్రోధశోకాగ్నిరా - గాధికముగ
నదరి వెలింగెడు - నట్టిసహస్రాక్షి
దీపంబులను గుహా - తిమిర మడఁగ
సమధికత్రాసుఁ డగుచును - సారెసారె
కనిమిషత్వము దూషించు - చడలుచుండుఁ
గ్రిందుమీఁదులు చూచుచు - ముందువెనుక
లరయ నేరక నేరము - లఱఁగఁ దిరుగ. ౨౬

స—ఆ! చెడె. నిఖిలలోకపాలకప్రముఖుఁ డగునాఖండలునకే యిటువంటి దశ పొసఁగిన, జంటమోములసామి మొదలగు నన్యలోకపాలురకు గతి యేమి?

దా—ఆశ్రయాశునిచేతనే యాతనిప్రతాపాశుశుక్షణితైక్ష్ణ్య మత్యర్థముగా స్ఫుటీకరింపఁబడియె. అది యట్టిద. ఎట్లన్న:

ఉ. వానిప్రతాపభూరిశిఖి - పొలుగ నింధన మైనవహ్ని య
వ్వానిదయాంబుధి న్మునిఁగి - బాష్పము పీడెను ధూమశంకచేఁ
బూనఁ బ్రదీప్తిఁ జిత్రముగ - బొందెను దాహకతం గ్రమంబుగాఁ
దాను గృశానుతం గనెనుఁ-దద్దయుం బూదిగఁ గాయ మోయనన్. ౨౭

స—అనంతర మంతకవృత్తాంతము చెపుము.

దా—దాని వాకొన నేల? [అని మౌన మూనుడు.]

కృ—సంకోచ మేటికి? దైవము ప్రతికూలము గాఁగా, లోకమున కేది సంభావనీయము గాదు?

దా—గీ. వానివాకింట దండంబుఁ - బూని యుంట
దండధరుఁ డనునాఖ్యను - దాల్చు జముఁడు
కుపితుఁ డగువానిచేతను - గొనియె నంత
మును గృతాంతుం డనెడు ప్రథం-గొనియె మఱియు. ౨౮

స—[నవ్వి] యమునికిని యమాదేశంబు.

దా—ఇట్టిది.

కృ—మూలయేలికయో, ద్వైతేయజాతీయతచేతను మ్లేచ్ఛన్యాయముచేతను తద్దైక్యముఁ గాంచినటుల స్ఫురించుచున్నది.

దా—వాఁ డట్లు గాఁడు గాని, వితథీకృతపాశుఁడు నిరాశుఁడు ప్రచలితచేతుండు ప్రచేతుఁడు.

స—మహాంబుధిమందిరుం డగుపడమటిదొరకు వెఱ పేందునకు?

దా—ముద్దియా! తద్దశ వినుము.

మ. క్షయ మంభోధి తదీయఘాటిని మహా - కంఖాణరింఖాసము
చ్ఛ్రయసంతాడితభూసముత్థితరజో - జాలాప్తిచే నేలగా

క్షయ మంద న్నిజసైన్యనీరనిధి త-ద్గాఢప్రతాపాగ్నిచే
భయవృత్తి న్నభిమానవార్ధి యది న-వ్యారాశిరా జివ్వడిన్. ౨౯

దక్ష్మవలీవృత్తము. వనిదయాబ్ధిన్-వ్రాలెను గానన్
గానఁ దతండి - క్కట్టును జాలన్
మానిన మన్నే - మన్నను జన్నె
దానవభీతిన్ - ధైర్యముఁ గన్నె. ౩౦

స—నిక్క మీరక్కసునివాత సంపాత మందెనో కో మందమారుతుఁడు, అసకృత్సంచారధర్మం బగుటఁ గొలువ నిలువ నేరక?

దా—తత్సేవచేతనే కదా, సమీరణునకు సంచరణశీలత నియతము.

స—అందువల్ల నల్లగంధవాహుఁడు సేమముగ నున్నాఁడా యేమి?

దా—ఇప్పు డప్పవనుఁడు కుశలి యనియే చెప్పఁబడుచున్నాఁడు.

స—ఎటువలె?

దా—[విహసించి] నారదుచే నీరిత మాయెఁ గదా.

గీ. తత్ప్రచండోరుభుజదండ - తాండవితము
మండలీకృతకోదండ - కాండకుండ
లీంద్రసందోహగిళితస - మీరణుండు
కుశలి తత్పత్రిజమరుత్తు - గొఱలఁ గరము. ౩౧

కృ—చాలుఁజాలు, నారదునిపలుకు నేరిమి. జగత్ప్రాణునికి హాని యెట్లు? ఎక్కడ నైన నడఁగి యుండును.

దా—ఆయుష్మంతుఁడా! అది యట్లు.

స—సరే కాని, ధనాధినాథుఁడు ధనప్రదానముచేత నతనికి హృదయానురంజకుఁ డౌను.

దా—ఏమి కథ, ఆమనుష్యాశనునియెదుర మనుష్యధర్మనిది?

స—పదంపడి పరమేశ్వరుఁ డెటులఁ బ్రవర్తిలుచున్నాఁడు?

దా—ముక్కంటియుం నెవనికంటనుం బడక శ్రుతిమాత్రగోచరుం డగుచు నరకయాత్రానిరోధక సాధనసంపత్తిహైన్యవితథీకృత పరిపంథిసందోహ మందు నకుటుంబుఁడుగ నెడపక తిరిగెడును. ఇతఁడు స్వతస్సిద్ధముగా నసమగ్రపౌరుషుఁడు గదా.

కృ—పుష్పవంతుల కుశలకథఁ జెప్పుము.

దా—శా. తద్ఘాటీబలధూళిధూసరితుఁడై - తాఁ దత్ప్రతాపాగ్నిసం
విద్ధుం డై తదసిక్షతారిగణని - ర్భిన్నాత్మబింబుండు నై
యిద్ధాబ్ధిం బడి శేల నేలుకొనుచున్ - హ్రీలేక ఖేటేతుఁ డై
ముద్ధీనుం డినుఁ డొండగాయుచు పడిం - బుచ్చు న్మహోకష్టుఁ డై.

వెన్నెలఱేఁడును దన్నిగ్రహానుగ్రహంబులవలన నుపచయాపచయంబుల సారెకుఁ గూరెడును.

కృ—అత్యద్భుతోద్భటభటుండు గదా యారక్షోధ్యక్షుండు.

దా—మహానుభావతేజోవిభ్రాజితుఁ డగునిమ్మానవభుజునియెడ నిది యే మద్భుతము! దేనిచేత ననఁగా నచేతనములుం.

స్వాగతవృత్తము. మిత్రకాంతములు - మిత్రమరీచిన్
జిత్రభంగిఁ గని - చెచ్చెరఁ గాల్చున్
క్షాత్ర మొప్పఁగను - క్ష్మాభృదనేక
క్షేత్రవారమును - జేరువ నున్నన్. 33

స—దారుకా! ఈరాక్షసుం డేమహానుభావునితనూభవుండు?

దా—[సస్మితుం డగుచు] ఆయుష్మంతుం డగునిమ్మహానుభావునితనూభవుండు.

స—[సవిస్మయంబుగ] ఆర్యపుత్రునకుఁ బుత్రుఁ డెత్తెఱంగున నసురుఁ డయ్యె?

దా—[కృష్ణునిఁ జూచుచు సంకోచమున మిన్నకుండును.]

స—[నిర్బంధముగా] దాఁచుటచేఁ జాలుఁ బలుకు మంతయుం.

దా—మున్నపన్నిమున్నీరులు వెల్లువపెల్లున మునిఁగి చన్నయిన్నేలయున్నను భూదారాకారుం డగుచు దంష్ట్రాకరంబున సముద్ధరించినయీయాయుష్మం తునిచే నిజాంగసంగమంగళలాభశోభిత యగునాభూకాంతయందు నొక నందనుఁడు గలిగింపఁబడియె. ఆతండు సంధ్యాసమయసముద్భూతుం డగుట నిట్టిబెట్టిదపురాక్షసశరీరము సంప్రాప్త మయ్యె.

స—[సేర్ష్య యగుచు] ఆర్యా! ఇటువంటిగొంటు నతివేలోత్సాహము మాన వాని నుత్సాహించి మూఁడులోకములకుఁ బెల్లుమల్లడిఁ గావించి మించ భావించితి వది గావున నీకోసము నీయదియ.

కృ—[తనలో] ఎట్టులం గడు గుట్టయిననాసంగతి బట్టబయ లయ్యె! అంతయుఁ గానీ. [ప్రకాశముగా] ప్రియురాలా! ఈయది నిక్కముగా నాయొక్కదోషమే. వాని నిప్పుడ మన్నిగొనుచున్నాను. [క్రోధముతో]

సీ. కల్పాంతకాలాత్య - నల్పదర్పమహాప్ర
భంజనోద్దీపిత - ప్రౌఢగాఢ
కీలజాలాభీల - కాలకాలోజ్జ్వల
జ్వాలనగ్రసనసుతే - జస్సమగ్ర
దేదీప్యమానంబు -దివ్యంబు బాదిక్ప్ర
తాఖిలలేఖాంగ - నౌఘవితత
నిశ్శ్వాసమరుదిద్ధ -నిర్యత్సహస్రార
చక్రాగ్ని యిప్పుడ - వక్రగతిని
సమదనరకాసురోద్దండ - చండబాహు
తండకండూతిఁ జెండాడు - ఖండనమున
ఖండతుండంబులుగను ద - త్కాండకాండ
కాండవేదండతండము - న్నిండి యుండ. ౩౮

ఉ. ఇంతియ గాదు వీనిఘటు - లింతకు మున్ను సురాస్త్రపంచకా
క్రాంతులు గాచు నచ్చరల - కై కడు నొచ్చిరి సారె వేరవా
రెంతయుఁ గాంతు కాలమున - నిప్పుడు మామకశస్త్రపంచకా
క్రాంతులు గాచుఁ దత్సుతుచ - రత్నగృహాప్తి నవాప్తయత్నులై. ౩౫

దా—అయ్యుష్మంతుఁడా! ఎక్కెక్కడిఁ గొడుకుం జక్కాడి, భక్తజనపరిపాలన మొనర్ప నుత్సహించుచున్నాఁడవు?

కృ—క. తనయులకంటెను భక్తులు
మను నాకుఁ రక్షణీయ - ముఖ్యు లరయఁగాఁ
దనయులు తనూభవులు మఱి
తనువులు భక్తులె యగుదురు - తథ్యము సుమ్మీ. ౩౬

అటు లగుటవలన సత్వరముగఁ దురగములఁ బఱపుము.

దా—అయ్యుష్మంతుఁ డానతిచ్చుచున్నాఁడు. [అని, స్యందన స్యదము న్నిరూపించి] ఆయుష్మంతుఁడా! అవధరింపుము.

శా. వాలోద్ధూతుఁడు నయ్యనియ్యనిలుఁడు - న్భావించు మమ్ము న్నిజో
ద్వేలక్షిప్రము లంచు నంచో యచలో - ద్వీక్షిప్తవాలాఃబులై
నేలం గిట్టలకొట్టఁ దాళ దనుచో - నింగి న్విలంఘించుచుం
జాలం బాఱెడు వారువంబు లివె ప్ర-స్పర్ధ స్వలె న్వానిలోన్. ౩౭

పంచపాది చంపకమాల.

తలఁచెద నిందు వీనిజవ - ధర్మము చేత జితంబు లౌటచేఁ
దెలియక వెంట నంట వెను - దీసియుఁ మే లనుకూలవృత్తి మై
వెలయుమరుత్తు చిత్తమని - ప్రేరణ సేసెడు చాయఁ గ్రిందుగా
నిలఁ బడఁ గొట్టు గిట్టలను - నెట్టన వేమఱు నీమహాశ్వముల్
విలసిలెడు న్మరుద్ధృదయ - వేగముఁ జాయను మించుచు న్వడిన్. ౩౮

కృ—[సాదరంబుగ శతాంగవేగంబు నిరూపించి,] ఓయి దారుకా! ఈవు

వక్కాణించినది నిక్కము. నిరతిశయతచేత నాచేతను గనుఁగొనఁబడి యెడిని.

గీ. బాణవేగంబునం బాఱు - వారువముల
ఖురపాతములఁ దెల్పుఁ బుడమిని - జరణములను
గనకనూపురరవములు - గడు వడిఁ గన
[ననుచు నిటు లాడి మఱియును - నతనితోడ.] ౩౯

ఇటు లవుటవలన వేవేగఁ బ్రాగ్జ్యోతిషనగరి లోచనగోచరి గాఁగలదు.

దా—[వ్రేల నాలోకించి] సత్యము; ఆయుష్మంతుఁడా! నీరాక చారముఖంబున నాకర్ణించి నరకాసురుండు సన్నద్ధసమిద్ధసైన్యుండును యుద్ధోన్ముఖుండు నగుచుం బురంబు వెలుపల సనీడంబున నున్నవాఁ డెట్లన్నన్ బురోభాగంబున నిపుడు, ఆయుష్మంతుఁడా! భగవంతుఁ డగునీచేత బలం బవలోకింపంబడుఁగాత.

మ. ఇదె రక్షోబల మంతరిక్షమున దు - ర్వీక్ష్యంబుగాఁ డిగ్గి భీ
నొదవం జేసెడు కాలమృత్యుభటసం - ఘోద్ఘంబుభంగిం దదం
గదళత్కాంతులభాతి ధూళివితతుల్ - గ్రక్కెం జలత్కేతువు
ల్పొదలెం దక్షరజిహ్వల ట్లడిదము - ల్వోలెం దదుద్దంష్ట్రలన్. ౪౦

మఱియును.

శా. సిందూరారుణితంబు దానజలముం - జెన్నార వర్షించుచుం
గంధేభంబులు రక్తవృష్టిఁ దెలుపున్ - క్ష్మాపుత్రు నౌత్పాతికం
బిం దీదంతులమీఁది రాక్షసులస - ద్విద్యోతభూషామణుల్
పొంపించుం దివి ఋక్షశంకఁ బగటం - బోల్పొంది బల్పొందికన్. ౪౧

కృ—సూతుఁడా! బాగుగాఁ జూడఁబడియె. నాకు వెదకఁబడఁదగిన నాకారినాయకుండు ప్రత్యాసన్నుండు గదా.

దా—వీఁడు మాత్రమే కాదు; నీచేతిబలిమిబలుపుఁ దిలకింప నారద.

జయంత పరిష్కృతపార్శ్వంబు పులోమజాసమేతుండు పురుహూతుండును.

స—[ససంభ్రమ యగు చంతరిక్షంబు నిరీక్షించి] చెన్నారు చున్న చెందిరపుబొట్టు గలయట్టియు నిండుచందురునియట్టియు నెమ్మొగమ్ములు గలనృత్యద్విద్యాధరబింబాధరలతోడంగూడ జేజేజేఁ డిచట రాజిలుచున్నాఁడు.

కృ—[సహర్షమ్ముగ] సారథీ! కానిమ్ము. నరకాసురునెదుర దరియ నరదమ్ము పోనిమ్ము.

దా— ఆయుష్మంతుఁడా! నరకాసురసమీపప్రాపక మగుపథ మిది కాదు. కావున వేఱుదారినిఁ బోదము.

[అని వెలువడుదురు. అప్పుడు చెప్పఁబడినచోవ్వున వ్యోమయానమునందునున్న యింద్రుఁడు]

ఇం—ఇయ్యెడఁగదా, చయ్యన నరకరాక్షసాక్షీణబాహుదర్పము వెలార్పఁగలండు పుండరీకాక్షుండు.

నారదుఁడు—ఏతత్సమయంబునం గదా మహోత్సవ పరంపర.

శా. ఈదోషాకరుఁ డుద్ధతిన్ నరకుం - డే కృష్ణపక్షాసహుం
డై దైవారఁ దనీయవర్గములకు - బ్బబ్బంగ నెవ్వారికిన్
మోద మ్మాపెనొ వారి కీయెడ హరి - స్ఫూర్తిం బ్రమోదం బగున్
శ్రీ దాఁ గల్వల కట్ల తమ్ముల కిటం - జెల్వొంచె వ్యత్యస్తమై. ౪౨

జయంతుఁడు—[అసురానీకిని నాలోకించి] ఆహాహా! సర్వోత్కృష్టంబు గదా, యీమహావాహిని. ఎట్టనఁగా, నిఖిలేభంబులు కులభూభృత్సన్నిభంబులు పద్మకసంభిన్నంబులు ప్రభిన్నంబులు. సర్వార్వంబులు సగర్వంబులు ఆజానేయంబులు వినేయంబులు. సకల స్యందనంబులు సన్నద్ధదైత్యనందనంబులు ప్రస్ఫుటలపనంబులు పవనజవనంబులు. తొంటితెఱగంటిజోదు లందఱు సిద్ధబలాధికులు పారశ్వధికులు. యుద్ధవిహార

రసికులు పాశికులును, నీలిశాస్త్రదేశికులు నైస్త్రింశికులును, డాలుదాల్పు లును జోడుదాల్పులును.

ప్రతిహారి—క. వ్యాలోలాసులు మొసళులు
పోలం ద్విరదములు ద్వీప - ము ల్దేర్లు ఘన
శ్రీ లెల్లులు సురఁగులు గు
ఱ్ఱా లలలుగ నరసుసం ద్రు - అదుగొ కడలిన్. ౪౩

ఇం—[సస్మితుండగుచు] అనిరూఢకవివిగా నీవు.

గీ. తెలియుఁ తజ్జీవ నేంధనో - ద్దీప్తహేతి
ధూమసంఘదురాసదుఁ - దోయజాత
నేత్రు భగవంతు బాడబా - గ్ని న్భవిష్ణు
విష్ణుభక్తాపదసహిష్ణు - జిష్ణుఁ గృష్ణు. ౪౪

శచి—[జయంతుఁ జూచి] జరీజృంభమాణం బగునీ నానాస్యందనసందో హంబునఁ గానంబడండు కృష్ణుండు. అతనియరదంబు గూడఁ జూడంబడ దయ్యె నియ్యెడ.

జ—[వ్రేలం బోల నిర్దేశించుచు,]

పంచపాది మత్తేభ విక్రీడితము.

తనువుం దాల్చినకంతుశక్తి యన స - త్యాకాంత యెంతేనియుం
దనరఁ గ్ష్ముభ్యదనేకరాక్షసులకు - న్సాక్షైకభూతంబు నై
ఘనదివ్యాస్త్రచయంబు భీకరముగాఁ - గ్రాల న్దరం బుద్ధతిన్
వనజాక్షుం డితఁ డొప్పెడు న్వడకడన్ - వామాస్త్రసంపన్నుఁ డై
కన శృంగారరసంబు వీరరసము - న్గాఁగింటనుం గూర్చుచున్. ౪౫

మహాస్రగ్ధర.

నిజపక్షాక్షేపనిర్య - న్నిరుపమపవనో - న్మేషకల్మాషితాశే
షజలాబ్ధివ్రాతుఁ డీవ - త్స్వభుజబలసమా - సాదితాదిత్యయోధ

వ్రజపీయూషుండు మాద్య - త్ఫణిపశగనఖ - భ్రాజమానుండు దుర్దే
చ్ఛుజనగ్రాసుండు పక్షి-శ్వరుఁడు శ్రుతితను-స్ఫారుఁ డౌఁ దత్పతాకన్. ౪౭

శ—జయంతా? ఎవండు నరకాసురుండు?

జ—[అంగుళిం గనఁబఱచుచు]

ఉత్సా. బొందళంబు బొమిడికంబుఁ - బోదిని వింటిఁ దాల్చి మే
ల్గుందనంపుఁదేర వీఁడె - గొఱలువాఁడు కంటివే
పొందుగాను నెయ్యుఁడైన - మురునితోడఁ గూడఁ దా
మందలించుచున్నవాఁడు - మాటిమాటి కియ్యెడన్. ౪౮

గీ. అగుచుఁ బలువురు దొరలు ధృ - తాంజలిపుటు
లాజిపిరోద్భటులు గొల్వ - నతఁడె భూమి
సుతుఁడు నాసీనమును బంచు - చతులితముగ
నంతకాశాముఖంబున - నలరెఁ గనుము. ౪౯

శ—జయంతుఁడా! మురాసురుఁ డెటువంటివాఁడు?

జ—ఏవాఁ డానరకుసెదుర నైదుదలలతోడ గఱులతోడిగిరి తెఱఁగునఁ
దిరుగుచున్నాఁడో వాఁడు గదా.

ఇం—ఇదేమి గోల చాల ప్రేఁగుగా నున్నది?

నా—సీ. హరిధనుష్టంకృతు - లరికర్ణపుటమహో
త్తంకావహములుగా - నింక నింక
భువనక్షయాంభోధి - రవశంకఁ గలిగింప
దుందుభిధ్వనులు న - మందముగను
గరిఘటాకోటిఘీం - కరణంబులును వాహ
హేషారవములు వి - శేషముగను
ధ్వంగచ్ఛతాంగర - థాంగనేమిధ్వాన
ములు భటోద్భటహుంకృ - తులు ఘనముగ

వెలయ మాఱుసెలంగఁ గాఁ - గులమహీధ
రములు దిగ్గజములు బధి - రములు గాఁగఁ
బగుల బ్రహ్మాండభాండంబు - నెగడుచున్న
దోహరీ యద్భుతంబు కో - లాహలంబు. ౪౯

ఇం—ఆహవ మావహిల్లెనా?

శ—స్వామీ! నాసీరయుద్ధ మారబ్ధం బయ్యె. సరే. ఇతఁడు గదా గదాధరుఁడు సవిధధర నెదుర నరుగుదేరఁ గోరుచు మహారథపరివృతుఁడైన వీరుని కడ్డముగ నడ్డంకులుగా నొడ్డి నిలిచిన పెక్కు వెనుబెనఁకువజోదుల రక్కసులఁ జక్కాడుచున్నాఁడు.

ఇం—ఇతఁడుగా.

శా. శుండాలాద్రిగళన్మదాంబుఝురముల్ - శుంభద్రథాంగంబు లు
ద్దండక్రవ్యభుగుద్ధసింహములు ప్రో - ద్యత్ఖడ్గము ల్లగ్గ ను
చ్చండం బౌనరిసైన్యకాననములన్ - శార్ఙ్గచ్యుతాస్త్రార్చిరు
గ్రుండుం గాల్చు మహాగ్నికైవడి వడిన్ - ఘోరంబుగా నివ్వడిన్. ౫౦

మ. ద్విరదస్కంధగతు ల్మహాసురభటు - ల్విష్ణ్వంబకచ్ఛిన్నులై
ఖరరుఙ్మండలిఖండనంబుఁ గడిమి - న్గావించుచుం బోదు రీ
సురవిద్వేషుల మోహము లన్ననో పదున్ - క్షోణి న్వడిం దద్ధలిన్
బోరి నింగాలరుచిం భజించి యఘము - ర్షోవాలె న్గతోష్మంబులై. ౫౧

నా—ఓ శునాసీరా! నాసీరము నాలోకింపుము.

గీ. సింధురము లిషువిచ్ఛిన్న - కంధరములు
సప్తు లన్నియుఁ గృతదీర్ఘ - సుప్తులు మఱి
నాయకులు కాయసంలగ్న - సాయకులును
జక్రరేచితరథములు - చక్రి రేఁగ. ౫౨

మఱియును.

మంజుభాషిణి. ఉరగారికేతనత - రాఘుఖండితా
సురదంతిదంతకట - శుండల న్గదుఁ
స్ఫురదూర్మిపూరములఁ - జూ మ్మసృజ్నదుల్
ధరఁ బాఱుచున్నయది - దద్దయుం న్వడిన్. ౫౩

ఈసమయంబున నాసీరసేనానాశనసముదితసమతిశయదుఃఖాశ్రయాశో
ణీకృతవీక్షణయుంగళదుర్నిరీక్ష్యుం డగునరకరాక్షసునిచేఁ బ్రేరితుం డైన
మురాసురుండు స్వసైన్యముఁ గొని జన్యోన్ముఖుండును కృష్ణాభిముఖుం
డును నగుచు సరగున నరుగుదెంచుచున్నాఁడు.

ఇం—[విలోకించి] ఆహా! మురునిదండు గండు మెండు.

వనమయూరము. దాడి నెఱగోడిగల - తండముల రింఖా
తాడనకఠోరత మ్మ - తక్షితిని ధూళీ
పాళియె సరోజహిత - వాజివరరాజిన్
జూడఁగను నీయ దిది - చూవె శౌరిఁ గప్పెన్. ౫౪

ప్ర—దేవరా! ఇందుం దిలకింపుము. కడుఁ గనలినమావటీలమేల్వాఁడి
యంకుశములచేత విదారితము లగుకుంభస్థలములను పరిభ్రమణపారిప్లవ
కపోలమాలసంభ్రమబంభ్రమ్యమాణ బంభరఝుంకారారావములను తెఱ
చైనఘీంకారములచేఁ జెవుఁడుపఱుపఁబడినసమస్తజనులచే వెఱపునఁ గనుఁ
గొనఁబడిన సమతిశయసంచరణసంచలితసకలభూభాగంబులగు నాగంబుల
చేతను, కుపితు లగురౌతులకరటులచేఁ గొట్టఁబడినట్టి పరిభవమునుమఱి
గిడుట కనఁగ గొరిసెబిప్పల్చే నెగురఁగొట్టఁబడినట్టి ధరాపరాగసముద
యంబులు గలసరయంబు లగుహయంబులచేతను, ప్రళయప్రభంజనాహ
తవలాహక సత్వరంబు లగుశతాంగవిసరంబులచేతను, పంచఁబడినవియుఁ
గడుఁబొడవైనవియుం బనునిడఁబడినవియుం నగు నీటెబకోటుల నెఱయొన

యిక దఱుచుగ మండిపడుమిడుఁగుఱుల పిండులచే వెల్లడిపఱుపఁబడిన వేఁడిమికప్పుదారిబారులు గలవార లగుకాలరులచేతను, అన్నిదెసల వెన్ను నరదము పొదువఁబడియెను.

జ—[సవిషాదంబుగ] అయ్యో, సంకటంబు ప్రాప్తం బయ్యె.

శా. జ్వాలోద్వేలము శూలముం బరిఘముఁ - సంత్రాసభూతంబు వ్యా
లోలత్కుంతములం దురంతముల బ - ల్గాడ్డంద్ల వాల్దూఁపులన్
జాల న్వ్యాలుల నంద జేసెద రిటం - జక్రాయుధుండు ద్ద్విష [౧౫
జ్జాఘోన్మగ్నుఁడు భగ్నుఁ డయ్యెఁడుఁ గటా - చన్నే విభిన్నుండు గన్.

నా—[నవ్వి] ఓయి సుత్రామపుత్రా! నీ డెందముచందమున నందనందను డెందమును బెగడుపడినదిగాఁ దలఁచెదుగా! కాంచుము.

గీ. అచ్యుతాతతబాణాస - నచ్యుతములు
జిత్వరములు మరుద్రయ - జిత్వరములు
సాయకంబులు విహితభా - నాయకములు
సకలశత్రువులం గూల్చు - శకలములుగ. ౧౬

[సవిస్మయంబుగ]

ఉ. శౌరిధనుర్విముక్తశర - జాతవిదారితదేహు లైనదే
వారులచేత భిన్నుఁ డయి - వారక మూర్ఛితుఁ డై నయ్యెను
న్వారణరాజము ల్పవిధ - నాకమహాంగణమందుఁ దుండముల్
సారెకుఁ జాఁచుచు న్వమథు - జాలముచే పడి సేదఁదేర్చెడిన్. ౧౭

శ—ఆశ్చర్యము! ఎమ్మాడ్కి నింగిమంగిటఁ దమ్ము లిమ్మయ్యె? మానుసులును గొమ్ములతోఁ గ్రుమ్మడుచున్నారు? మిన్నుపాఁకఁదా మేళులును లోమశములుగాఁ గానఁబడుచున్న యవి?

ఇం—ముద్దరాలా! భ్రమపడకుము.

చ. హరిశరదారితారిపద - సౌఘము పై కెగయంగ నింగినిం
బరఁగుఁ బయోజరాజి వర - వారణలూనరదాంసభాగు లై
నరులూనరంగ శృంగులు గ - నంబడువారలు కంకముక్తముల్
శిరములు లోలవాలములు - చెన్నగు లోమశకూర్మము ల్గాగిన్. ౫౭

అహాహా! అస్మదుపకృతికొఱకుఁ గలనికిఁ గడఁగినసోఁకుమూఁకలఁగొంగ చేత సకలభూతసంతతి సంతర్పిత యయ్యెం. అయ్యది యెట్లన్న ;

మ. అలికెన్ డాకిను లస్రపూరముల వే - దండోగ్రతుండంబులన్
బోలల నోర్వ్యగినులున్ బిశాచులు మహా - భోగంబునుం బొందఁగా
లలిఁ గూశ్మాండులు కాలఖండగిళనో - ల్లాసు ల్విలాసు ల్మహో
జ్జ్వలబేతాళులు హస్తతాళులుగ ర - తుగహాళికాంత్రాళులున్. ౫౮

నా—ఔరౌర! మురాసురప్రేరిత మైనసేనయంసు బుండరీకాక్షుచే క్షణ మాత్రంబున రూపుమాపంబడియె. ఓయి వేఁగంటీ! ఇటువంటివా టెచోట నైనఁగానఁబడదయ్యె. [అనుచు సహర్షంబుగ నర్తనం బొనర్చుచున్నాఁడు.]

ఇం—[నగి] నర్తనము చాలు. ఎందువల్ల నిందు సాలమం దల్ల మురాసురుఁడు గానరాకున్నాఁడు ?

నా—వాఁ డిక్కడ నెక్కడఁ జెరలాడఁగలఁడు ?

ఇం—వాఁ డేమి నరకోపకంఠమ్మునఁ గ్రుమ్మరునా ?

నా—కాదు కాదు. వైకుంఠోపకంఠమ్మున.

ఇం—ఏమి? ఈమంటమారిచే మనవైరిచే నతనిఁబొదువఁబనుపఁబడిన వాఁడు.

నా—[చిఱునగవుతో] దరకరుఁ డగుదరకరరిపుచేఁ గాదుగా ?

ఇం—[సవిస్మయం బగుచు] ఆ! ఆ ప్రసిద్ధుఁ డిప్పు డెప్పుగిదిఁ జక్రిచక్రంబుచే నల్వుఁడువోలె ముందె పెద్దనిద్దురఁ బొందె.

నా—ఏరీతి నీతఁ డల్పుఁ డని చెప్పఁబడెడు ? నీనయనసహస్రంబు నేమబ్బు
రంబు తివిచికొనియెను ?

ఇం—సర్వాశ్చర్యగృహం బగునివ్విగ్రహంబునఁ జులకనిచూడ్కి యెక్క
డిది ? అమురాసురవాసుదేవుల ప్రధనకథఁ బలుకుము.

నా—వాఁడుగా, వాలుమగండు, బలియుండు. బలాహకంబుభంగిఁ బ్రబల
రోషభాషణమారుతప్రేరితుఁ డగుచు నవిరతశరవర్ష పరంపరను గిరియందు
వలె హరియందు వెలయించెను.

ఇం—పిమ్మట.

నా—తదనంతరము.

క. హరిశరములు మురదనుజుని
శరముల సకలములఁ జేసి - శకలంబులఁ గాఁ
బోరి నాని వానినెత్తురు
పరికింపఁగ నీరు గ్రోలు - పాంథులు వోలెన్. ౬౦

ఇం—అవల

నా—క. పవపడి శరభిన్నుఁడు మురుఁ
డదయుండు గదాయుధమున - నడిచెహరిన్,

ఇం—ఆహా !

నా— అదియాహరిభుజహతిచేఁ
బవ రయ్యెఁగా

ఇం— బుధులహృత్కులఁ - బరఁగెన్నుదమున్. ౬౧

నా—పిమ్మట, మరల నమ్మురుండు.
ఆ. భిందివాలములను - భీకరకరవాల
ములను శూలములను - మొగిని బఱపె,

శ—అమ్మ చెల్ల.

నా—గోల! అడల కాహరి వాని
రూపుమాపె వాలుఁ - దూఁపుగముల. ౬౨

ఇం—[సవిస్మయముగ] అవ్వల.

నా—అటు వెనుక.

క. హరిచేతఁ బఱపఁబడినది
హరికరణి సుదర్శనము మ - హావేగమునన్
సురరిపుతలలం దునిమె శి
ఖరిశిఖరముల న్యగాంత-గంధవహువలెన్. ౬౩

ఇం—[సోత్కంఠంబుగ] ఎట్టుల నిట్టియుత్సవము నాచే నతిలంఘింపఁ బడియె?

జ—చాలుఁజాలుం. ఈగతజలసేతుబంధనవిచారము చేత, కాని నిప్పటిది కానఁ బడుఁగాత.

ఆ. సమరమునకు నర్గ - యమరారి పెనుమొన
తోడ గరుడవాహుఁ - గూడ ముట్టె
చుట్టుకొనియె నీశు - సౌరిదిని జిత్తంబు
తోడ గాలి ఘనుల - తోడఁ బోలె. ౬౪

ప్ర—ఎట్టు కనఁబడు చున్నది వెన్నునరదము?

ఇం—మానవాదసేనయే కానఁబడకున్న దనఁ జనును. చూడఁదగును.

క. మురశాసనశార్ఙ్గధనుః
పరిముక్తశరార్చు లజిత - పవనరయములన్
నరగున నరిబలము లజెన్
బోరిఁబోరి బలశౌర్యములను - బొందినవయ్యున్. ౬౫

నా—ఆహా! వాసుదేవహస్తలాఘవంబు వాఙ్మనోగతుల కతిక్రమించుచున్నది. అదె ట్లన్న;

సీ. ములుకులు కోదండ-మునఁ గూర్పఁబడవొక్కొ
దొననుండియే వడిఁ - జనెను నొక్కొ
సారెకు వెడలక - ఘోరంబుగా నొక్క
సారియే వెడలి యొ - ప్పారు నొక్కొ
యొక్కొక్కదానసే - వెక్కు లొక్కుమ్మడిఁ
బుట్టి బిట్టురవడిఁ - బోవునొక్కొ
సంఘట్టనస్ఫార - చంచత్స్ఫులింగచ్ఛ
టలచేతఁ బత్త్రాలి - బలసి కాలు
టకు మానుపె గుఱి తప్పక - దాఁక వీఁకఁ
బఱచుచున్నవి యబ్బుర - మదర నిపుడు
ప్రళయమున మండుచుండెడు - ద్వాదశాత్మ
కిరణముల గెల్చె రక్షస్తి - మిర మడంచి. ౬౬

ఇప్పటి ఐవరంబు కరంబు డెప్పరంబు.

ఇం—ఔరా! వైరానుబంధంబు వీడఁ గూడనిది. ఇందుఁ గదా.

మ. హరిబాణంబులఁ ద్యక్తవిగ్రహులు నై - యాధోరణుల్ వేగ స్వ
స్తరుణీహస్తిత లజ్జ నుబ్బునను ద - ద్వక్షోజకుంభస్థలిన్
వరముక్తావళియుక్తహస్తముల నా - స్ఫాలించుచు న్సారెకున్
వెరవారంగను గోళ్ల గీఱుచు ననిన్ - వేగింత్రు శత్రుత్రతోన్. ౬౭

జ—ఇక్కడఁ జూడ్కి నిగుడ్పఁ దగును.

మ. సరపంబు ల్దటిదన్వితంబుల ఘన - జాలంబులున్ వృష్టిప్ర
స్తరపాతంబులు నై నమబ్బులరుచిన్ - దాల్చు న్గడుల్ వీఁక ఘీం
కరణంబు ల్దగఁ గర్ణతాళములతోఁ - గంసారిశస్త్రక్షతిన్
బోరి దానాంబుకణంబులం గలితస - న్ముక్తాళులన్ డాలులన్. ౬౮

ప్ర—దేవా! ఈవల నవలోకింపుము.

ఉ. కాలరి యొక్కరుండు హరి - కాండగృహీతుఁడు నొచ్చు నింగి స్వ
స్త్రీస్ఫురితావతంసము - రేచి శమధ్వభిషిక్తుఁ డమ్యు శుం
డాలగళోపరిస్థచర - ణంబుగ వ్రాలియుం బెండె భీకర
ద్వ్యాళసముజ్ఝితుండు నయి - వ్రాలెఁ దక్కుచమూడలంబునన్. ఊఁ

శ—ఏ మీయాక్రందనము?

జ—ఈక్రందు మురహరశరదుర్దినార్దితులది యగును.

ఇం—[సంభ్రమంబున] ఏమి నరకుఁడు మడిసెనా?

నా—కాదు, ఇతఁడు గదా.

ఉ. కొందఱఁ దిట్టి రక్కసులఁ - గొందఱఁ దేర్చియుఁ గేరి కొందఱన్
గొందఱఁ జూచి రోసమునఁ - గొందఱను బురికొల్పి యాజికిన్
డొందమునందు యుద్ధరుచి - లీవి యెఱర్పఁగ దర్ప మొప్ప గో
విందుని కాభిముఖ్యముగ - వే చనుదెంచుచున్న వాఁ డిటన్. ౨౦

[నేపథ్యంబున.]

శా. ఏ మీతీండు నని స్వపక్షువదనం - బిద్ధాస్త్రధారార్తదృ
గ్భీమంబు న్నపరాఙ్ముఖంబు సేక్కఁద త్తే వ్వల స్గుణధ్వానమే
నేమంచు న్వినవాఁడ హ్యాత్ర తులనే - నేమంచు నాడంగఁ దన్
జా మూడం గనినాఁడ నే మనుదు నీ - సంగ్రామదారిద్ర్యమున్. ౨౧

నా—[సహర్షుండగుచు] తారసిల్లెఁగా, ఈయిరువుర తేరులు! కావున నది వఱకు మనకలకల మటుండుఁగాక. ఆకర్ణింత మీయిద్దఱయోధ్ధాలాప ములను.

[నేపథ్యమున, నరకాసురుండు దుర్వారగర్వంబున వాసుదేవుఁగూర్చి]
ఓరోరి మూర్ఖా!

ఉ. ఒక్కఁడ నైనఁ బెక్కుర మ - హోద్ధతుల న్మరముఖ్యు లైనవె
ఱ్ఱక్కసుల న్స్వదోర్బలము - న న్సమరంబున నుక్కడంచితిం

గ్రక్కున నంచు గర్వము న - ఖర్వముఁ గాంచకు మేమి వారిచే
నిక్కడ నన్నుఁజూడు మిదె - యిద్ధబలు న్నరకు న్మహామహున్. 22

ఇం—ఆహా! వీనిగర్వాతిరేకము!

[నేపథ్యమందు, కృష్ణుఁడు.]

శా. నీమాంసంబు భుజింపఁ గోరి పులుఁగు - ల్నీడాలుపై నాడుచు
న్నీమృత్యూదయసూచకంబు లగుచు - న్నిండారుఁ గంకాదు లో
రీ మత్కాండవిఖండితుండ వగుచుం - గ్రీవాలుఠత్ప్రాణి వై
భీమాజిం గనె దిక్క నీవు త్వదసృ - గ్విద్యోతమాంసాస్థులన్. 23

ఇం—పురుషోత్తమదత్తం బగునుత్తరంబు యుక్తంబు.

జ—[వెండియుం వీఁ డేమి యాడునో యని యూరయుచున్నాఁడు.]

నా—ఇంచుక వచించువానిభాతి వీనిసూతుఁడు జీమూతుఁడు చెన్నారు చున్నాఁడు.

[నేపథ్యమున.] ఓయిమూఢుఁడా! నిరుపసర్గసంగ్రామసింహం బగునస్మత్స్వామి కెదు రెక్కడ?

దా—[పరిహాసముగా] నిక్కంబే. నీయొక్కదొర నిరుపసర్గ సంగ్రామసింహమే.

ఇం—[సశ్లాఘముగ] ఓరా! దారకుని ప్రతిభాతిరేకము, వానివాక్కుచేతనే వానిదొరను గ్రామసింహ మని వాకొనుచున్నాఁడు.

జీ—సరే ఇది.

ఇం—[పరిహాసంబుతో] ఆహా! వీనిమాంద్యాతిశయము. కానీ, వీనివివక్షిత మెందాఁకనో యందాక వినదముగాక.

జీ—నాయొక్కవచనమును చక్కఁగా వినుము.

శ్లో॥. త్యక్తప్రభంజనాధమ మాక్రాంతపురందరాలయం వీరమ్,
శ్లాఘంతే కింపురుషా శ్చరిత్వతబర్హిర్ముఖం మృధే ష్వేనమ్.

దా—అదే పద్యమును బ్రత్యుత్తరంబుగఁ బఠించుచున్నాఁడు.

నా—[సశ్లాఘంబుగ] నిజముగా నితఁడు వాచస్పతియె. ఏటి కనఁగా, మాటి మాటికి మాటనేర్పుచేఁ జమత్కరించుచున్నాఁడు.

[నేపథ్యమున.] బాగు, దారుకా! బాగు, శ్లాఘనీయయుక్తి. అది యట్టిద. ఎట్టులన్న, దీనిచేఁ గానివారును సంతసముఁ గూరుదురు.

నర—[గరువముతోను, చిఱునగవుతోను]

గీ. ఓయి యేతెంచినార మీ - యోజఁ గపట
వచనముల నిస్త్రపునకు ని - ర్వాణ మబ్బ
దబ్బు మర్మస్పృగంబకో - ఘూసమాజి
రాజదభినవచాతుర్య - యోజనలను. ౨౪

కృ—[సవైదగ్ధ్యంబుగ నిజాత్మజుఁగూర్చి] ఓరోరీ! మూర్ఖా! ఇటువంటి చాతుర్యముల చేతనే నిన్ను నిర్వృతికాంతాకాంతునిఁగా నొనరించుచున్నాను.

శ్రీ—[సోత్సాహంబుగ నరకుఁగూర్చి.]

చ. ఎటుల సహించు త్వుభ్యదళీ - కేక్షణశక్రముఖాఖిలామరో
ద్భటపటుదోర్బలప్రధన - దారుణవారణఘోరఘోర మీ
కుటిలతరోక్తి కత్రపున - ఈ న్భువనక్షయకాలకాలవి
స్ఫుటరసనాతిభీషణము - భూసుత నీయది ఖడ్గ ముగ్రమున్. ౨౫

ప్ర—దేవా! ఈవడి సారథిభాషణోద్భూతనిర్భరాభిమానుం డగుచు సమరోన్ముఖుం డగునరకుం గనుంగొని రాకాసిగొంగ సింగాణిం గొని సంగరోన్ముఖుఁ డగుచున్నాఁడు.

ఇం—[వీక్షించి సహర్షంబుగ.]

మ. విచలద్భ్రూకుటిభీమఫాలఫలకు - ల్విభ్రాంతిమచ్చక్షువుల్
రచితాశాక్రమణం బ్లుచక్రితధను - ర్జ్యానిర్గతాస్త్రంబులం

ప్రచురాయోధనకేళికౌశలమునుం - బాటించుచున్నారు వీ
రిచటం దాతసుతులు ల్సురారినరకు - ల్వీక్షింపఁ జిత్రంబుగన్. ౭౬

కావున నీవిగ్రహము మహాద్భుతము.

మ. కనుల న్కెండెడుకోపవహ్నితునుక - ల్గానోపు నాఁ దోఁచు దాఁ
కను గొండొంటిఁ బడ న్మిడుంగుఱులు మైఁగప్ప న్మహావాయుచేఁ
బెనుపంబడ్డవి యంబకంబులు శ్రుతి - స్ఫీతోల్లసజ్జ్వాలతా
జనితోద్వేగము లగ్నిబాణకలనా - జన్యంబు సూచించెడున్. ౭౭

నిజముగ నియ్యిరువురకును గయ్యము సమము. ఎట్లనఁగా ;

మ. ఘననిర్ఘాతరవాతిఘోషణములం - గాండప్రకాండంబులన్
వినతోగ్రోగ్రశరాసనిర్గతముల - న్విద్ధాంగు లన్యోన్యమున్
గన సంవర్తనవర్తరంగనివహో - ద్గాఢధ్వలద్ఘూర్ణభీ
మనదీనంబులఁ బోలి రీయిరువురు - న్మారొక్కం డుఁ జేరొక్కం చాగిన్.

జా—అక్కటా! ఇక్కలన, నారాయణప్రయుక్తంబైన వారుణాస్త్రంబుచే
నరకాసుర వైశ్వానరాస్త్రము కడుపుదిగఁబడిన కైవడిఁబ్రావడియె.

ప్ర—కావుననే కావరమ్మున ముమ్మొనవాలు వేయఁ జూచుచున్నటులఁ
జూడఁబడుచున్నాడు వీఁడు.

ఇం—[సవిషాదంబుగ]

మ. భ్రమితక్ష్మాధరసాధకర్షణభర - భ్రాంతాహిరాట్ఫ్వాసభీ
మమరుద్దీప్తవిషాశుశుష్కణిశిఖా - మానోగ్రదుర్వీక్ష్యమా
యమరారాతిది శూల మచ్యుతశరా - ఘావార్య మాచుం దదీ
యమహోరగక్షతజాపగాప్తి నుపశా - మ్యం బయ్యెఁగా యియ్యెడన్. ౭౮

కాన, దీన మధుసూదనునకు వేదన యొదవె.

నా—ఇతనికి మాత్రమే కాదు. నరకునకుఁగూడ, చూడు.

శా. శూలాఘాతకృతక్రుదచ్యుతశర - స్తోమాహతి న్గాయముల్
చాలం గాయమునం దిలాసుతునకుం - జానయ్యె నయ్యారె! ఆ
భీభోజ్జృంభణజంభభంజనసము - ద్వీర్యాతిశౌర్యోగ్రరు
ఙ్జ్వాలారక్తితతావకేక్షణసహ - స్రత్విడ్భ్రమ న్బూనుచున్. ౮౦

ప్ర—ఆర్యుఁడా! క్రొక్కాఱు మొగిలుయొక్క యుఱుము తెఱఁగున నిద్దంపు శబ్ద మొకటి వినఁబడుచున్నది యెవి? మఱల నది యెవనియొక్క పలుకు వితర్కింపంబడినది. అందఱును ససంభ్రమంబుగా నాకర్ణించుచున్నారు.

కృ—చ. శరములు నాల్గిటన్ హయములు-చచ్చెను సూతుఁడు నీల్గె మూఁటిచే
బరువడి రెంటఁ గేతనము - బల్విలు నొక్కట వ్రక్కలయ్యె నీ
శిర మొకఁ డీయెడ న్మిగిలెఁ - జెండెద దానిని నాదుచక్రమో
నరక యభీప్సితం బెది యొ-నర్పుమ నీకది దర్పమేర్పడన్. ౮౧

ఇం—యథార్థ మీజనార్దనుచేఁ బ్రచోదితుండును సమేధితక్రోధుండు నగు నరకుండు ప్రశస్తం బగు నారాయణాస్త్రంబుం బ్రయోగించుచున్నాఁడు. ఎట్లున్న నిపుడు.

మ. కలఁగె న్వార్ధులు ధాత్రి వ్రస్సెఁ గదలెన్ - క్ష్మాభృత్తులు న్బాపఱేఁ
డొలసెన్ స్తంభిత సంభ్రమించె దిగిభ - వ్యూహంబు సూర్యేందువుల్
పొలయం జాలక నింగినుండి పడి రి-ప్డు న్భస్మ మయ్యె న్భముల్
చెలఁగె న్వారిజజాండముల్ సకలతం - జెందు న్ననన్ గ్రన్ననన్. ౮౨

నా—(సాశ్చర్యంబుగ] కనుఁగొను.

క. సురరిపువిముక్తమై తనుఁ
బొరసినతనయస్త్రమునను - బొలిచె హరి శౌరిన్
హరి తొలిసంజను వైశ్వా
నరుచే నీఁబడినస్వరుచి - నలువొందు క్రియన్. ౮౩

ఇం—ఐన నీనరకుఁడు నష్టప్రాయుఁడే.

జ—కాఁడు. అటుపిమ్మట నిమ్మానవాశనుం డాసురీశాంబరిం బ్రకటీకరింపఁ గలఁడు.

సా—వీనికి మాయావిష్కరణావకాశ మెక్కడ? ఎందువలన ననఁగా;

మహాస్రగ్ధర.

ప్రళయోగ్రక్రోధకాళీ - పటిసటలకట - ప్రస్ఫురచ్చక్షురుద్య
జ్జ్వలదగ్నిప్రస్ఫులింగ - చ్ఛటఫటరవయుం - గ్జ్వాలికామాలికం బై
బలివిధ్వంసిధ్వాత - ప్రహితఖరతర - వ్యాప్తిదీప్తంబు నాచుం
బలవంతుం గాల్చె ధాత్ర్యుద్భవునిఁ దృణముగా-వహ్ని సౌదర్శనంబున్.

ఇం—[వెండియుం విమర్శించి] ఎట్లు వీఁడు మడిసినను మనుచున్నదానివలె సామానసమును దుఃఖింపించుచున్నాఁడు?

సా—ఇది యుచితము. "మరణాంతాని వైరాణి" యని కలదు గదా?
[నేపథ్యాభిముఖ మవలోకించి] ఆహాహా! ఆయసురుచే నెటువంటి సుకృతముఁగావింపఁబడియె? ఏమన,

గీ. పౌరలుమృతరిపుమొండెంబు - దరమునుండి
వెడలి నిష్ఠుర మొకవెల్గు - వెన్నునందుఁ
జొచ్చుచున్నది బలిమినిఁ - జూడుమీ సు
రీకరోజ్జ్వితము దార - రేణువటుల. ౧౫

ఇం— ఎక్కడి దీమంగళతూర్యధ్వని?

ప్ర—దేవరా! శరణాగతయుం నరకధాత్రియుం నగుధాత్రియొక్క ప్రియ భాషణముచే భగదత్తుఁడు నరకాసురభద్రాసనమునఁ గేశవుచే నుపవేశితుఁడాయెను.

ఇం—నిక్కపమే. ఇకార్యణమున నీయందలివు.

శ—అయ్యో! భగదత్తుఁడు నరకపుత్రుఁడా! ఏమి?

ఇం— ఔను.

నా——కేవల మానిమిత్తమే కాదు. మఱి నరకాంతద్వారకాగమన కారణము నగును.

జ——ఇపు డితఁడు నిర్వర్తితసర్వకార్యుండై వచ్చుచున్నాఁడు గదా, కృష్ణుండు.

ఇం——[సహర్షంబుగ] ఐన నీతఁడు మనచేత ననుసరింపఁబడఁ దగినవాఁడు.
[అటువెనుక వెన్నుఁడు ప్రవేశించుచున్నాఁడు.]

కృ——ఓయి దారుకుఁడా. వేవేగ గుఱ్ఱాలఁ దోలుము. పగలు ముగిసెడును. ఎట్లనఁగా ;

ఉ. మన్నిహతారినిర్దళిత - మండలనిర్గతకించి దుష్టసం
పన్నమహాస్త్రపూర మను - భ్రాంతి నొనర్చు జరత్ప్రకాశముల్
బన్నగ నించు చాకసము - న స్తగమాచలమస్తకంబునం [రాజ
దున్నవశుండు వాలెఁ బడుఁ - దోయజమిత్రుఁడు చూడు మాయెడన్.

దా——[సకరుణంబుగ.]

క. దివసావసానవాగురి
కవిచేష్టన్మృదులరశ్మి - కలితుం డస్తా
ద్రివిచేష్టుఁడు గా ఖగుఁడు స
రవములు గూళ్లకుఁ బఱచుఁ ద్వ - ర న్వెఱ ఖగముల్. ౧౭

స——క. భూభృత్తు లెల్లఁ గాంచన
భూభృల్లక్ష్మిని నలభ్యఁ - బొందిరి వెలుంగుల్
ప్రాభవమునఁ బరిణతహారి
శోభం జరితార్థము లయి - శోభిలు చిపుడున్. ౧౮

ప్ర——దేవరా ! శారదనీరదసదృశశరీరుఁడగు నొకానొకరాజు సమగ్రసైన్యుఁడగు చరుగుదెంచుచున్నాఁడు.

ఇం—సరే. ఇది ద్వారకాపురపరిసరమున నరుగునరకమథనుఁడు హలధరుచేఁ బ్రత్యుద్గమింపఁబడుచున్నాఁడు. కనుక, మన మితనిచేత ననుజ్ఞాతుల మగుచుఁ బురముఁ బ్రవేశించుచున్నాము. [ఇట్లని నందనందనస్యందన సవిధమున సంక్రందనుండు సమవతరించుచున్నాఁడు.]

ఇం—భగవంతుఁడా! పురందరుం డభివందన మొనరించుచున్నాఁడు.

కృ—అప్రతిపక్షుఁడ వవుము.

ఇం—భగవంతుఁడా! అనుగ్రహింపఁబడితిని.

కృ—ఈరత్నకుండలద్వంద్వ మదితికి సమర్పింపుము.

ఇం—[సహర్షంబుగఁ గైకొనుచు సాదరంబుగ] మహాప్రసాదంబు.

కృ—ఇఁక నీ కేమి ప్రియ మొనరింతును ?

ఇం—ఇంకమీఁద నేమి చేయఁ దగినది ?

శా. దుర్వారాహవమందు నీవు మురయుం - గ్రోధాచరానీకినిం
గర్వాంధు న్నరకు న్వధించి తపుడే - క్ష్మాపుత్రు రక్షింపలేఁ
గీర్వాణాంబకు దుఃఖవహ్ని యపుడే - నిర్వాణముం బొందె మ
త్సర్వాభీప్సితముల్ కృతార్థములు నై - జానొందె నీసత్కృపన్. రాఁ
బనినిదియానుగాత.

(భరతవాక్యము.)

శా. భామత్యుల్లసితుల్ రతుల్ వివరణ - ప్రజ్ఞ స్స్వతంత్రజ్ఞులుఁ
శ్రీమత్సద్గణసాగ్రగణ్యులును స - చ్చింతామణు ల్సాంఖ్యాధీ
రాముల్ న్యాయవిచారదక్షులు మహా - ప్రాభాకరశ్రీకులుఁ
భూమీశుల్ ద్విజులుం జెలంగుదు రిలం - బొల్పొంది నిత్యోత్సవుల్

క. శ్రీ నెదనే గళమున నేఁ
బూనెదు నబ్జాభిశోభ - బొడ్డున సిగనే

జానుగ సుదర్శనము కయి
చేనికై ఫాలమున నేని - నెతఁ డతఁ డేలున్. ౯౧

ఇది, శ్రీధర్మసూరికవివిరచితనరకాసురవిజయవ్యాయోగమునకు
భాషాంతరీకరణము

ఆంధ్రి నరకాసుర విజయ వ్యాయోగమున కనుబంధము.

గీ. బాలరామాయణమునందు - వలెనె యిందుఁ
బద్యములుశతపరిమితిఁ - బరఁగుచుండు
నద్ది రామునికథ యిద్ది - యగును కృష్ణ
కథ యయిన శ్రీవియోగంబు - గలుగ దిటను.

ఆ. కొం. సు శాస్త్రిగారు - కోరిరత్నచ్ఛాయ
మాత్మటిప్పణకృతి - యనవలరిరి
అదియుఁగొంతమూర్పు - నందరతోన్నెర్మిక
సాగడిప్పణంబు - బాగునిటఁ.

గీ. శ్రీమహామహోపాధ్యాయ - నామబిరుద
రత్నకొక్కొండవేంకట - రత్నశర్మ
దైనవ్యాయోగకృతికిద్ది - యమరకున్నె
టిప్పణంబురతోన్నెర్మిక - యొప్పమిగుల

నరకాసుర విజయ వ్యాయోగము - టిప్పణము.

INTRODUCTION.

కథాభాగమును గ్రహించు విధమునుబట్టి కావ్యములు శ్రవ్యములు (audible) దృశ్యములు (visible) నని రెండు విధములు.

శ్రవణము (వినుట) వలన గ్రహింపఁదగినవి శ్రవ్యములు. రఘువంశము కుమారసంభవము మొదలగు గ్రంథములను జదువుచుండఁగా వినుటవలన నందలి కథలను గ్రహించుచున్నాము, కావున శ్రవ్యములు.

దర్శనము (చూచుట) వలన గ్రహింపఁగల కావ్యములు దృశ్యము లనఁబడును. ఉత్తరరామచరిత్రము శాకుంతలము మొదలగు నాటకముల నాడుచుండఁగాఁ జూచి వానియందలి కథలను గ్రహించుచున్నాము. కావున నివి దృశ్యములు. ఈదృశ్యకావ్యములకే రూపకములని మఱియొక పేరు గలదు.

శ్రీరామ దుష్యంత ధర్మరాజాదులగు పూర్వులయొక్క రూపము లీ నాటకములలోని పాత్రములయం దారోపింపఁబడుచుండుటవలన రూపకము లనఁబడుచున్నవి.

ఈ రూపకములు 1. నాటకము, 2. ప్రకరణము, 3. భాణము, 4. ప్రహసనము, 5. డిమము, 6. వ్యాయోగము, 7. సమవకారము, 8. వీథి, 9. అంకము, 10. ఈహామృగము నని పదివిధములు.

నాయకునియొక్క యొక్కపగటి చర్యను దెలియఁజేయు రూపకము వ్యాయోగ మనఁబడును. ఈవ్యాయోగమునం దితివృత్తము (కథాభాగము) ప్రసిద్ధమయి యుండవలయును. స్త్రీపాత్రములు స్వల్పముగను, పురుష

పాత్రము లధికముగను ఉండవలయును. ఒకటే యంక ముండవలయును. స్త్రీకొఱకుఁగాక మఱియొక నిమిత్తమున జరిగిన యుద్ధము వివరింపఁబడ వలయును. కైశికీవృత్తి యుండఁ దగదు. * గర్భ † విమర్శనము లుండఁ గూడదు. రాజర్షిగాని యొక వేల్పుగాని కథా నాయకుఁడుగా నుండవల యును. ఆనాయకుఁడు ‡ ధీరోద్ధతుని లక్షణములు గలిగి యుండవలయును. హాస్య శృంగార శాంతములు గాక తక్కినరసములతోఁ గూడియుండవల యును. ఈలక్షణములను నరకాసుర విజయ వ్యాయోగమునఁ దెలియందగు. ఇందలి కథ (ఇతివృత్తము) నరకాసురవధ, సుప్రసిద్ధము. స్త్రీపాత్రములు సత్యయు శచియు నిరువురే. పురుషపాత్రములు పెక్కులు గలవు. అంకము నొక్కటియే. ఇందు వివరింపఁబడినయుద్ధము దేవతలయు లోకములయు రక్షణము కొఱకుఁ గాని స్త్రీనిమిత్తము కాదు. ఇందలి వృత్తులు సాత్వతియు నారభటియు. గర్భమగు కృష్ణనరకాసురుల యుద్ధకారణముగాని, దాని విమర్శనముగాని, యిందు వివరింపఁబడి యుండలేదు. కథానాయకుఁడగు శ్రీకృష్ణుఁడు వేల్పు. ఆతఁడు ధీరోదాత్తుఁడే కాక ధీరోద్ధత నాయకుఁడు నగు. ఇందలి ప్రధాన రసములు వీర, రౌద్ర, బీభత్స, భయానకములు.

నరకాసుర, విజయ, వ్యాయోగము = నరకాసురునియొక్క, విజయ మును గూర్చి తెల్పెడు, వ్యాయోగము - నరకాసురకర్మక శ్రీకృష్ణకర్తృక

---

* ఇదివఱకు సూచింపఁబడియున్న ఫల ప్రధానోపాయమగు బీజము యొక్క వికసనము గర్భము (catastasis) అనఁబడును.

† ఈబీజముయొక్క ఫలము నెఱవేఱుటకై శాపాదులవలనఁ బెక్కు లాటంకములు గల్గుచు వచ్చినట్లు వర్ణింపఁ బడియుండుట విమర్శన మనఁ బడును.

‡ మాయాపరుఁడు, ప్రచండుఁడు, చపలుఁడు, అహంకార దర్ప భూయిష్ఠుఁడు, ఆత్మశ్లాఘానిరతుఁడు, ధీరుఁడునగు నాయకుఁడు ధీరోద్ధతుఁ డనఁబడును.

మగు విజయమును గుఱించిన వ్యాయోగమని యర్థము. విజయము నందినది కృష్ణుఁ డగుచుండఁగా, కృష్ణ విజయ వ్యాయోగ మనక చంపఁబడిన నరకాసురునే ముఖ్యునిఁగ నేర్పఱిచి నరకాసుర విజయవ్యాయోగమని యీ గ్రంథమున కేల పేరిడవలసి వచ్చెనను సంశయము గలుగవచ్చును. శ్రీకృష్ణ విజయ వ్యాయోగ మనునెడఁ గృష్ణునిచేత సంహరింపఁబడినవా రెందఱో యుండుటచేతఁ గృష్ణుఁ డెవ్వరిని జయించిన కథను దెలియఁజేయుననను శంకగలుగుట కింతకంటె నెక్కువ యాస్పదమగును. నరకాసుర విజయ వ్యాయోగ మనుచో నా యసురుని జయించి సంహరించినది కృష్ణుఁడే తక్కనింకొక్కరుండు కాఁడుగావునఁ గృష్ణుని పేరుఁ జెప్పకయే కృష్ణకృత మనునర్థము స్పష్ట మగుచున్నది. కనుకనే కవి యీ గ్రంథమున కీపేరు పెట్టి యుండును.

ఈ గ్రంథము సంస్కృతమున ధర్మసూరిచేత రచియింపఁ బడియెను. ధర్మసూరి బ్రాహ్మణుఁడు. తెలగాణ్యుఁడు. వారణాశి వంశ సంభవుఁడు. యజుర్వేది. అద్వైతి. హరిత సగోత్రజుఁడు. పర్వతేశ్వరుని పుత్త్రుఁడు. ఈతఁడు రచియించిన యితర గ్రంథములు బాలభాగవతము, సాహిత్యరత్నాకరము. ధర్మసూరి విరచితమగు నీనరకాసుర విజయవ్యాయోగము బ్రహ్మశ్రీ కొక్కొండ వేంకటరత్నము పండితులవారిచేతఁ దెలిఁగింపఁబడియెను.

ఈ పంతులవారు రేపల్లెయందు జన్మించి యాంధ్రదేశమం దంతటను మిగులఁ బ్రసిద్ధిఁ జెందిన బ్రహ్మశ్రీ నందిరాజు లక్ష్మీనారాయణ దీక్షితుల వారికి సన్నిహిత జ్ఞాతులగు భైరవమూర్తిగారికి దౌహిత్త్రులు. కొక్కొండ నరసింగరావు పంతులు గారికిని, రామాయమ్మగారికిని పుత్త్రులు. 1842-వ సం॥ మార్చి 14-వ తేదిన విన్నకొండయందు జన్మించిరి. [ఇచ్చట శ్రీరాములు సీతను రావణుఁ డెత్తుకొని పోయె నని విన్నందున దీనికీ పేరుగల్గె. కాననే సంస్కృతమున శ్రుతగిరి యనఁబడుచున్నది.] పంతులవారు గుంటూ

రున విద్యగఱచిరి. తొల్దొల్త కోయముత్తూరియందు సర్వేయాఫీసులోనను, పిదప జెన్నపట్టణమున నీనాంకమిషన రాఫీసులోనను గొంతకాలము కొలువు చేసిరి. పిమ్మట జెన్నపురిలోని రాజధాని రాజకీయ శాస్త్రపాఠశాలయందాంధ్రోపాధ్యాయులుగనుండిరి. అపైకొంత కాలము రాజమహేంద్రవరమున రాజకీయ శాస్త్ర పాఠశాలయందు మహాంధ్ర పండితులుగ నున్నారు. రాజకీయ కళాశాలాంధ్రపండితాధికారమును వీరు 28 సం. వహించిరి. కావున బ్రిటిషు దొరతనమువారు వీరికి మహామహోపాధ్యాయ బిరుదాంకము నొసంగిరి. వీరు సార్థకనామము గల "ఆంధ్రభాషాసంజీవని" యను పేరిట నొక తెలుగు పత్రికను బ్రచురపఱిచి దానికి నధిపతులుగను విశేషకులుగ నుండి యించు మించుగ (30) సంవత్సరములవఱకు జరిపి యాంధ్రలోకమునకు మిక్కిలి యుపకారము చేసిరి. వీరి యీపత్రికా రచనమునకు కారకులు బ్ర. శ్రీ వావిళ్ల రామస్వామి శాస్త్రులవారు. చెన్నపురమున నేకాంబరేశ్వరాగ్రహారమున వీరు నివాస మేర్పఱచుకొని యుండినపుడు వీరికి బ్ర. శ్రీ. శివశంకరపాండ్యాజీ గారితో సఖ్యముకలిగి తన్మూలమున బ్ర. శ్రీ. వావిళ్ల రామస్వామి శాస్త్రులవారి పరిచయము లభించెను. తదాది నీయిర్వురు శాస్త్రవిచారముల పాల్గొనుచుండిరి. శ్రీ శాస్త్రులవారు చెన్ననగరమున శృంగేరిస్వాములవారి ప్రతినిధులుగ నుండినందున శ్రీ పంతులవారికి స్వాములవారి పరిచయము కావించిరి. వీరు 16-వ సంవత్సరము వయసున నుండగా, 1858-వ సంవత్సరమున చిత్తూరు జిల్లాలోని గుడియాత్తము తాలూకాయందలి తిరువల క్షేత్రమున నున్న శ్రీతనుమధ్యా బిల్వనాథుల దర్శించి కొంతకాలము సేవించి వారి కఖండభక్తులై వారి పూర్ణానుగ్రహమును జెందిరి. వారి దయవలననే శ్రీ పంతులవారి కసమానమగు పాండిత్యమును గవిత్వమును గుదురుపడియె. అంతేకాక యెంతకాలమునకు మునుపో యంతరించి గుప్తమై యార్షమైన సాంఖ్యవిద్యయుపజ్ఞంబయ్యె. ఈ సాంఖ్యము కాపిలము కాదు. కాననే యాభేదము తెలియుటకై దీనికి "అక్షర

సాంఖ్య" మని పేరిఁబడె. ఇది కేవల మార్గము. సర్వ మూలము. శైవవిశి ష్టాద్వైతాద్వైత పూర్వక శుద్ధాద్వైతవిద్యను బోధించెడిని. ఈహేతువు చేతనే వీరు జన్మమువలన ద్వైతులైనను 1844-వ సంవత్సరమున " శ్రీమ జ్జగద్గురు బిరుదాంచితులగు శ్రీశృంగేరీ శంకరాచార్య స్వాముల వారి" శిష్యత్వమునొంది, ద్వైతమతమును విడిచి యద్వైతమతమునం జేరిరి. ఇపు డద్వైతమున నసర్గళప్రజ్ఞ గలదు. ఈ సాంఖ్యవిద్యాధారము చేత వీరు సర్వ వేద శాస్త్ర పురాణములును అద్వైతమునే బోధించుచున్న వని ఋజువు చేయుచున్నారు. ఇట్టి మహోపకార కారకమగు నీసాంఖ్య శాస్త్రము త్వరలో బ్రచురితమై లోకమున కెల్ల మేలు సమకూర్చుంగావుత. ఈ పంతుల వారికి నాంధ్ర గీర్వాణ కర్ణాట భాషలయం దసమాన పాండి త్యము గలదు. వీరు రచియించిన గ్రంథములు—సంస్కృతమున బిల్వనాథ శతకము, తనుమధ్యార్యాశతకము, గీతమహానటము, తనుమధ్యా గీతరత్న మును. తెలుఁగున నీతిచంద్రిక సంధివిగ్రహములు, శాంకర మతతత్త్వ ప్రకాశికార్థ సంగ్రహము. ప్రిన్సుఫువేల్సు హిందూస్థాన సందర్శనము, మహా శ్వేత (ఇవి వచనకావ్యములు.) (ప్రసన్న రాఘవ నాటకము.) నరకాసుర విజయవ్యాయోగము, ప్రిన్సుఫువేల్సు తారావళి, గోవిందమంజరి, బిల్వేశ్వరీ యమను మహాకావ్యము, (నిర్వచనము) ధనంజయ విజయవ్యాయోగము, ఆంధ్రబిల్వేశ్వరశతకము, గోదావరీ వర్ణనము, సింహాచలయాత్ర, కోరకొండ మహాత్త్వము, శంకర విజయ ధ్వజము, మంగళగిరి క్షేత్ర మాహాత్మ్యము — పానకము ముద్రితములు. సత్యనారాయణక్షేత్ర వ్రత మహిమము—పాయ సము, ఘటికాచలక్షేత్రమాహాత్మ్య మను మహాప్రబంధము, శ్రీమతీ మాధవ నాటకము, గీతనారాయణము. (గేయప్రబంధము) అజామిళోపాఖ్యానము, (యక్షగానము) ముద్రణీయములు

నరకాసుర విజయ వ్యాయోగమున నర్థకాఠిన్యమె గలదు. ప్రకృత కృతియం దన్వయ కాఠిన్యమును మెందు. వ్యాయోగమునకుఁ దగునట్లు

భయానక బీభత్స రౌద్ర వీర రసములతోడను, ఆరభటీ భారతీ సాత్వతీ వృత్తులతోడను గూర్పఁబడియె. మూలగ్రంథము ననుసరించి పద్యమునకుఁ బద్యము గద్యమునకు గద్యమును జక్కఁగఁ దెలిఁగింపఁబడియె. ఆంధ్రీకృతములగు సంస్కృత నాటకముల కిదియే మొట్ట మొదటిది యని యెన్నఁదగియున్నది. ఆహేతువుచేతను; శ్రీ పంతులవారు చేసిన సారస్వతసేవ విస్మరింపరాని దగుటచేతను, ఈశతాబ్ద్యారంభమున నిది యొకటి రెండుపర్యాయములు యూనివర్సిటీ పరీక్షలకు పాఠ్యగ్రంథముగ నియమింపఁ బడియుండి నందునను పునర్ముద్రణావశ్యకతను గుర్తించి యిప్పుడీకూర్పు ముద్రితమయ్యెను.

టి ప్ప ణ ప్రా రం భ ము

[వెలయఁగఁ జేయుఁనని.] ఎవ్వఁడు = ఏకృష్ణుఁడు, జోటిచేన్ = స్త్రీయగు సత్యభామచేత - బలవత్, ఆరాతులన్ = బలవంతులగు, నరకాసురాది శత్రువులను - ప్రబల, భండన, భగ్నులఁగాన్ =గొప్పదగు, యుద్ధమునందు, సంహరింపఁ బడినవారినిఁగా - ఒనర్చి = చేయించి - స్వ, ఆశ్రితున్ = తనయొక్క, సేవకుని - నిజ, ఉజ్జ్వల, మహనీయ, శక్తిన్ = తన యొక్క, ప్రకాశమానమును, పూజ్యము నగు, మహిమచేత-తన, సాటిగన్= తనతోడ, సమానునిగ - చేయుంటన్ = ఒనరించుటను - తెల్పున్ = తెలియఁజేయుచుండునో - (ఎవ్వఁడు) - తాన్ = తాను - నరక, విభేదిన్ = నరకాసురుని, సంహరించినవాఁడను (నరకమును బోఁగొట్టువాఁడనని ధ్వని) - అంచున్ = అని - భువనంబులన్ = లోకములయందు - అన్నిటన్ = ఎల్లవానియందును - సన్నుతుండు = గొనియాడఁబడువాఁడు. ఆగున్ = అగుచుండునో - అతఁడు = ఆ - విశ్రుతుఁడు = (వ్యు. విశేషముగఁ దెలియఁబడువాఁడు) పరబ్రహ్మస్వరూపుఁడగు కృష్ణుఁడు-మమ్మున్ = గ్రంథకర్తను, గ్రంథమును జదువువారిని, వినువారిని, ఈ వ్యాయోగమును బ్రవర్తింపఁజేయు నటాదులను, దానిఁ జూచువారిని, వారివారి సంబంధు

లను - వెలయుఁగ న్ = వర్ధిల్లునట్లు, ప్రసిద్ధి నొందునట్లు, చేయుఁగ న్ = ఒన రించునుగాక.

విశేషవిషయములు: ఈపద్యమున ఆశీర్వచన వస్తునిర్దేశ రూపకములగు మంగళములు దెలుపఁబడుచున్నవి. వస్తునిర్దేశమనఁగా, గ్రంథమందలి కథను క్లుప్తముగాఁ దెలియఁబఱుచుట. పద్యాదియందు "వెలయఁగ న్" అను నవ్యయమును దానివెంటనే "చేయుఁగ న్" అను తద్ధర్మక్రియను గూర్చుట వలన నీగ్రంథ మవ్యయముగా నెఱవేఱునని కవి హృదయము. మమ్ము వెల యఁగఁజేయునని సాతత్యమును దెల్పుతద్ధర్మార్థకము నుపయోగించుటచేత మాఖ్యాతిని సతతము నవ్యయముగఁ గుదురుపఱుచుననియుఁ గవి యుద్దేశ్యము కాఁదగును. పద్యాద్యక్షరమును కవియొక్క నామము మొదటి యక్షర మునుగూడ 'వె' కారమే యగుటవలన సిద్ధారి చక్రములోని సిద్ధ యోగము వలన నుత్తమోత్తమ ఫలప్రదము.

తాత్పర్యము. సత్యభామచేత బలవంతులైనశత్రులఁ జంపించి యందు వలన స్వాశ్రితు న్నిజోజ్జ్వలమహనీయశక్తిఁ దనసాటిఁగఁజేయుటఁ దెల్పి నట్టియు, నరకవిభేది యని ప్రసిద్ధిఁ జెందినట్టియు శ్రీకృష్ణుఁడు మమ్ము వెల యించుఁగాక. యుద్ధము పేరు చెప్పినచో పాఱిపోయి దాఁగఁదగిన యబల యగు స్త్రీచేత లోకముల కన్నిటికిని భీకరుఁడైయున్న నరకుని జయింపించె ననుటచేత గ్రంథ విరచనమునకు నేఁ జాలకున్నను నిన్నాశ్ర యించుటచేత నవ్యవధానముగను మహానిపుణముగను నీవే నెఱవేర్పఁగల వనియు, స్వాశ్రితు న్నిజోజ్జ్వల మహనీయశక్తిఁ దనసాటిగఁ జేయువాఁడను విశేషణ ప్రయోగముచేత నన్ను నీపాటివానిగఁ జేయు మనియుఁ గవిహృద యము నెఱుంగునది.

అలంకారము. ఇందు శ్రీకృష్ణునిఁ దెలియఁజేయు నతఁడను సర్వ నామమునకు స్వాశ్రితుం దనసాటిగఁ జేయుట దెల్పు విశ్రుతుఁడని యుంచ లక్షణమును గనఁబఱుచుటంజేసి యుదాత్తాలంకారము. 2. స్వాశ్రితున్నిజో జ్జ్వలమహనీయశక్తిఁ దన సాటిగఁ జేయువాఁడను సాభిప్రాయ విశేషణము

ప్రయోగించుటవలన పరికరాలంకారము. 3. స్వాశ్రితున్నిజోజ్జ్వల మహనీయ శక్తిఁ దనసాటిగఁ జేయుటఁ దెల్పు ననుటకు జోటిచే బలవదరాతులం బ్రబల ఖండనభగ్నులఁగా నొనర్చుట యనుకారణము నగపఱుచుటవలన కావ్య లింగాలంకారము. 4. శ్రీకృష్ణుని స్తోత్రము చేయఁ దలఁచి దానిని మఱియొక విధముగాఁ జేయక యీ గ్రంథమందుఁ దెలుపఁబోవు కథనే యీ పద్యమున సూచించియుండుట చేత ముద్రాలంకారము. కావున నీపద్యము ఉదాత్త, పరికర, కావ్యలింగ, ముద్రాలంకారముల సంకరము. గ్రంథమందలి కథవలన నరకాసురునితోడ సత్యభామ యుద్ధము చేసినట్లే కన్పట్టుకున్న నీపద్యము నందు "జోటిచే బలవదరాతులం బ్రబల ఖండనభగ్నులఁగా నొనర్చి" యని కవి చెప్పియుండుటఁజూడ నాంధ్ర భాగవతమున నున్న కథననుసరించి కవి యీ పద్యమును గూర్చియుండునని తోచుచున్నది. వికృ. శక్తి - సత్తి; యోషిత్ - జోటి; భగ్నము - బన్నము. అర్థ. భువనము - లోకము, నీరు ఈ భవనము = ఇల్లు. ఛందస్సు. రెండవ పాదమందు జకార సకారములకు యతి సరసపళి. శషస = చఛ జఝ.

[ఆనరకభేదినని] నేన్ = నేను - ఆనరకభేదిన్ - నరకాసురుని సంహరించిన ప్రసిద్ధుఁడగు కృష్ణుని - కానఁగన్ = చూచుటకు - పూనికన్ = పట్టుదలతో - ఆనందతీర్థమునిన్ = ఆనందతీర్థ యతిని - కొల్తున్ = సేవింతును - జానుగన్ = చక్కఁగా - ఆనంద, తీర్థ, సంసేవనమే = ఆనంద, జలస్నానమును, చేయుటయే - ఆ నరక భేది = ప్రసిద్ధమగు నరకమును పోఁగొట్టునది - కాదే = కాదుగనుక నా.

విశే. నరకభేదిని గనవలయునని, యానందతీర్థమునిని గొల్తు ననియుఁ జెప్పఁబడియుండు నీకవివచనములే యప్పటికాయన ద్వైతిగనే యుండె నని చాటుచున్నవి. ఆనందతీర్థ సంసేవనము — నరకాసురుఁడు చావఁగనే లోకములకెల్ల వానివలని పీడ యంతటితోఁ దీఱెనను సంతో షమువలన నప్పటివారెల్ల నాఁటి వేఁకువనే స్నానము చేసి రఁట. దాని

జ్ఞాపకమునకై యేఁటేఁట నావేఁకువను ముల్లోకములవారు నభ్యంజన స్నానములు చేయుచుండునది యని, అట్లు చేసినవారికిఁ బాపములు పాయు ననియుఁ గృష్ణుఁడు కట్టడిచేసి యా స్నానమున కానందతీర్థమని పేరు పెట్టె నని పురాణ ప్రసిద్ధము. కావుననే యిప్పటికిని నరకచతుర్దశినాఁటి వేఁకువను విధవలు సన్యాసులుం గూడఁ దలలంటించుకొను వాడుక కలదు. నరకభేది, ఆనందతీర్థ-అను పదములయందలి భేదార్థములవలన శ్లేషాలంకారము. ఆనంద తీర్థ మునిని గొల్చుటకుఁ గారణముగ సానందతీర్థ సంసేవనమే నరకభేది గనుక నని కారణము చెప్పుటచేత కావ్యలింగా లంకారము. కాన నిది శ్లేష కావ్యలింగ సంశ్లిష్టము. కారణమును గనఁబఱచుటవలన నొక యర్థమును సమర్థించినట్లు వర్ణించుట కావ్యలింగ మనఁబడును. చంద. 2-వ పాదమున యతి మువర్ణవిరామము, 4-వ పాదమునందలిది సరసవళి. ము=పు, ఫు, బు, భు.

౧. (ఎవ్వడు) - (మృగమద...బుద్ధిన్) మృగమద = కస్తూరిచేతను, దిగ్ధ=పూయఁబడిన, ముగ్ధతర = మిగులమనోహరమైన, శ్రీ=లక్ష్మీదేవియొక్క, కుచ= స్తనములనియెడి, బుద్ధిన్=తాత్పర్యముతో = (నీల...గతుఁడున్) నీల శైల=నీలాచలముయొక్క, శృంగ=శిఖరములను, గతుఁడున్=పొందినవాఁడు సైతము, ఐ=అయి-వెలింగెడున్=ప్రకాశించునో - ఏనిన్=ఏవిష్ణుదేవునిపూని =పట్టుదలతో-కొల్వఁగన్=సేవించుటకు - (చను...వర్యులు) చనుదెంచినట్టి= వచ్చిన, సురవర్యులు = దేవతాశ్రేష్ఠులగు - శంకర, ముఖ్యులన్ = శివుఁడు మొదలగువారు సైతము - తదీయ, భూషలన్ = ఆవిష్ణుని, రత్నాభరణ ములయందు - తత్, ప్రభావమున్=ఆయనయొక్క, మహిమను - స్ఫుటంబు గన్ = స్పష్టముగ - తెల్పఁగన్ = తెలియఁజేయుటకు - పొల్తురు = ప్రతి బింబింతురో - అతఁడు = అట్టివిష్ణువు - మమ్మున్ - కాచున్ = రక్షించును గాక.

విశే. అలం 1. మృగమద...వెలింగెడును-భ్రాంతిమంతము. (పోల్కిని బట్టి యొకవస్తువును మఱియొకటిగఁ దలఁచినట్లు వర్ణించుట భ్రాంతిమంత

మన:బడును) 2. కాచును...ప్రభావముల్ - ఉదాత్తము. శృంగ గతుఁడుల్, శంకరముఖ్యులుల్ - ఈ రెండుపదముల తుదినకారములును సముచ్చయార్థకములు. మొదటి దానికి సంకటదూరమునకు సైతము ననియు, రెండవదానికి నట్టి మహాప్రభావసంపన్నులు సైతము ననియు భేదమును దెలియునది. మొదటి పాదమందలి యతి బువళి.

నాంది - ఆశీర్వచనముతోఁగూడి దేవ బ్రాహ్మణనృపాలాదుల స్తోత్రములను గలిగి యుండు మొదటి పద్యము నాంది యనఁబడును. 'ఆశీర్వచన సంయుక్తా స్తుతిర్యస్మాత్ప్రయుజ్యతే, దేవ ద్విజ నృపాదీనాం తస్మా న్నాన్దీతి సంజ్ఞితా॥" స్తోత్రమువలన దేవబ్రాహ్మణనృపాలాదులను నందింపఁజేయు (సంతసపఱచు) నదియని వ్యుత్పత్తి. ఇట్టి నాందిపద్యములకు 8-గాని 12-గాని 18-గాని 22-గాని పదము లుండవలయు నని పూర్వుల నియమము. పద మను శబ్దమునకు పాదమని యర్థము చేసి కాళిదాసాదులు కొందఱు రెండేసి శ్లోకములు చెప్పియున్నారు. ఈగ్రంథమునందును అదే యభిప్రాయముతో మొదట మూఁడు స్తుతిపద్యములు వ్రాసి 12-పదము లగునట్లు కూర్పఁబడి యుండెనని తోఁచుచున్నది. అట్లు గాకున్నను ప్రథమ పద్యమున 22-పదములు గలవు. సమాస మంతయు నొకటే పదముగ గ్రహింపవలయును. పద్యపాద మని కొందఱు, వాక్యము పద మని కొందఱు, శబ్దమే పద మని కొందఱును బూర్వులే భిన్నాభిప్రాయములు చెంది యుండిరి. కొందఱు మనువటివారుగూడ పదనియమమే పనిలే దని కొట్టి వేసిరి.

నాంద్యంతమందు = మంగళరూపమగు దేవతాప్రార్థనమైనపిదప - సూత్రధారుఁడు=నాటకమందలి యేర్పాటులను నడపు నొక పాత్రము. నాంద్యంతమందు సూత్రధారుఁడు - ఇట్లు వ్రాయుంచుండుట పూర్వకాలమునుండియు నాచారమై యున్నది. నాందియను పేరటి ప్రార్థనము

ముగియఁగనే సూత్రధారుఁడు నాటక రంగమునఁ బ్రవేశించి తర్వాత జరుగఁబోవు ప్రకారము కథ నడపు నని కవియభిప్రాయము. సకౌతుకుఁడు= వేడుకతోడఁ గూడినవాఁడు - కనుకనిన్ = సంభ్రమముతో = తొందరతో - భౌరా = భళిరే = వహవా [ఇది ప్రశంసనార్థకము] - నాయనన్ = నామనసును - ఈ, ప్రాభాతిక, భువన, లక్ష్మి = ఇప్పటి, తెల్లవారు కాలమును జలియఁజేసెడి, లోకముయొక్క, సౌందర్యము - అలరించు = సంతోషపెట్టు.

౨. (యామ...భంగిన్) యామవతీ = రాత్రియొక్కయు [వ్యు. యామములు (=జాములు) కలది] + సుధాకరుల = చంద్రునియొక్కయు, అంచిత = చక్కని, తల్పముభంగిన్ = పఱుపువలె - నింగి = ఆకసమును-(లాక్షా...చందముగాన్) లాక్షా = పాదములకుఁ బూసిన లత్తుకయొక్కయు - మృదు = కోమలమైన, పీటికా = తాంబూలముయొక్కయు, రసము + చందముగాన్ = ద్రవము + వలె - అరుణ, అభ్ర, సంఘమున్ = ఎఱ్ఱని, మబ్బుల, చాలును - [శ్రీ...రీతిని] శ్రీ = చక్కదనముతోడ, మహనీయ=పూజ్యములగు, హార=ముత్యాల పేరులయు, సుమ= పూవులయు, రీతిన్=విధమున - తారక, వారము=నక్షత్రముల, సమూహమును - అరన్ = ఒప్పుచుండఁగా - [ఘార్ణా...వలె] ఘూర్ణ = (పచ్చకర్పూరపు) పొడితోడ, అమల = నిర్మలముగనున్న, చందనంబువలెన్ = మంచిగంధమువలె - అన్నువ వెన్నెల = లేఁత వెన్నెల - చాలన్ = మిక్కిలిగ - క్రాలెడిన్ = ప్రకాశించుచున్నది.

విశే. ఈపద్యమున రాత్రిని భార్యగను, చంద్రుని భర్తగను గ్రహించి, ఆకాశము ఆభార్యాభర్తలకు పరుపువలెను, ఎఱ్ఱమబ్బులు వారి పాదాలత్తుక తాంబూలరసములవలెను, నక్షత్రములు వారి ముత్యాలహారములు మల్లెపూల పేరులువలెను, వెన్నెల వారి కర్పూరగంధపుఁ బూఁతలవలెను గన్పి

ట్టునని వర్ణించియున్నాఁడు. అలం. ఉపమ. రూ. లాక్ష=రాక్ష. లాక్ష, ప్ర. లక్క, వి.

3. చీఁకటి రక్కసుండు = చీఁకటి యనెడి రాక్షసుఁడు, తాన్ = తాను - హరిని = సూర్యుఁ డనియెడి విష్ణుని - కాంచి = చూచి - భీతిన్ = భయముచేతను - దిశా భాగ అభోగ గుహా స్థలిన్ = దిక్కుల యొక్క ఖండములగు విశాలములైన గుహాలయందలి ప్రదేశములందు- డాఁగన్ = చాటుపడియుండఁగా - విహగ అళి = పక్షి సమూహము - తత్ భట స్తోమము + అట్లె = ఆచీఁకటిరక్కసునియొక్క సేవక సమూహము + వలె - దెసలన్ = దిక్కులయందు - అర్వన్ = కూయుచుం డఁగా - (మఱి) - ఏగంగాన్ = ఎగిరిపోవుచుండఁగా - అర్వన్ + ఏగం గాన్ = అఱచుచు + పోవుచుండఁగా ("విహగా విద్రవంతి ధ్వనంతః" అని మూలము) - ఖ ఆజి భువిన్ = ఆకసమనెడి యుద్ధ రంగమునందు - భ్రష్ట ఈద్యత్ పతాక అళి హార ఓఘుంబు + అట్టులన్ = కొట్టివేయఁ బడిన ప్రకాశమానములగు జండాలయొక్క సమూహము ముత్యాల సరముల యొక్క సమూహమును + వలె - మేఘ తతి + తార అనీకమున్ = మబ్బుల చాలును + నక్షత్రముల సమూహమును - తూలన్ = చెదరిపోవు చుండఁగా - క్రాలఁగన్ = మెఱయుచుండఁగా.

దీనికిఁ బైపద్యముతో నన్వయము కాననే యీరెండుపద్యములుం జేరి యుగ్మక మనఁబడును. ఇవి రెండును సూర్యోదయవర్ణనమును దెల్పుచు న్నవి. తా. విష్ణుమూర్తినిఁ జూచినపుఁడు రాక్షసుఁడు దాఁగు నట్లె సూర్యుని జూడఁగనే చీఁకటి దిక్కులయందలి పెద్దపెద్ద గుహాలలో దాఁగెను. తమ యజమానునిఁ గానక యేడ్చుచు నందఱు నన్ని దిక్కులకుఁ జెదరి పరుగెత్తు చుండు నా చీఁకటిరక్కసుని భటులు కాఁబోలు ననిపించునట్లు పక్షు లన్ని యుఁ గూయుచుఁ దమగూఁడులు విడిచి తల కొక దిక్కుగ నెగిరి పోవుచుం డెను. యుద్ధ భూమియందు శాత్రవులచేతఁ దెగఁగొట్టఁబడిన జండా

గుడ్డలు చిందరవందరగ నన్ని దిక్కులయందును బడుచుండునట్లె మబ్బులాకస మను యుద్ధభూమియందు నన్నిదిక్కులను జెదరి పడుచుండెను. యుద్ధభూమియందుఁ బగతురయొక్క బాణముల చేతఁ ద్రెంపఁబడిన హారములలోని ముత్యములందముచెడి యామడ నొకటియుం నంగట నొకటియుంఁ బడియుండు నట్లె యాకసమున నక్షత్రములు ప్రకాశము దప్పి యచట నొకటియుం నచ్చట నొక్కటియుంఁ గాన్పించుచుండెను. రూ. దాఁగు - డాఁగు; విహగము - విహంగము, విహంగమము, ప్ర. రాక్షసుఁడు-వి. రక్కసుఁడు; దిశ-దెస; భట - బంటు. అర్థభేదము. అళి=సమూహము, అళి=తుమ్మెద, తేలు. నానా. అనీకము-సమూహము, సేన యుద్ధము అలం. రూపక, శ్లేష, ఉత్ప్రేక్షాసంకరము. ఛం. రెండవపాదమున భకారమునకు వకారమునకును అభేద వర్ణయతి. వ = పఫబభ.

౪. రే, ఱేఁడు = రాత్రికి రాజగుచంద్రుఁడు - వ్రాలు, గోడుగు, వలెక్ = పడుచుండెడు, ఛత్రము, గలిని - లంబమాన, దీన, బింబుఁడు = వ్రేలాడుచున్న, కాంతిహీనమైన, మండలము గలవాఁడు - క్రాలెడుక్ = ప్రకాశించుచుండెడును - సదాగతి = గాలి - తోలుత, సంజక్ = ప్రాతఃకాలమందలి సంధ్యాసమయమున - హారి, గెలుపుక్ = విష్ణువనెడి. సూర్యునియొక్క, జయమును - తెలుపు, ఆటులక్ = ఎటించగించు విధమున-ఫాలయక్ = అంతటను వ్యాపించుటకు - నిగిడెక్ = విజృంభించెను.

వ్యు. సదాగతి - సదా = ఎల్లపుడును + గతి = జీవనోపాయమై యుండువాఁడు. సంధ్య - వి సంజ. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

ప్రాచిక్ = తూర్పు దిక్కును-సాశ్చర్యండగుచుక్ = అచ్చెరువుతో.

౫. ఉదయ, శిఖరిశిఖర, పద, తరుణ, అరుణ, కిరణ, మంజరి=తూర్పు. కొండయొక్క, కొమ్మయొక్క, ప్రదేశమునందలి, లేఁతవియుం, ఎఱ్ఱనివియుం నగు, కాఁతులయొక్క, సమూహము - ఇందుక్ = ఇచ్చట - చెలువు =

అంసము - మిగులన్ = అతిశయించునట్లు - దినకరునియొక్క, స్యందన, అశ్వ, చారు, చామర, భ్రాంతిని = సూర్యుని, రథపు, గుఱ్ఱములయొక్క, చక్కని, వింజామరలనియెడు, భ్రమమును - చేయుచున్నది = కలిగించుచున్నది.

అలం. భ్రాంతిమంతము; శిఖరిశిఖరి, తరుణారుణకిరణ - వృత్త్యను ప్రాసములు.

వెండియున్ = మరల - విలోకించి = చూచి - భగవంతుండు = దేవుడును-భక్త, జన, శ్రేయః, కరుండు = ఆశ్రితులగు, నరులకు, మేలును, కలుగఁజేయువాఁడు నగు - భాస్కరుండు = సూర్యుఁడు - ఉదయించెం గదా = పొడిచెఁగదా - ఒండొక, కాముక, పరిపాటిన్ = ఒకానొక, జారుని, విధమును - పాటించుచున్నవాఁడు = పొందుచున్నాఁడు - కాముక పరిపాటిం బాటించుచున్నవాఁడు = విటునివలె నుండెను.

ఉ. (ఈ పద్యమునకు నొకానొక శృంగారనాయకుని పరముగ నొక టియు సూర్యుని పరముగ నింకొకటియు రెండర్థములు గన్పట్టెడును). తరణి= సూర్యుఁ డనియెడి నాయకుఁడు - నిశీథినిన్ = రాత్రిని - ఎందేన్ = ఎచ్చటనో - పుచ్చి = కడపి - ఎందేఁబుచ్చి = [ప్రస్తుతమునఁ గన్పట్టు పద్మినీ జాతి నాయికకడకు రాక] మఱియొక చోటఁగడపి - క్రిందు, ఔ, జీవ నమున్ = 1. (మగఁడు తను నొల్లక యన్యకాంతయం దాసక్తుఁ డగుటచేత) తక్కువగఁ జూడఁబడిన, బ్రతుకును [ఇది స్త్రీపరము] 2. క్రిందిభాగమున నున్న, నీటిని - ఏవగించి = వి. హేయపడి = అసహ్యించుకొని - తుహిన, క్షీర, అశ్రు, పాతంబుతోడన్ = 1. మంచువంటి, నీరగు, కన్నీటిని, విడుచుచు [స్త్రీపరము] 2. మంచు, నీరనెడు, కన్నీటిని, కార్చుచుండుట చేత - దీన, ఆనన, లక్ష్మి, యై = చిన్నబోయిన, ముఖ, వికాసము కలదియై- గళిత, రోలంబ, ఆళి, వాక్, జాల = 1. ముడియూడ విరియఁ బడ్డుకొని యున్న, తుమ్మెదల, సమూహమువంటి కురులతోఁ గూడిన, (దుఃఖమును

దెలుపు) మాటలయొక్క, సమూహముకలది [స్త్రీ.] (పద్మములనుండి) బయలు దేరుచున్న, తుమ్మెదల, సమూహములయొక్క, ఝుంకారములనెడి వాక్యములయొక్క, సమూహము కలది - కాన్ = అగుటచేత - తాన్ = ఆ సూర్యుఁ డనెడి నాయకుఁడు రాగేతుండు నై = అనురాగమును బొందిన వాఁడు నైతమునై [నాయకుని పరము] 2. ఎఱుపునుబొంది [సూర్యపరము] (ఇచటనున్న సముచ్చయము 'తాను' అను పదమునకుఁ దరువాత నుండి 'తానును రాగేతుండై' యని వచనశైలి) - పాద, ఆత్తిచేన్ = 1. కాళుల మీఁద పడుటచేతను (నాయకపరము) 2. కిరణములను, ప్రసరింపఁ జేయుటచేత - పొల్పొప్పన్=చక్కఁగా - పద్మినికిన్=తామరతీఁగెయనియెడి పద్మినీ జాతిస్త్రీకి - వెండియున్=తిరిగి - ప్రియ, రీతిన్=హితమగు, విధమును - పొందించున్=కలుగఁజేయును.

అలం. సమాసోక్తి. ఒకానొకప్రస్తుతవిషయమునుగూర్చి చెప్పుచు దానివలన నప్రకృతమైన మఱియొక విషయముగూడ మనసునకుఁ దోఁచు నట్లు చేయువర్ణనము సమాసోక్తినాఁబడు - ఇచట సూర్యోదయమునుగూర్చి చెప్పుచు నాయకుని పరముగఁగూడ నర్థము తోఁచునట్లు వర్ణింపఁబడుచున్నది.

8. పగలు = పగటికాలమునందు - ఎండలన్ = ఎండలచేత-మిగులంగాన్=అధికముగా-బడలి = అలసి-శ్యామీభూతము=నల్లబాఱినది-ఐనట్టి, దేవగతి. ఈద్యుత్, వని = అగు, వేల్పుత్రోవయగు నాకస మనియెడి, ఒప్పుచున్న, అడవి-తాతచేతన్ = ప్ర. ధాతచేతన్, బ్రహ్మదేవునిచేతను - రచియింపంబడ్డ, నిట్, ధ్వాంత, ధూపగణంబున్=వేయఁబడిన, రాత్రియందలి, చీఁకటియను, ధూపముయొక్క, సమూహమును - (అకాలమందుఁ బుష్పఫలాదులు కావలసినచోఁ గొన్నికొన్నివృక్షములకుఁ గొన్నియోషధులు పొగ వేయుచుండుట దోహదవిశేషము) - కనినప్పుడే=పొందినతోడనే-భ, కుసుమ, అత్తంబు = నక్షత్రమనియెడి, పూవులను, పొందినది - ఈ, అర్జునన్ =

ఈ, సమయమున - స్నిగ్ధ, ఇనుచేఁ = నిద్దమైన, సూర్యునిచేత - సత్, ఫలితంబు=చక్కని, పండుగలదియు - అంశులఁ=(ఆసూర్యుని) కిరణములవలన-పల్లవితము = చిగిర్చినదియునై-నెగడెఁ = ఒప్పెను.

తా., పగటియెండలకు మిగుల వడఁబడి నల్లనైయున్న యాకసమనియెడు వనమును బుష్పఫలములు గలదానిగాఁ జేయఁ దలఁచి బ్రహ్మ యనెడి దోహదకారుఁడు రాత్రికాలమందలి చీఁకటి యను పొగ వేయఁగా వెంటనే నక్షత్రము లనుపూవులు పూచెను. తెల్లవారుసరికి సూర్యుఁడనెడు పండుపండి సూర్యకిరణములనియెడి చిగురులు వైచెను. అలం. రూపకక్రమాలంకారసంకరము.

అభిమత, ఫల, లాభ, అర్థము=కోరిన, ప్రయోజనముయొక్క, సిద్ధి, కౌఁకు - భానుమంతు, సమ్ముఖమ్మునన్=సూర్యుని, ఎదుటను.

ర. [తమః...త్రయిన్] తమః=చీఁకటియనెడి, కర్దమ=బురదతోడ, భర=నిండియున్నట్టియు, దుర్దమ=అణఁపశక్యముగానట్టియు - వారిరాశిన్ = (రాత్రియనెడి) సముద్రమున - పతిత=పడియున్నట్టియు, వి చేష్టా, ఆతుర = చేష్టలు తప్పుటచేత, బాధనొందునట్టియు, లోకత్రయిన్ = మూఁడులోకములను దీర్ఘ, స్థిర, రశ్ములన్ = (వేసవికాలమగుటచేత) ఎక్కువకాలముండునట్టియు, నిలుకడయైనట్టియు, కిరణములనియెడి 2. (పొడుగుగను, దృఢముగనుండు, త్రాళ్లచేతను) - ఉద్ధరించు=1. రక్షించునట్టి; 2. (సముద్రమునుండి) లేవనెత్తునట్టి - దివస, కరునకున్=పగటిని, కలుగఁజేయు సూర్యునికి - ఎరఁగుదున్=నమస్కరింతును.

సాదరంబుగన్=గౌరవముతో - అభివాదనంబు=నమస్కారము-ఆలోకించి=చూచి - సహర్షంబుగన్=సంతోషముతో.

౯. కాలాభ్రి, ద్విప, పాకలంబు = నల్లని మేఘము లనెడి, యేనుఁగు లకు, గాలి తెగులు-మఱి=మఱియును-కేకా, వేద, దర్శంబు=నెమలి కూఁత లనెడు, వేదములకు, అమావాస్య - జంబాల, అంభః, కతకంబు = బురద, నీటికి, చిల్లగింజ-సోమ, మణికిన్=చంద్రుఁడనెడు, రత్నమునకు - బల్నాన = గొప్పనాన-నారాయణున్ = సముద్రశాయియగు విష్ణుదేవుని - లీలన్=విలాస ముతో - మేల్కొలుపన్ = యోగనిద్రనుండి లేపుటకు - వలంతి = శక్తిఁ గలది - నళినీ, క్ష్మిష్యత్, మరాళ, ఆళియై=తామర కొలఁకులతోడ, కూడు కొన్న, హంసముల, సమూహములను గలదియై - ఒండుకాలంబు = ఒకానొక కాలము (శరదృతువు) - కాశ, సురభి, క్రాంతంబుల్ = ఱెల్లుపూల, వాస నచే, వ్యాప్తమైన-ఎంతే, రతిన్=మిక్కిలి, కుతూహలమును-ఒనరించున్ = చేయును.

౧౦. శరత్, మంత్రియౌన్=శరదృతువనియెడి, (మన్మథుని) ప్రధా నియౌ - వర, పుండ్రేక్షు, శరాసనంబులన్ = శ్రేష్ఠమైన, ఎఱ్ఱచెఱకనియెడి, ధనుస్సులను - భాస్వత్, పద్మ, నీలోత్పల, ఉత్కర, బాణ, ఓఘమున్ = ప్రకాశమానములగు, తామరలయొక్కయు, నల్లగలువలయొక్కయు, సమూ హము లనియెడి, అమ్ముల, సమూహమును - శారద, ఆప్త, మధు, మత్త, స్పర్శన, ఇభంబులన్ = ఏడాకులయరఁటులను, పొందిన, మకరందమువలన మదించిన, గాలియనెడి, ఏనుఁగులను - శర, పువ్వు, ఉత్థ, రజః, ధ్వజం బులన్ - ఱెల్లు, పూవులయందు, పుట్టిన, పరాగమనియెడి, టెక్కెములను - హంస, వ్యూహమున్ = అంచలనియెడి, సైన్యమును-కూర్చుచున్ = కలుగఁ జేయుచు - స్మర, రాజ, ఉత్తమ, చైత్ర, యాత్ర=మన్మథుఁడనెడు, రాజ, శ్రేష్ఠునియొక్క, యుద్ధ, యాత్రను - దెసలన్-దిక్కులయందు - చాటున్ = చాటించును = తండోరా వేయును. అలం. రూపకము. విశే. ఇచ్చటి తద్ధర్మార్థ కము తాచ్ఛీల్యవర్తమానకాలములం దెలుపుచున్నది.

౧౧. (శారద...పాహముల్) శారద = ఏడాకులయరంటి పూవుల యొక్క, గుచ్ఛ = గుత్తులయందు, సంభృత = నిండియున్న, సుసౌరభ = చక్కని పరిమళమునందు, లుబ్ధ=విశేషాసక్తి కలిగియుండు, విముగ్ధ=మిక్కిలి చక్కని, పుష్పలిట్ = తుమ్మెదల, వార = సమూహముయొక్క, విహార = క్రీడయొక్క, చారుతర = మిక్కిలి చక్కని, వైభవ = సంపత్తుతోఁగూడిన, మంథర = మెల్లగాఁబోవుచట్టి, గంధవాహకుల్ = గాడ్పులు - (వర...సంప దల్) = శ్రేష్ఠమైన, శాలి = సన్నవరి, వన = చేలయొక్క, ఆళి = సమూ హముయొక్క,విలాస = శృంగారమునందు, లాలస = ఆసక్తిగల, స్ఫార = వృద్ధినొందుచున్న, భుజంగ పుంగవ = సర్ప, శ్రేష్ఠులచేత, విభావిత = ఇచ్ఛగింపఁబడు, శోభన = మనోహరమైన, లాభ = ప్రయోజనములనెడి సంపదల్ = ఐశ్వర్యములను - సాంకెకుక్ = మాటిమాటికిని - సంఘటించుక్ = కలుగఁజేయును. (ఇది 'సంఘటిల్లుక్' అను క్రియయొక్క ప్రేరణ రూపము.)

సమస్త, ఆశ్రిత, అభీష్ట, ఫల, ప్రదాయకుండును = ఎల్ల, సేవకులయం, కోర్కులయొక్క, ప్రయోజనములను, దయచేయువాఁడును - నిఖిల, వేద, ఆళి, ముక్తావళీ, నాయకుండును = ఎల్ల, ప్రాఁజదువుల, సమూహమనియెడి, ముత్యాలహారమునకు, పతకమువంటివాఁడును - రమా, ఆనన, రాజీవ, దివస నాయకుండును = లక్ష్మియొక్క, ముఖమనియెడి, పద్మమునకు, సూర్యుని వంటివాఁడును - భగవత్, జగన్నాయకుని, శారద, ఉత్సవముక్ = భగ వానుఁడగు, జగన్నాథస్వామియొక్క, శరత్కాలపు, పండుగును - సమా లోకింపక్ = చక్కగాఁ జూచుటకు - సముత్సుకులై = మిగుల వేడుకపడి - సకల, దిశా, సమాగతులై = ఎల్ల, దిక్కులనుండి, వచ్చి - సంఘీభవించి = గుంపుగూడి - సన్నుత, సమున్నత, సభాస్తారులు = కొనియాడఁబడు, మిగుల

శ్రేష్ఠులగు, సభికులు - సమస్త, శాస్త్ర, పారీణులు = ఎల్ల, చదువులయందును, ఆరితేఱినవారు - రసికతా, ధురీణులు = శృంగారాదిరసములను తెలియుటచేత, ప్రకాశించువారు - గుణ, సమ్మదుల, సమ్ముఖమ్మునకున్ =శుభలక్షణములతో, ఒప్పువారి, యెదుటికి-సత్వరంబుగన్ =వేగముగా - ఉత్తమంబు = శ్రేష్ఠమైనది - రూపకంబు=దృశ్యప్రబంధమును - అభినయించి = ఆడి - విన్నపంబు=విజ్ఞాపనము=మనవి - చెన్ను మిగులన్ = ఒప్పుమీఱునట్లు - సార్థకంబుగాన్ = అన్వర్థమగునట్లు = అర్థము ననుసరించి, యుండునట్లు = సఫలమగునట్లు - కడఁగి=పూనుకొని-రంగత్, ఉత్తుంగ, తరంగ, మాలా, జాలంబు = చలించుచుండెడి, ఎత్తైన, కెరటముల, వరుసల, సమూహములుగలది - లవణ, అర్ణవ, కూలంబునన్ =ఉప్పు, సముద్రపు, ఒడ్డున - శునాసీర నీల రత్నరాశి= ఇంద్ర, నీల, మాణిక్యముల, కుప్ప - ఇన్నీలశైలంబు = ఈనీలగిరి - భాసిల్లుచున్నది = ప్రకాశించుచున్నది - పొంకము=సొగసు - ఇయ్యవసరంబునన్= ఇపుడు.

౧౨. ఇరు, ప్రక్కలన్ = రెండు, వైపులను - వర, చంపక, తరు, వన, పంక్తులన్ =శ్రేష్ఠములగు, సంపెంగ, చెట్ల, తోఁపులయొక్క, చాలులును - తుహిన, ధవళ, శిఖరమున్ =మంచువలన, తెల్లఁబడియున్న, శృంగమును - పరగఁగన్ = ఒప్పుచుండుటచేత - కనక, గరుత్ + సిత శిరుఁడు = బంగరు, ఱెక్కలును + తెల్ల, తలయుఁ గలవాఁడు - చెలువు = అందమును - ఇది = ఈనీలగిరి. అలం. ఉపమ. చంపకతరువనపంక్తులు ఱెక్కలకును, తుహినధవళ శిఖరము తలకును బోల్పఁబడియున్నవి.

వలను=ప్రక్కను - తిలకించి = చూచి-హా=భళీ-అస్మత్, విధేయము= నాకు, వశమైయుండునదియగు - భాగధేయము = భాగ్యము = అదృష్టము.

౧౩. ఈజగన్నాయకు, దయా, ఆర్ద్ర, వీక్షణములన్=ఈజగన్నాథ స్వామియొక్క, కరుణారసమువలన, చల్లనైయున్న, చూపులవలన - జాను మీఱిన్=ఒప్పారి - సు, శీతల, ఛాయము=చక్కని, చల్లని, నీడగలని - పటము, కడన్ = మట్టి, చెంతను - అఖిల, వినుతులు = ఎల్లవారిచేతను, కొనియాడఁబడువారు - గుణ, రతులు=శుభలక్షణములయందు, ఆసక్తిగలవారు - అమల, మతులు=నిష్కళంకములగు, బుద్ధులుగలవారు.

ఎంతయున్=మిక్కిలి - శ్రేయః, అంతరాయంబు=మేలునకు, ఆటంకమును కలుగఁజేయునది-[నేపథ్య, అభిముఖంబు = తెర, వంకను - అవలోకించి=చూచి] - ఆర్యా - ఇంద = ఇదిగో - ఆటకత్తె = నటి - అయ్య = తమరు - ఓలగమునన్=సభయందు - మనః, రంజనముకన్నన్ = ఉల్లములను ఉల్లసింపఁ జేయుటకంటె - (ఇతరమైనది). హృదయ, అనురంజనము = మనసును, సంతోషపఱుచుట - చందము = విధము.

౧౪. క్షితి, అదితేయుండు=పుడమి, వేల్పు=బ్రాహ్మణుఁడు-ఒకండు = ఒకానొకఁడు - సర్వేశ్వరుఁడు-అనన్=అను పేరితో, గేయుండు=పొగడఁబడినవాఁడు - ఆ, ఆర్య, ఈడ్యుఁడు = అల్ల, పండితులచే, పొగడఁబడినవాఁడగు సర్వేశ్వరుఁడు - వారణాసి (అను) - కులమందున్ = వంశమున - ఆవిర్భవించెన్ = పుట్టెను - శ్రీ యుక్తుండు = సంపదతో, కూడినవాఁడు - అగు, ధర్మసూరిన్=ఐన, ధర్మసూరియనువానిని - కనెను - ఇతఁడే=ఈధర్మసూరియే - నరక, ధ్వంస, ఆహ్వయంబు = నరకాసుర, విజయము, అను పేరుగల - రస, ఉజ్జ్వలంబు=రసములతో, ప్రకాశించునదియగు - నూతన, వ్యాయోగంబు=క్రొత్త, వ్యాయోగమును - ఇంపుగన్=చక్కఁగా-చేసెన్ = రచియించెను.

అభినయించుటచేతన్ = ఆడుటవలన - సంతోషణీయుబు=సంతసింపఁదగినవారు - అనతిమాత్ర, రమణీయంబు=శోభించెము, సొగసగునది - ఎమ్మా

డిక్కున్=ఏవిధముగ - వేడ్కన్ గొలుపునదియుఁన్ = సంతోషపెట్టునదియు - కొనియాడన్=పొగడుటకు - ఏ, రమణీయ, గుణ, లేశముచేతన్=ఎట్టి, చక్కని, గుణముల యొక్క, సూక్ష్మములవలన = సుగుణము కొంచియ మున్నను - పర, ప్రకృతిన్ = ఇతరుల, స్వభావమును,

౧౫. శశి=చంద్రుఁడు - దోషాకరుఁడు = 1. రాత్రిని జేయువాఁడు (అని యర్థము) తప్పిదములు చేయువాఁడు (అని ధ్వని) - ఐనన్ = ఐనప్పటి కిని - సుధాకరతన్=అమృతమును గలుగఁజేయువాఁడగుటచేత - అవనిన్ = భూమియందు - బుధులచేన్=బుధుఁడు మొదలగు గ్రహములచేత (నని యర్థము) పండితులచేత (నని ధ్వని) శ్లాఘ్యుఁడు = మెచ్చుకొనఁదగినవాఁడు- కాని - అటులన్=ఆవిధముగా-జడ, జాత, పంకజాత, తతులచేన్ = నీటి యందు, పుట్టిన, పద్మముల, సమూహములచేత (అని యర్థము) తెలివితక్కువ తనముతో పుట్టిన, పాపాత్ముల, సమూహముచేత (అని ధ్వని) - జానుగన్ = చక్కగా - కానేరఁడు = మెచ్చుకొనఁబడఁడు.

తా. చంద్రుఁడు ప్రసిద్ధముగ దోషాకరుఁడేయైనను వానియందుఁ గల గుణలేశ మగు సుధాకరత్వమునుబట్టి బుధులు వానిఁబొగడుదురు, సుధాకరత్వమును లక్ష్యముసేయక దోషాకరత్వమునే ప్రధానముచేసి జడ జాతులు వానిఁ దెగడుదురు. చంద్రుఁడు వెలుఁగుచుండునపుడు బుధాది గ్రహములు మిగుల తేజోవంతములై ప్రకాశించుచుంటయుఁ దామరలు ముడుచుకొనిపోవుటయుఁ బ్రసిద్ధము. అట్లే సజ్జనులు చంద్రునిఁజూచి యానందించుచుంటయు జడత్వముగల విటులు వానిఁ గని నిందించుచుండుట యును బ్రఖ్యాతము. అలం. శ్లేష. రూ. జలము - జడము.

సుధాకరత్వము, చందమునన్ = అమృతమును కలుగ జేయుట, వలె- గోనము=గుణము - కమనీయము=మనోహరమైనది - (సుధారస...శిరోమణి)

సుధారస = అమృతసారమును, నిష్యందింగ స్రవించునదియు, జనరించునదియు - నిఖిల=ఎల్ల, తమః = పాపములనెడి చీఁకటులకు, పరిపంథి = విరోధియైనది, యగు = పోఁగొట్టునదియు నగు, నరహరియొక్క = కృష్ణునియొక్క, నరకరాక్షస = నరకాసురునియొక్క, నాశన = సంహారముయొక్క, ఉదాహరణ = దృష్టాంతపు, ఆకార = రూపముగు, గుణ = సుగుణములలో, శిరోమణి = మేటియైనది - ఇక్కారణిక్ = ఈపైనచెప్పిన విధమున - స్వ, కావ్యంబు = తన (ధర్మసూరి)చేత, రచింపఁబడినది - వాకొనంబడియెన్ = చెప్పఁబడెను.

౧౩. దోషయుక్తములు=తప్పులతోఁగూడినవి యగు - నాపలుకులు. పంకజసమానునిచేతన్ = బురదయందుఁబుట్టిన పద్మముతో సమానుఁడనెడి పాపమందుఁ బుట్టిన దుర్మార్గుఁడగు - మానునిచేతన్ = తెలివి తక్కువవాని చేత - వినిందితంబులైనన్ = దూషింపఁబడినను - విష్ణుపదము = ఆకసమని యెడి విష్ణుమూర్తియొక్క పాదమును - అందుటన్ = పొందియుండుటచేత- అబ్జ, లసత్, కలలు + అట్లు = చంద్రుని, ప్రకాశమానములగు కళల + వలె - ఎందున్ = ప్రతిష్ఠలమందును - బుధ, వందితంబులై=బుధాదిగ్రహములను పెద్దలచేతను, కొనియాడఁబడి - తగున్=ఒప్పును - ఆర్యులు = పూజ్యులగు పెద్దలు-గుణంబు=సద్గుణము - లవంబైనన్=కొంచెమైనను - నెట్టనన్= అనివార్యముగ - ఘనంబుగన్ = గొప్పదానినివలె - కందురుగాదె=గ్రహించుచుండుట యెఱుఁగము కనుకనా!

తా. పద్మము బురదయందుఁ బుట్టుటచేత మందమతియై చంద్రకలలను రాత్రి వికసించుచుండునని నిందించి ముకుళించుకొనిపోవుచున్నను ఆ చంద్రకళలాకసమున నుంటచేత బుధాదిగ్రహము లెట్లు పొగడుచుండునో యదేవిధమున దుర్మతులు పాపస్వభావు లగుటచేత మందమతులై నా పలుకులందుఁ దప్పులు గలవని నిందించి ముఖములు మాడ్చినను మాఱ్చుకొన వచ్చుంగాని యీ నాపలుకులు విష్ణుమూర్తియొక్క పాదము లను గీర్తిం

చునవియగుటచేత సజ్జనులు వానినిఁ బొగడుచునే యుందురు. సజ్జనులు కొంచెము మేలైనను గొప్పగఁ బొగడుచుండుటయే దీనికి దృష్టాంతము. అలం. ఉపమాశ్లేషార్థాంతరన్యాసాలంకారసంకరము.

[ప్రకృతి... భాసురుండు] ప్రకృతి = స్వభావసిద్ధముగ, కుటిల= వంకరయగు, తర్క = ఊహలచేత, కర్కశ = కఠోరములగు, ఆలాప = మాటలయొక్క, విలాస = అందముతోడ, భాసుర = ఒప్పువాఁడు - ధర్మమనీషి, భాషణములు = ధర్మసూరియొక్క, పలుకులు - అమృత, రస, మాధురీ, ధురీణంబులు = సుధా, సారముయొక్క మాధుర్యముతో, ఒప్పునవి - పరఁగున్ = ఒప్పును.

౧౭. తర్కమునన్ = ఊహయందు - కర్కశభావమున్=కఠినత్వమును - కాంచినదైనన్ = పొందినప్పటికిని - కవిమణి, ప్రవచః, తతి=కవిశ్రేష్ఠుని, వాక్య, సమూహము - కావ్య, పద్ధతిన్ = గ్రంథ, ధోరణియందు - మాధురిన్=మాధుర్యమును - నించున్ = నిండించును - ఏమివింత = ఇదియొక యద్భుతమె కాదు - (ఏల యనఁగా)-ఖగ, అంశు, పాళియుఁన్= సూర్యుని, కిరణముల, సమూహమునైతము - గ్రీష్మ, అంచిత, కాలమందున్ = వేసవితో, ఒప్పు, సమయమున - మహాత్, ఖరతన్ = మిగుల, చుఱుకుఁదనమును - కనినట్టి దయ్యున్ = పొందియు - వర్ష, అంచిత, దిష్టమందున్ = వర్షములతో, ఒప్పు, సమయమున - అభినవ, అమృతము = క్రొత్త, సుధారసమును. ఈదె = కలుగజేయుచుండుట లేదుగనుకనా. అలం. దీపకము.

కవి, రత్న, విశ్రుతుఁడు = కవి, శ్రేష్ఠుఁడను, ప్రసిద్ధిఁగాంచినవాఁడును - సత్, క్షిత్యాదితేయుండు = యోగ్యుఁడగు, పుడమి వేల్పును [బ్రాహ్మణుఁడును] - కొకొండ, కుల, అబ్ధి, చంద్రుఁడు = కొకొండ, వంశమను పెడి, సముద్రమునకు, చంద్రునివంటివాఁడునగు - శ్రీ, వేంకటరత్న, నామ

పుఁడు, = శోభాయుక్తమగు, వేంకటరత్న మనియెడి, పేరుగలయాతఁడు - వేడ్కన్ = సంతోషముతో - తగంగాన్ = ఒప్పునట్లు - సత్, పూజ్యంబు = మంచివారిచే, పూజింపఁదగినదియు - ధర్మ, విద్వత్, కృతంబున్ = ధర్మ, సూరిచే, రచింపబడినదియు నగు - వ్యాయోగమును - తెనిఁగించెను - ఇది = ఈ - నరక, ధ్వంస, అభిధంబు - నరక, విజయమను, పేరుగల గ్రంథము - ఆవనజాక్షుంబు = పద్మనేత్రుఁడగు విష్ణుం డుండువఱకును - ఎంతయున్ = మిక్కిలి - అలరున్ = ప్రసిద్ధిఁజెందుచుగాక.

ఈ పద్యమునఁ గృతికర్తయొక్క విశేషణములలో రత్నవిశ్రుతుఁడు, అదితేయుఁడు, చంద్రుఁడునని వాడఁబడి యున్నవి. రత్నములం దగ్నిప్రభలుంట ప్రసిద్ధము. సూర్యచంద్రులు తేజోవంతు లగుట సిద్ధము. సూర్యచంద్రాగ్నిస్వరూపుఁడు చేసినకావ్యము గావున నాచంద్రార్క వైశ్వానరముగ వర్ధిల్లుచుండ వలయు నని ధ్వని. వనజాక్షుని విజయము వనజాక్షుఁ డుండువఱకు నుంట వింతగాదు కావున నీ నరకాసుర విజయ వ్యాయోగ మావనజాక్షం బలరారుఁగాక యని ధ్వని.

[పద్యమున కవి] హృద్యంబుగన్ = మనోహరముగా, ఆద్యకృతిన్ = మూలగ్రంథమును, అర్హులు = తగినవారు. [ఆంధ్రముననని] ఇది = ఈగ్రంథము, రూపకాద్యము = దృశ్యాంధ్రప్రబంధములలో మొదటిది, పాత్రతన్ = యోగ్యతను, రసికులు = రసజ్ఞులు, ఈకృతి = ఈనరకాసురవిజయ వ్యాయోగము, హర్యనుగ్రహముకలిమిన్ = శ్రీకృష్ణభగవదనుగ్రహము గలిగియుండుటచే, సత్యభామయటంచున్ = సత్యభామవంటి దని, ఎంచి = తలంచి, సంతసిలరె = సంతసిల్లరా? సంతోషింతు రనుట.

౧౮. ఈ, హరి=ఇచటఁ గన్పించుచున్న, సూర్యుఁడు-ఘన, తమః, సంఘ, సంఛన్నమున్ = మేఘములయొక్కయు, చీఁకటులయొక్కయు, సమూహ మునియెడి, కప్పును - మునుకొని = ముందుపడి=ఎదుర్కొని - హరి, ఆశన్ =

ఇంద్రుని, దెసయగు తూర్పును - ప్రసన్నమును=నిర్మలమైన వానినిగ - చేయుచున్ - ఇపుడు - పూని - ఎసకము=సంతోషము - ఎసఁగన్=ఒప్పునట్లు- ఆటను - కానన్=చూచుటకు - తివిరి = వేడ్కఁజెంది - మనలను - వేగిర - పెట్టుచున్ - మలయుచున్=తిరుగుచున్నాఁడు - కంటే=చూచితివిగదా.

నానా. ఘన = మేఘము, గొప్ప. తమము = చీఁకటి, పాపము. హరి=సూర్యుఁడు, ఇంద్రుఁడు, విష్ణువు, సింహము, కప్ప మొ. తివురు=పతూహల పడు, ప్రయత్నించు, వేగిరపడు; మలయు=తిరుగు, యత్నించు, వ్యాపించు, ఉద్రేకించు. ఎసఁగు, క్రి. ఎసకము. ఆశ, వి. ఆస. అలం. ఉత్ప్రేక్ష. నేపథ్యమునన్ తెరలో.

౧౯. వేల్పు, జేఁడ=సుర, రాజ వగు నోయి దేవేంద్రా - నూతువలని, భీతిన్ - పగవానివలనం గలిగిన, భయమును - వీడు=వదలివేయుము - నీదు, పెన్, వీడు=నీ యొక్క, పెద్ద, పట్టణమగు నమరావతిని - వీడక=వదలి పెట్టక - ఎసఁగుము=సంతోషించుచుండుము - అసురవీర, యుక్తున్=రాక్షస, యోధుల, సమూహముతో కూడినవాఁడగు నరకుని - చెండాడువాఁడన్= సంహరింతును - ఇయ్యెడన్=ఈసమయమున - వీఁడు=కీ - నరక, మానవ+ అదుఁడు=నరకుఁడనియెడి, మానిసి+తిండియగు రాక్షసుఁడు - అస్మత్, అస్త్ర శస్త్ర, కీలలన్=నా, మంత్రపూతములగు నాయుధములయొక్కయు, బాణములయొక్కయు, మంటలవలన - మాడువాఁడు=మాడిపోవును=బూదియగును, నమ్ముము.

పవిమర్మంబుగన్=చక్కఁగ నాలోచించి - దనుజ, దురమునన్= అసురునితోడి, యుద్ధమునందు - నిజ, నగరిన్=తన, (అమరావతీ) పురమును తొలఁగిన = విడిచిన - నూఱు, అంచుల, వాలు, దారి = నూఱు, మొనలుగల, [వజ్ర] ఆయుధమును, ధరించిన వాఁడగు నింద్రుఁడు -

ఔదార్యు, కట్టి + నెచ్చెలి, వేసమున్ = ఓదార్యునట్టి అర్జునుని + స్నేహితుఁడగు కృష్ణునియొక్క, వేషమును - ఆలాపము = మాట - ఆలకింపన్ = వినుటకు, తడయక = ఆలస్యము చేయక - జగడపు, కడఁకమెయిన్ = యుద్ధ, యత్నముతో - వలను = ప్రక్క - హర్షంబునన్ = సంతోషముతో - వీఁడుగదా = ఇఁడుగో.

౨౦. దారుక, చోదిత, అశ్వ, సత్, ఘన, రథుఁడు = దారుకుని చేత, నడప(తోలఁ)బడు, గుఱ్ఱములుగలదియు, మేలైనదియు, గొప్పదియునగు, తేరునెక్కిన - హరి = కృష్ణుఁడు - తాను - సత్యభామను - మునుమును = మొట్టమొదట - యుద్ధ, లబ్ధ = పోరునందు, పొందఁబడినది - అగు, మోహన + దేవత, సిరలక్ష్మి, భంగిన్ = వెన, మూర్ఛఁగొలుపు + దేవతయగు, విజయాలక్ష్మి వలె - తన, అంక భాగమునన్ = తన, తొడమీఁద - కొనకొని = అందముగ ప్రయత్నపూర్వకముగ - క్రీడన్ = విలాసముతో-ఉంచుకొంచు-ఐదు, కైదువులన్ = (పాంచజన్యమనుశంఖము సుదర్శనమనుచక్రము కౌమోదకియనుగద శార్‌ఙ్గ మనుధనుస్సు నందక మను ఖడ్గము) ఈయైదు, ఆయుధములను - తాల్చి = ధరించి - ఇదె = ఇఁడుగో- గొబ్బునన్ = వేగముగ - మించుచున్ = అతిశయముతో - అరుదెంచెన్ = వచ్చె.

మనము = నటీసూత్రధారులము - ఇరువురము = ఇద్దఱమును - అనంతర, కార్యమునకున్ = తరువాతఁ జేయఁదగిన, పనినిమిత్తము-సంసిద్ధులము= ఆయత్తపడిన వారము - పని వినిరి = వెళ్లిరి.

ఇది = ఇంతవఱకును జెప్పినది - ప్రస్తావన. నటిగాని విదూషకుఁడుగాని పారిపార్శ్వకుఁడుగాని తమతమ కార్యార్థమై సూత్రధారునితోడ సంభాషించుచు నందుఁ బ్రస్తుతరూపక కథయొక్క సంబంధము వచ్చునట్లు చేయు చిత్రప్రసంగము ప్రస్తావన (Introduction) యనఁబడును. దీనికే ఆముఖము (prelude) అనియుం బేరు.

ఇవి ఉద్ఘాత్యకము, కథోద్ఘాతము, ప్రయోగాతిశయము, ప్రవర్తకము, అవలగితము నని యైదువిధములు. అం దిది ప్రయోగాతిశయము.

ఒక పాత్రము వచ్చుటకు నవకాశము గల్గునట్లు మఱియొక్క పాత్రము వలన నడుపఁబడు కథాభాగము ప్రయోగాతిశయ మనఁబడు.

ప్రాగ్జ్యోతిషము = నరకాసురునిరాజధాని - రథ్యములన్ = రథపు గుఱ్ఱములను - తోలుము = నడపుము - ఆయుష్మంతుఁడా = చిరకాలము బ్రతుకువాఁడా (ఇది పెద్దలచేతను సారథులచేతను బిలువఁబడుక్రమము) - మరుత్వంతుని, ఆగమనమువలనన్ = వ్యు. మరుత్తు(దేవత)లుగలవాఁడగు ఇంద్రుని, రాకచేత - తలఁపు = అభిప్రాయము - మును పే = ఇదివఱకే - అత్తఱిన్ = ఆసమయమున = ఆయింద్రుండు వచ్చినపుడు - నరక, దుర్, వృత్తము = నరకాసురుని, చెడు, నడత - శత + మఖ, ముఖమువలనన్ = నూఱు + యజ్ఞములు చేసినవాఁడగు నింద్రుని; మాటలవలన - ఇంచుక = కొంచెము - విరివిగాన్ = విశదముగా - సవిశేషంబుగన్ = సవిస్తరముగ = ఉన్నదియున్నట్లు = వివరముగ.

౨౧. సారెకున్ = మాటిమాటికి - నాకవైరి = వేల్పుల, పగతుఁడగు నరకుఁడు - పాక, శాసను, ప్రోలన్ = పాకుఁడనురాక్షసుని, సంహరించిన యింద్రునియొక్క, పట్టణమగు నమరావతిని - కడున్ = మిక్కిలి - అవార్యుఁడై = నివారింపశక్యముగానివాఁడై - పొదువున్ = ముట్టడించును - కడిమిన్ = బలాత్కారముగా - ఘనంబులన్ - గొప్పవియగు - కల్ప వృక్ష, వనంబులన్ = కల్పవృక్షములను, నందనవనమును - కైకొనున్ = పుచ్చుకొనును - వేడ్కన్ = ఉత్సాహముతో - విత్త దత్తమున్ = ప్రసిద్ధముగ, ఈయఁబడిన - హవ్య, కవ్యమున్ = దేవతలకర్పింపఁబడిన హోమ ద్రవ్యమును. పితృదేవతల కీఁబడిన హోమద్రవ్యమును - మెక్కున్ = తినును ఇత్తఱిన్ = ఇపుడు - సువర్ణ, శైలమున్ = బంగరు, కొండయగు మేరు

పర్వతముకు - ఆక్రమించి = వశపఱచుకొని - రమించెదన్ = క్రీడించు-చున్నాఁడు.

మర్త్య, ఆశి = మనుష్యులను, తినువాఁడగు రక్కసుఁడు-ఉన్మత్తుఁడు= వెఱ్ఱివాఁడు - ఏమి = ఏమి జరిగెను?

౨౨. నరకేసరి = ఓయికృష్ణా - ఉరువడిన్ = మిగులవేగముతో - ముల్లోకములన్ = స్వర్గ మర్త్య పాతాళము లనెడిమూఁడులోకములను - ఓర్చి = జయించి - యథేచ్ఛన్ = ఇచ్ఛవచ్చినట్లు - చరియించువాఁడు = తిరుగుచున్నాఁడు-అతనిచేన్ = ఆనరకునిచేత - స్మర, హతిన్ = మన్మథ, తాపముచేత, - హరియింపఁబడనిది = కొనిపోఁబడక నిల్చినట్టి - అతివ - స్త్రీ - ఏది = ఎచ్చటను లేదు సుమీ.

మంకు = మూర్ఖుఁడగు - త్రివిష్టపంబునన్ = మూఁడవలోక మగు స్వర్గమున - అనిష్టంబు = ఆపత్తు - పొసంగన్ = కలుగఁగా - జేజేల, డెంద ములందున్=వేల్పుల, మనస్సులలో - క్రోధ, అగ్ని = కోపమనెడి, నిప్పు - మండక=ప్రజ్వరిల్లక - (జయజయ=వి. జేజే)౨ అనిజేయుల=వేల్పులయొక్క - వివితము = స్పష్టమె యయియుండెడి.

౨౩. అబ్బలియునిచేన్ = బలవంతుఁడగు నారాకుసునిచేత - పలు, దశలు = పెక్కు, అవస్థలు - అవాచ్య, కష్టంబులు = చెప్పనలవిగాని, కష్ట ములను - ఒగిన్ — క్రమముగా - కదురుటన్ = కలుగుటచేతను - త్రిద శులు = దేవతలు - త్రిదశత్వంబున్ = మూఁడవదియగు కౌమారావస్థయందే యుండుధర్మమును - వదలిరి - స్వః, పదమును = స్వర్గ, లోకము సైతము - అవ్యయ, పదతన్ = నాశములేకయుండు, స్థితి - తాను - వదలెను.

౨౪. బాహ్యాళి, విహార, వాంఛ = స్వారివెడలిపోయి, క్రీడింప వలయునను, కోర్కిని, (రూ. వాహ్యాళి)-కని = పొంది - క్రన్నాదుఁడు =

రక్కసుఁడు - వెడలన్ = బయలుదేఱఁగా - అవ్వానిన్ = ఆరక్కసుని - ఘన, దుర్గంబు = బలిమిగల, కోటగలది - అగుస్వర్గమును - బలిమిచేత = బలవంతముగా - కైకొంటకై = పుచ్చుకొను నిమిత్తము - వచ్చున్ = వచ్చుచున్నవాఁడు - అంచున్ = అనుకొని - అనిమేషుల్ = దేవతలు - వాతులందున్ = నోరులలో - పిల్లు = దర్భను = బర్హిస్సును - ఇడుకొంచున్ = ఉంచుకొని - ఎల్లెడన్ = సర్వదిక్కులందును - అల్లాడన్ = తిరుగుటచేత - వారు ఆవేల్పులు - ఇప్పుడును = ఇప్పటికిఁగూడ - వారక = ఎడయకుండగ - బర్హిర్ముఖ, అభిఖ్యులై = బర్హిర్ముఖులను, పేరు గలిగి - ప్రఖ్యాతిం గాంచిరి = ప్రసిద్ధి నొందిరి.

విశే. యుద్ధముచేయునపుడు చేతఁగానివాఁడు గడ్డి నోటఁ గఱచుకొన్నయెడ వానితోడ యుద్ధముచేయక విడుచుట ధర్మము. వేల్పులు బర్హిస్సు (అగ్ని, లేక సిరి) ముఖమునఁ గలవారగుటచేత బర్హిర్ముఖులని ప్రసిద్ధనామము నందిరి. ఇపుడు నరకాసురుఁ డెచటికి స్వారివెడలుచున్నను దమ స్వర్గదుర్గము నాక్రమింపనే వచ్చుచున్నాఁడని యెంచి వాఁడు యుద్ధమునకు వచ్చునను భయమున దానిఁ దప్పించుకొనఁగోరి యెపుడును బర్హిస్సు (దర్భ)ను నోటఁ గఱచుకొనియే యెచ్చటికి వలసిన నచ్చటికిఁ బోవుచుంటచే బర్హిర్ముఖులను పేరుమాత్రమిప్పటికిని వారికిఁ బ్రసిద్ధమయియున్నదని పరిహాసించుచున్నాఁడు. అలం. భ్రాంతిమత్ కావ్యలింగముల సంకరము.

సరిసరి = తెలిసెఁదెలిసె - పరిజనుల = సేవకుల - సాన = సిగ్గు - నాకనాయకునకున్ = ఇంద్రునికి - మోము, డాలు = ముఖ, కాంతి - డీలుపడియెన్ = తగ్గిపోయెను - నరకాసుర, అపహృత, మణి, కుండల = నరకరాక్షసునిచేత, కైకొనఁబడిన, మాణిక్యములు చెక్కిన, కుండలములు గలది - తత్, మాత = ఆయింద్రుని, తల్లియగు - అజ్జునన్ = సమయ

మున - వజ్ర, హస్తుండు = వజ్రాయుధము, చేతఁ గలవాఁడు - జననికిన్ = తల్లికి - సన్నిహితుండై = దగ్గటి - ఉండఁడో కో = ఉండలేదా యేమి ? సుత్రాముచేన్ = ఇంద్రునిచేత (వ్యు. చక్కఁగా రక్షించువాఁడు.)

౭౫. పల్కులు = అనేకపర్యాయములు - సానన్ = (ప్ర.) శాణ చేత = నూఱుడు రాతిచేతను - రాఁపిడిఁబెట్టన్ = అఱుగఁదీయుటవలన - మానికము, అట్టులన్ = మాణిక్యము + పలె = మాణిక్యమెట్లు లధిక ముగఁ ప్రకాశించునో యదేవిధమున - గొంటు, రక్కసుఁడు = (ఈ) దుష్ట, రాక్షసుఁడు - బల, నిషూదను చేతన్ = బలుఁడనెడి రాక్షసుని, సంహారించినట్టి - గండఁడా = శూరుఁడైన - కుల - గిరి, ఇంద్ర, విదారుచే తన్ = కుల, పర్వత, శ్రేష్ఠములయొక్క, (ఱెక్కలు) చీల్చినట్టియుం - కులిశ, హస్తునిచేతన్ = వజ్రాయుధము, ధరించినయింద్రునిచేత - భండనం బులన్ = యుద్ధములయందు. వేమఱున్ = అనేక పర్యాయములు - కొట్టఁ బడును - ఉక్కుమైన్ = బలముచేత - దిట్టయై = సామర్థ్యము గల్గి - వెలుఁగున్ = ప్రకాశించును.

విహసించి = నవ్వి - అరాతి = శత్రువులయొక్క - అవక్రము = ఆధిక్యము - లేఖేశుఁడు = ఇంద్రుఁడు - అశనుండు = ఆహారముగాఁ గల వాఁడు - మని = బ్రదికి - సుధా, అశన, ఈశునకున్ = అమృతమె, ఆహారముగాఁగల దేవతలకు రాజగు నింద్రునికి.

౭౬. తద్భీతిచేన్ = ఆనరకునివలని భయముచేత - శైలారి = పర్వత విరోధియగునింద్రుఁడు - నిస్త్రపుఁడై = సిగ్గుమాలి - (పర్వతగుహాలలో దాఁగి యుండెనుగాన-తనవిరోధులగు పర్వతములనే యిపుడు సిగ్గులేక శరణువేఁడె నని తాత్పర్యము.) శైల, పాలితుఁడు = పర్వతములచేత, రక్షింపఁబడిన వాఁడు - ప్రత్యాశన్ = అడియాసచేత = వ్యర్థమైన యాసచేత - పరికిం చున్ = చూచును - బరువడిన్ = వరుల - భ్రాంతి = నిశ్చేష్టితమైనబుద్ధి-

సర్వ, అంగ, సంలగ్న, శస్త్ర వ్రణములట్లు = ఎల్ల, అవయవములందును, తగిలిన, బాణములవలని, పుండ్లవలె - క్రోధ, శోక, అగ్ని, రాగ, అధికము గ = కోపము, దుఃఖము నగెడి, నిప్పుయొక్క, ఎఱుపుయొక్క, అతిశయము - సహస్ర, అక్షి, దీపంబులన్ = వేయి, కను లనియెడి, దీపముల వలన - తిమిరము = చీఁకటి - అడఁగన్ = పోవుటచేత-సమధిక, త్రాసుఁడు = మిగుల, భయపడినవాఁడు - అనిమిషత్వంబున్ = కన్నులు మూఁతఁబడకుండుటయను దేవతాధర్మమును - అడలుచున్ = దుఃఖించుచు - నేరములు = నేర్పులు - అఱఁగన్ నశించుటచేత = లేక పోవుటచే - తిరుగన్ = మరల.

౨౭. నిఖిల, లోకపాలక, ప్రముఖుండు = ఎల్లదిక్పతులలో, శ్రేష్ఠుఁడు - అఖండలునకున్ = ఇంద్రునికి - దశ = అవస్థ = గతి - పొసఁగినన్ = కలిగినపుడు - జంట, మోముల, సామి = రెండు, ముఖములుగల, దేవుఁడగు నగ్ని = ద్విశీర్షకుఁడు - ఆశ్రయాశునిచేతనే = అగ్నిచేతనే = వ్యు. ఆశ్రయించినవానిని భక్షించువాఁడు. (నిప్పులో నేదివేసినను బూదియగుట స్పష్టము) - ఆతని, ప్రతాప, ఆశుశుక్షణి, తైక్ష్ణ్యంబు = ఆనరకుని, ప్రభావమనెడి, అగ్నియొక్క, చుఱుకుఁదనము - వ్యు. ఆశుశుక్షణి = వేగముగా బూడిఁజేయుఁవాఁడు - అత్యర్థముగాన్ = అధికముగా - స్ఫుటీకరింపన్ = స్పష్టపఱచుటకు.

అంతక, వృత్తాంతము = యముని, కథ - వాకొన = చెప్పుట - ఊనుఁడు = అవలంబింపుఁడు - సంకోచము = విచారము - ప్రతికూలము = విరుద్ధము - సంభావనీయము = సన్మానింపఁదగినది - ఏదికాదు = అన్నియు నగును.

౨౮. జముఁడు = ప్ర. యముఁడు - వాకిటన్ = ద్వారమందు - దండంబున్ = కఱ్ఱను - ఆఖ్యన్ = పేరును - కుపితుఁడు = కోపపెట్టఁ

బడినవాఁడు - అంతమును=నాశనమును= (లేదా) సామీప్యమును - ప్రథ= పేరు = ప్రసిద్ధి.

యమాదేశంబు = (వానిని చంపు) నింకొకయముఁడు వచ్చుట-మూల యేలిక = నైరృతి - స్ఫురించు = తోఁచు - వితథీకృత = వ్యర్థముగాఁ జేయఁ బడిన - ప్రచలిత, చేతుండు = మిక్కిలి వడఁకునట్లుచేయఁబడిన, చిత్తము గలవాఁడు - ప్రచేతుఁడు = వరుణుఁడు - మహాంబుధి, మందిరుండు = గొప్ప సముద్రమే, ఇల్లుగాఁగలవాఁడు - పడమటి దొర = వరుణుఁడు - తద్దశ = వానియవస్థ.

౨౯. క్షయము = ఇల్లగు - అంభోధి = సముద్రము - తదీయ ఘాటిని = నరకుని, దండయాత్రయందు - మహత్, కంఖాణ, రింఖా, సముచ్చయ, సంతాడిత, భూ, సముత్థిత, రజః, జాల, ఆప్తిచేత్ = పెద్ద, గుఱ్ఱముల, డెక్కల, సమూహములచేత, త్రొక్కఁబడిన, భూమినుండి, లేచిన, దుమ్ము, సమూహమును, పొందుటచేతను - నేల - కాఁ = అయి పోఁగా - నిజ, సైన్య, నీరనిధి = తన, సేనయను, సముద్రము - క్షయమం దఁ = నశింపఁగా - తత్, గాథ, ప్రతాప, అగ్నిచేత్ = వాని, తీక్ష్ణ మైన, పరాక్రమ మనెడు, నిప్పుచేత - క్షయమందఁ = నశింపఁగా - భయ, వృత్తిఁ = భీతితోఁగూడిన, ప్రవర్తనము వలన - అభిమానవార్ధి = పరువనెడి కడలి - అఱఁ = ఇగిరిపోఁగా - వారాశి, రాజు = సముద్రముల, అధిపతి - ఇవ్వడిఁ = ఈ సమయమున.

౩౦. దయా, అబ్ధిఁ = కృపా, సముద్రమున - వ్రాలెఁ = దిగెను. ఇక్కట్టును = బాధను - మన్నె = బ్రతుకునా - దానవ, భీతిఁ = రాక్షసులవలని,భయము చేత.ఛం.రుక్మవతికి భమసగగణములు 6వ యక్షరముయతి.

వాతఁ = ముఖమున = నోట - సంపాతమందెనొకో = పడియుం దునా - మంద, మారుతుండు = మెల్లని, గాలి = మలయ, పవనుఁడు -

అసకృత్, సంచార, ధర్ముండు = ఎల్లప్పుడును, మెలఁగు చుండు, స్వభావము గలవాఁడు - తత్సేన = నరకుని కొలువు - సమీరణునకున్ = గాలికి సంచరణ, శీలత = సంచరించు, స్వభావము - నియతము = విధింపఁబడినది - కుశలి = కుత్సిత సంచారముగలవాఁడు - ఈరితము = చెప్పఁబడినది.

౩౧. (తత్ప్రచండ...సమీరణుండు) తత్ = ఆనరకుని, ప్రచండ = మిగుల తీక్ష్ణమైన, భుజదండ = ఖడ్గివంటి చేతితో. తాండవిత = ఆడింపఁబడుటచేత, సుమండలీకృత = చక్కని చక్రాకారముగ నేర్పఱుపఁబడిన - కోదండ = విల్లనియెడిపుట్టలోని, కాండ = బాణములనెడు, కుండలీంద్ర = పాప జేండ్లయొక్క, సందోహ = సమూహము చేతను, గిళిత = మ్రింగఁబడిన, సమీరణుండు = వాయువు - తత్, పత్రిజ, మరుత్తు = వాని, బాణముల, గాలి - కరము = మిగుల, కొఱలన్ = ప్రకాశించుచుండుట చేత - కుశలి - కుచ్చితముగు సంచారము గల్గియున్నవాఁడు - అట్ల = సందేహింపవలసినది కాదు.

జగత్, ప్రాణునకున్ = లోకమంతటికిని, ప్రాణమగు వాయుదేవునికి - అడఁగి = డాగి - ధన, అధినాథుండు = ద్రవ్యమునకు, అధిపతియగు కుబేరుఁడు - ప్రదానము = విశేషముగ నిచ్చుట - హృదయ, అనురంజకుఁడు = మనసును, సంతోషపెట్టువాఁడు - మనుష్య ధర్మనిధి = కుబేరునిది (వ్యు. మనుష్యస్వభావము వంటి స్వభావము గలవాఁడు) - పదంపడి = తరువాతను = ఇఁకను - ముక్కంటి = మూఁడు కన్నులు గలవాఁడగు శివుఁడు - ఎవరికంటనుం బడక = ఎవరికిని గనుపింపక - శ్రుతి, మాత్ర, గోచరుండు = వినికికి, మాత్రమే, అగుపడువాఁడు (పేరుమాత్రము వినుచున్నానని తాత్ప.) లేదా వేదములందు, మాత్రము, తెలుపఁబడినవాఁడు - (నరక...మందు) నరక = నరకాసురుఁడను నరకముయొక్క, యాత్ర = పోవుటకు, నిరోధక = ఆటంకపఱుచునట్టి, సాధన = ఉపకరణములనెడి

యుంపాయములయొక్క, సంపత్తి = కలిమియొక్క, హైన్య = దారిద్ర్యముచే + వితథీకృత = వ్యర్థపఱుపఁబడిన, పరిపంథి = శత్రువులయొక్క, సందోహమందుఁన్ = సమూహములో - (తనయొద్దను దగిన యాయుధములు లేకపోవుటచేత నరకునితో నెదుర్కొనక మానుకొన్న వేల్పుల యొద్ద నుండునని తాత్ప.) ఎడపక = మానక - అసమగ్ర, పౌరుషుఁడు = పూర్ణముగాని, మగతనము గలవాఁడు (అర్థనారీశ్వరుఁడు గాన సగము దేహము స్త్రీ మూర్తియని యర్థము. బలము చాలదని ధ్వని) - పుష్పవంతుల = సూర్యచంద్రులయొక్క వ్యు. తామర కలువ మొదలగు వానిని ఋష్పింపఁ జేయువారు).

3.అ. ముత్, హీనుండు = సంతోషము, చెడినవాఁడగు - ఇనుఁడు = సూర్యుండు - తాఁన్ = తాను - తత్, ధాటీ, బల, ధూళి, దూసరితుఁడై - ఆనరకుని, యుద్ధయాత్రలయందలి, సైన్యముయొక్క, పరాగము చేతను, మాడిదరంగుగలవాఁడు - అయి - తత్, ప్రతాప, అగ్ని, సంవిద్ధుండై = వాని, ప్రతాపమనియెడి, అగ్నిచేత, బాధింపఁబడి - తత్, అసి, క్షత, అరిగణ, నిర్భిన్న, ఆత్మ, బింబుండు = వాని, కత్తిచేత, సంహరింపఁబడిన, శత్రు, సమూహముచేత, చీల్పఁబడిన, తన (సూర్యుని) మండలము గలవాఁడును అయి - ఇద్ధ, అబ్ధిన్ = ప్రసిద్ధమైన, సముద్రమందు - పడి = దుమికి - రేలఁన్ = రాత్రులయందు - ఏలుకొనుచుఁన్ = (శత్రులవలన బాధకలుగకుండ) కాపాడుకొనుచు (మూలమునందు ఆత్మాన మాశ్వాసయఁన్ = తన్ను ఓదార్చుకొనుచు. అని కనఁబడుచున్నది) - హ్రీ = సిగ్గు - లేక - ఖేదేతుఁడై = బాధతో - ఎండగాయుచుఁన్ - మహాకష్టుఁడై - పడిఁన్ - కాలమును పుచ్చుఁన్ = కడపును.

వెన్నెల ఱేఁడుఁన్ = చంద్రుఁడును - తత్, నిగ్రహా, అనుగ్రహాంబులఁన్ - వాని, కోప, ప్రసాదంబులవలన - ఉపచయ, అపచయంబులఁన్ =

వృద్ధి, క్షయములను - సారెకున్ = మాటిమాటికి - కూరెదున్ = పొందు చున్నాఁడు - ఇక్కడ, నిగ్రహమువలన-అపచయంబు, అనుగ్రహమువలన - ఉపచయంబు నని, గ్రహింపవలయును. రక్షః, అధ్యక్షుండు=రాక్షస, రాజు-అతి, అద్భుత, ఉద్భట, భటుండు=మిగుల ఆశ్చర్యకరమైన, గొప్ప, బంటు - మహాత్, అనుభావ, తేజః, విభ్రాజితుండు = గొప్ప, మహిమతోఁడను, ప్రతాపముతోఁడను, ప్రకాశించువాఁడు - మానవ, భుజాని, ఎడన్—మనుష్యులను, తిను నీరక్కసుని, విషయమున - అచేతనములు = ప్రాణములులేనివి.

33. మిత్రకాంతములు = సూర్యకాంతపు ఱాలు - మిత్రమిరీచిన్ = సూర్యుని, రశ్మిని - కని = చూచి - చేరువన్ = సమీపమున - ఉన్నన్ = ఉన్నయెడ - క్ష్మాభృత్, అనేక, క్షేత్ర, వారమున్ = కొండలయు, పెక్కు, పొలములయు, సమూహమును - క్షాత్రము = శౌర్యము - ఒప్పన్ - చిత్ర, భంగిన్ = విచిత్రమైన, విధమున - చెచ్చెరన్ - కాల్చును.

ఛం. స్వాగతవృత్తము - రనభగగ - 7-వ యక్షరము యతి.

తనూభవుండు = కొమారుఁడు - సస్మితుండగుచు - చిఱునవ్వునవ్వి - సవిస్మయంబుగన్ = అచ్చెరువుతో - ఎత్తెఱంగునన్ = ఎట్లు - అసురుఁడు = రాక్షసుఁడు - సంకోచమునన్ = సందేహముతో - నిర్బంధముగాన్ = బలాత్కారముగా - అన్ని, మున్నీరుల వెల్లువ, వెల్లునన్ = ఎల్ల, సముద్రముల, వఱదల, అతిశయముచేత - మునిఁగిచన్న = మునిఁగి పోయిన - నేల, అన్నును = భూమియను, స్త్రీని - భూదార, అకారుండు = పంది, రూపము గలవాఁడు - దంష్ట్రా, కరంబునన్ = కోఱయను, చేతితో - సముద్ధరించిన = లేవనెత్తిన - నిజ, అంగ, సంగ, మంగళ, లాభ, శోభిత = తన, దేహమును, తాకుటయను, శుభ, ఫలముతోడ, ప్రకాశించునది - సంధ్యాసమయ సముద్భూతుండు = ప్రాద్యుమ్నంకు,

వేళను, పుట్టినవాఁడు - బెట్టిదపు = ప్ర. భీతిదమగు = భయంకరమైన - సంప్రాప్తమయ్యెన్ = కలిగెను - సేర్ష్యయగును = ఈసుతో - ఈర్ష్య - వి. ఈరసము, ఈసు - గొంటున్ = దుష్టుని - అవేల, ఉన్మాదున్ = మిలి మీఱిన, మదము గలవానిని - మానవాదున్ = మానిసితిండిని = మనుష్యభక్షకుని - ఉత్పాదించి = పుట్టించి - పెల్లు, మల్లడి = అధిక, కష్టమును - ఈదోసము = ఈనేరము - కట్టు, గుట్టు = మిగుల, రహస్యము - బట్టబయలు = మిక్కిలి వెల్లడి - ప్రకాశముగా = బిగ్గరగా = అందఱును వినునట్లు - నిక్కముగా = నిశ్చయముగా - మన్నిగొను = చంపు.

38. (క...ల్పాంత...మానంబు) కల్పాంతకాల=ప్రళయసమయమందలి, అత్యనల్ప = మిగుల నధికమగు, దర్ప = బలముగల, మహాప్రభంజన = గొప్పగాలిచే, ఉద్దీపిత = రగుల్కొలుపఁబడిన, ప్రౌఢ = శక్తిగలట్టియు, గాఢ = చుఱుకుగలట్టియు, కీల = మంటలయొక్క, జాల = సమూహము చేత, అభీల = భయంకరముగ, లోల = సంచరించునట్టి, కాల = ప్రళయ సమయమందలి, ఉజ్జ్వల = మిక్కిలి మండుచున్న, జ్వలన = అగ్నిహోత్రుని, గ్రసన = మ్రింగివేయునట్టి, సుతేజః = మిక్కిలి కాంతియొక్క, సమగ్ర= సంపూర్ణత్వముతో, దేదీప్యమానంబు = మిక్కిలి ప్రకాశించునదియు-దివ్యంబు = దేవతాసంబంధమైనదియు - (బందీకృతా...చక్రాగ్ని) బందీకృత = చెఱ వేయఁబడిన, అఖిల = ఎల్ల, లేఖాంగనా = దేవతాస్త్రీల, ఓఘ = సమూహముయొక్క, వితత మిగుల విశేషములగు, నిశ్వాస = నిట్టూర్పు, మరుత్= గాలులచేత, ఇద్ధ = ప్రకాశమానమగు, నిర్యత్ = ప్రజ్వరిల్లఁజేయఁబడిన, సహస్ర, అర = వేయి, అంచులుగల, చక్ర = సుదర్శన మనియెడు చక్రాయుధముయొక్క, అగ్ని = నిప్పు - అవక్రగతిన్ = అతిశయముతో - కమద, నరకాసుర, ఉద్దండ, చండ, బాహుదండ, కండూతిన్ = మదించిన, నరకాసురుని, అధిక, తీక్ష్ణములగు, ఖడ్గములవంటి భుజములయొక్క, దురదను -.

ఖండమునన్ = యుద్ధమందు - తత్, కాండ, కాండ, కాండ, వేదండ, తండములన్ = వాని, బాణములయు, గుఱ్ఱములయు, సమూహములను, ఏనుఁగుల, సమూహములను - ఖండతుండంబులుగన్ = ముక్కలు ముక్కలుగ - నిండియుండ - చెండాడును = నఱకివేయును.

3౫. ఇంతియె కాదు. మఱియు - ఏను = ఏ-నీనిభటులు - అచ్చరలకై = అప్సర స్త్రీల కొఱకు - ఇంతకు మున్ను - స్మర, అస్త్ర పంచక, ఆక్రాంతులు = మన్మథుని, ఐదు బాణములచే ఆక్రమింపఁబడినవారు - ఔచున్ - సారెకున్ - కడునొచ్చిరి = మిగుల బాధఁ జెందిరో - వారు - ఇప్పుడు - ఆలమునన్ = యుద్ధమందు - మామక, శస్త్ర, పంచక, ఆక్రాంతులు = నాయొక్క, ఐదాయుధములచేత, యుద్ధభూమిని, ఆక్రమించుకొనఁబడిన వారు - ఔచున్ - అవాప్త, యత్నులు = చేయని, ప్రయత్నము గలవారు - అయి - తత్, సు, కుచ, రత్న, గృహ, ఆప్తిన్ = ఆయచ్చరల, చక్కని, స్తనము లనియెడి, మణిమందిరములయొక్క, లాభమును - కాంతురు = పొందుదురు.

ఎక్కైవడిన్ = ఏవిధమున - చక్కాడి = సంహరించి - ఉత్సహించు = వేడుకపడు.

3౬. మును = ముందుగ - రక్షణీయ, ముఖ్యులు = రక్షింపఁదగిన వారిలో, ప్రధానమైనవారు - తనూ, భవులు = దేహమందు, జన్మించిన వారు - తనువులు భక్తులె = శరీరమె - తథ్యము = నిజము.

సత్వరముగన్ = వేగముగ - తురగములన్ = గుఱ్ఱములను - పఱవుము = తోలుము - ఆనతిచ్చు = సెలవిచ్చు - స్యందన, స్యదమున్ = రథవేగమును - నిరూపించి = కనుపఱిచి - అవధరింపుము = వినుము.

3౭. అయ్యనిలుఁడున్ = ఆవాయుదేవుఁడును - వాల, ఉద్ధూతుఁడున్ = తోఁకచేత, ఎగురఁగొట్టఁబడినవాఁడు - మమ్మున్ - నిజ, ఉద్వేల,

క్షిప్రములు = తనకంటె, అధిక, వేగము గలవి - అంచు - భావించుచు - అంచుఁ బో = అనికాఁబోలును - అచల, ఉద్విక్షిప్త, వాలంబులు = కదలని యట్లు, ఎత్తిపెట్టుకొనఁబడిన, తోఁకలు గలవి - గిట్టల, కొట్లన్ = డెక్కల, దెబ్బలను - తాళదు = సహింప నేరదు - అటంచున్ - ఓ = కాఁబోలును - నింగిన్ = ఆకసమున - విలంఘించుచున్ = దుముకుచు - ప్రస్పర్ధన్ = ఎక్కుడు పోటీలచేత - వారువంబులు = రూ. వాపురములు = గుఱ్ఱములు - చాలన్ = అధికముగా - పాఱెడున్ = పరుగెత్తుచున్నవి.

3౮. మేలు=(ఈగుఱ్ఱములయొక్క) శ్రేష్ఠత్వమును-తెలియక=ఎఱుఁగక - ఇందున్ = ఇచ్చట, వెంట నంటియుండన్=వెంటఁబొఱియు - వెనుక దీసి = వెనుకఁబడి, ఇటు = ఇట్లు - పీని, జవ, ధర్మముచేతన్ = ఈగుఱ్ఱముల యొక్క, వేగ, స్వభావముచేత - జితంబులౌటచేన్ = గెలువఁబడిన వగుట చేత, మరుత్తు = గాలి - చిత్తము = మనస్సు - (ఈగుఱ్ఱములకు) అనుకూల, వృత్తిమైన్ = మిత్ర, భావముతో - వెలయును = ఒప్పుచున్నవి-ఈమహాశ్వ ములన్ = ఈగొప్ప గుఱ్ఱములు - ప్రేరణసేసెదు, చాయన్ = తప్పుఁబురి కొల్పెదు (ముందుమిగులుతమయొక్క) ఛాయను (నీడను)-క్రిందుగాన్ = అడుగున - ఇలన్ పడన్ = భూమియందుఁ బడునట్టుగా - వేమఱు = పలు మాఱు - గిట్టలన్ = డెక్కలచే - నెట్టనన్ = మిక్కిలి - కొట్టున్ = కొట్టు చున్నవి (కాఁబట్టి) - (ఈగొప్పగుఱ్ఱములు) - వడిన్ = వేగముచే - మరుత్, హృదయ, వేగమున్ = గాలియొక్కయు, మనస్సు యొక్కయు, వేగముచు- చాయను - మించుచున్ =అతిక్రమించుచు - విలసిల్లెడున్ = ప్రకాశించు చున్నవి - అని - తలఁచెదను - ఎంచెదను.

సాదరంబుగన్ = గారవముతో - శతాంగ = రథముయొక్క - నిరూపించి = స్థాపించి - నిరతిశయతచేతన్ = (వీనికంటెవేగమున) అధిక మైనవి లేకపోవుటవలన.

౩౯. పుడమిన్ = భూమియందు-బాణ, వేగంబునన్ = బాణము యొక్క, వేగమువంటి వేగముతో - పాఱు, వారువముల, ఖుర, హతులన్ = పరుగెత్తునట్టి, గుఱ్ఱముల, గిట్టల దెబ్బలవలన - కనక, నూపుర, రవములు = బంగరు, అందియల, మ్రోతలు - చరణములయందు - కమువడిని - కనన్ = పొందుటను - తెల్పన్ - అనుచు, మొ.

లోచన, గోచరి = కన్నులకు, కనఁబడునది - మ్రోలన్ - ఎదుటను - నీరాక = నీవువచ్చుట-చారముఖంబునన్ = వేగులవాండ్రవలన - సన్నద్ధ, సమిద్ధ, సైన్యుండును = సిద్ధపఱుపఁబడిన, గొప్ప, సేనలుగలవాఁడును - ఉన్ముఖుండున్ = ఎదురుచూచు వాఁడును - సనీడంబునన్ = సమీపమందు పురోభాగంబునన్ = ముందర.

అంతరిక్షమునన్ = ఆకసమున - దుర్వీక్ష్యంబుగాన్ = చూడనలవి గాని యట్లు - కాల, మృత్యు, భట, సంఘ, ఉద్ఘంబు, భంగిన్ = ప్రళయ సమయమందలి, మృత్యుదేవతయొక్క, కింకర, సమూహ, శ్రేష్ఠము, వలె - భీన్ = భయమును - ఒదవం జేసెడున్ = పుట్టించుచున్నది - తత్, అంగ, దళత్, కాంతుల, భాతిన్ = వారి, దేహములందు, మెఱయుచున్న, ప్రకాశముల వలె - ధూళి, వితతుల్ = దుమ్ము, సమూహములు - క్రమ్మెన్ = వ్యాపించెను - చలత్, కేతువుల్ = కదలుచున్న, జండా గుడ్డలు - తత్, ఖర, జిహ్వాలట్లు = వారి, వాఁడియగు, నాలుకలవలె - పొదలెన్ = ఒప్పెను- అడిదముల్ = ఖడ్గములు - తత్, ఉత్, దంష్ట్రలన్ = వారి, పెద్ద, కోఱలను - పోలెను.

౪౧. గంధ, ఇభంబులు = మద, గజములు - సిందూర అరుణితంబు = సిందూరముచేత, ఎఱ్ఱఁగా జేయఁబడిన - దాన, జలమున్ = మద, నీరమును - చెన్నలరన్ = ఇంపుమీఱునట్లు - వర్షించుచు - క్ష్మాపుత్రు, ఔత్పాతికంబున్ = నరకుని, అపశకునమును - తెలుపును - ఇందున్ = ఈసేనలో

దంతులమీఁది, రాక్షసుల, సత్, విద్యోత, భూషా, మణుల్ = ఏనుఁగులపై నున్న, రక్కసులయొక్క, చక్కని, మెఱపులుగల, నగలయందలి, రత్నములు - బల్, పొందికన్ = మిగుల, అందముతో - పొల్పు + ఒంది = చక్కనయి - దివిన్ = ఆకసమున - పగటన్ = దినమునందు - ఋక్ష, శంకన్ = నక్షత్రములనెడు భ్రమను - పొందించును.

నాక, అరి, నాయకుండు = స్వర్గమందలి వేల్పులకు, విరోధులగు రాక్షసులయొక్క, అధిపతియగు నరకుఁడు - ప్రత్యాసన్నుండు = చేరువ నున్నవాఁడు - బలిమి, బలుపున్ = బలముయొక్క - అతిశయమును - తిలకింపన్ = చూచుటకు - నారద, జయంత, పరిష్కృత, పార్శ్వుండు = నారదునిచేతను, తనపుత్త్రుఁడగు జయంతునిచేతను, అలంకరింపఁబడిన, ప్రక్కలుగలవాఁడు - పులోమజా, సమేతుండు = శచితో, కూడినవాఁడగు - పురుహూతుండును = ఇంద్రుఁడుం గూడ - ససంభ్రమ = తొందఱతోఁ గూడినది - నిరీక్షించి = చూచి - చెన్నలరుచున్న, చెందిరపు, బొట్టులు = ప్రకాశించు, సిందూరపు, తిలకములు - నెమ్మొగమ్ములు = విశాలములగుముఖములు - నృత్యత్, విద్యాధర, బింబాధరలతోడన్ = ఆడుచున్న, విద్యాధర, స్త్రీలతో వ్యు. బింబాధర = బింబము = దొండపండు వంటి + అధరము = పెదవులు గలవారు - జేజే ఱేఁడు = దేవ, ఇంద్రుఁడు - తఱియన్ = సమీపించునట్టు - అరదమ్ము = రథమును - సమీపప్రాపకము = చేరువను, పొందించునది - పథము = మార్గము - వ్యోమ, యానమునందున్ = ఆకసమున, పోవునట్టిదగు విమానముమీఁద - ఇయ్యెడన్ = ఈసమయమున - చయ్యనన్ = త్వరలో - అక్షీణ, బాహు, దర్పము = అధిక, భుజ, బలమును-వెలార్పంగలఁడు = విలువఁ బోఁగొట్టఁగలఁడు, అనఁగా, నశింపఁజేయఁగలఁడు - మహాత్, ఉత్సవ, [illegible] వరుస.

౪౨. కృష్ణపక్ష, సహనంబు = 1. విష్ణు, సహాయులైన వేల్పులయెడ నోర్పు. 2. అసిత (బహుళ), పక్షమునందు, ఓర్పు - లేనివాఁడగు - ఈ దోషాకరుఁడు=1. ఈ పాపాశ్రయుఁడు 2. ఈ రాత్రికరుఁడు (చంద్రుఁడు)- నరకుఁడు - ఉద్భవిల్లఁగ = ఉదయింపగా. 2. పుట్టుటవలన - తదీయ వర్గములకుఁ = నరకాసుర సంబంధులైన రాక్షసుల సమూహములకు, ఉబ్బు = సంతోషము, అబ్బంగఁ = కలుగఁగా, ఎవ్వారికిఁ=ఏవేల్పులకు - పొదమ్ము =సంతోషము - ఆఱెనో = నశించెనో - వారికిఁ = ఆదేవతలకు - ఇప్పుడు- ఈహరి, స్ఫూర్తిఁ = 1. పూర్వోక్తచంద్రుఁడగు నరకుని, ఉత్సాహ, అతిశయముచేత. 2. కృష్ణుని, ఉత్సాహ, అతిశయముచేతను సూర్య, కిరణ, ప్రసారముచేతను ఇటఁ = ఇక్కడ - శ్రీ = శోభారూపమయిన సంపద, వ్యత్యస్తయై = మార్పుకలదై - కల్వలకట్లు = కలువలకువలె - తమ్ములకుఁ= పద్మములకు - చెల్వొందెఁ = సొగసు మీఱెను.

తా. ॥ తమోగుణప్రధానులై నల్లని వారగు రాక్షసులు నల్లకలఁవలవంటి వారనియు, సత్వగుణప్రధానులై తెల్లనివారగు దేవతలు తామరల వంటి వారనియు, కృష్ణపక్ష సహనము లేనివాఁడును దోషాకరుఁడు నగు నరకుఁడు చంద్రునివంటి వాఁడనియు, నరకతమోదూరుఁడై హరియగుట చేత శ్రీకృష్ణుఁడు సూర్యునివంటివాఁడనియు, నరకాసురుఁడును గృష్ణుఁడును దారసిల్లుటచేత నల్లకలువలవంటి రాక్షసులకును తామరలవంటి వేల్పులకును సంతోషము హెచ్చెననియు, ఇట్లు కల్వలును దామరలు నొక్కసారిగ వికసించుట వ్యత్యస్తమనియు, తాత్ప. అలం. కృష్ణపక్షసహనము లేనివాఁడు, దోషాకరుఁడునను రెండు విశేషణములను జెప్పుటచేత శ్లేషోత్థాపిత పరికరాలంకారము. హరిపదస్ఫూర్తి ననువిశేష్య ప్రయోగముచే శ్లేషోత్థాపిత పరికరాంకురాలంకారము. వారికి (దేవతలకు రాక్షసులకును)

ఇచటనొక్కట చెల్వొందె ననుటచేత తుల్యయోగితాలంకారము. ఉపమా కావ్యలింగములు ప్రసిద్ధములుగాం దెలిసికొనం దగినవే కావున వివరింపలేదు. లక్షణము. ప్రకృతములకుం దుల్యభావము గల యట్లువర్ణించినం దుల్యయోగిత యనంబడును.

అసుర, అనీకినిక్ = రాక్షస, సైన్యముకు - మహావాహిని = గొప్ప సేన నానా. గొప్పనది - సర్వ, ఉత్కృష్టంబు = అన్నిటిలో, శ్రేష్ఠమైనది- నిఖిల, ఇభంబులు = ఎల్ల, ఏనుంగులు - కుల, భూభృత్, సన్నిభంబులు = కుల, పర్వతములతో, సమానములు - సర్వ, అర్వంబులు = ఎల్ల, తురంగ గుఱ్ఱములును - అజానేయంబులు = ఉత్తమజాతిగుఱ్ఱములు - వినేయంబులు= వినయముగలవి - స్యందనంబులు = రథములు - సన్నద్ధ, దైత్య, నందనం బులు = యుద్ధమునకు సిద్ధపడియున్న, రాక్షస, పుత్రులుగలవి - ప్రస్ఫుట, లపనంబులు = మిక్కిలి వికసించుచున్న, ముఖభాగములుగలవి - పవన, జవ నంబులు = గాలితో సమానమగు, వేగముగలవి (ఇంతవఱకును స్యందనములకు విశేషణములే) - తొంటి, తెఱగంటి, జోదులు=పూర్వ, దేవతలగు రాక్షసుల, వీరభటులు - సిద్ధ, బల, అధికులు = సంప్రాప్తమైన, బలముచేత, గొప్పవారు - పారశ్వధికులు = రూ. పారశ్వధులు = గండ్రగొడ్డలిని ధరించినవారు - యుద్ధ, విహార, రసికులు = యుద్ధమున, ప్రవర్తించుటయందు, పండితులు - ప్రాసికులు = ఈటెలుతాల్చినవారు - పాశికులు = చుఱుకులు (త్రాళ్లు) గలవారు - దేశికులు = గురువులు - నైస్త్రింశికులు = కత్తులు ధరించినవారు- డాలు, తాల్పులు = కేడెములను, ధరించినవారు - జోడు = కవచము.

83. వ్యాళోల, అసులు=సంచలించుచుండు, ఖడ్గములు - మొన ళులు - పోలక్ = చక్కంగా - ద్విరదములు = ఏనుంగులు - ద్వీపములు = లంకలు - తేర్లు = రథములు - ఘన, శ్రీలు = మేఘములయొక్క, అంద

ములుగలవి - ఎల్లులు = గొడుగులు - ఏ. వ. ఎల్లి, - నురుఁగులు - అలలు = తరంగములు - గుత్తాలు - కన్ = అగుటవలన - నరకు, దంతు (సేన) - కడలిన్ = సముద్రమును - ఉఱుదుగా = లక్ష్యపెట్టనుగదా ?

సస్మితుండగుచు = చిఱునవ్వుతో - అనిరూఢ = అప్రసిద్ధ (క్రిందఁ జెప్పఁబోవు ప్రకారము కృష్ణుని వర్ణింపమిచేత నప్రసిద్ధకవి యను చున్నాఁడు.)

౪౪. తత్, జీవన, ఇంధన, ఉద్దీప్త, హేతి, ధూమ, సంఘ, దురాస దున్ = వాని, ప్రాణమనియెడి, కట్టెలచేత, రాఁజివేయఁబడుటచేతఁగల్గిన, కత్తులనెడి, పొగయొక్క, సమూహముచేత, చూడ నలవి గాకున్న - తోయ + జాత, నేత్రున్ = నీటి+పుట్టువులగు పద్మముల వంటి, కన్నులు గలట్టియుం - భగవంతున్ = పరమాత్ముఁడైనట్టియుం - భవిష్ణున్ = వృద్ధినొందు స్వభావముగలట్టియుం - విష్ణున్ = విష్ణువంశమైనట్టియుం - భక్త, ఆపత్, అసహిష్ణున్ = దాసుల, కష్టములను, చూడలేనియట్టియుం - జిష్ణున్ = జయ శీలుఁడైనట్టియుం - కృష్ణున్, బాడబాగ్నిన్ = బడబానలమును - తెలియుం = తెలిసికొమ్ము.

జరీజృంభమాణంబు = అధికముగా వృద్ధిపొందుచున్నది - నానా స్యందన, సందోహంబునన్ = ఎల్ల, తేరుల, గుంపులో - ఇయ్యెడన్ = ఇచోట.

ప్రేలన్ = వేలితో - పోలన్ = చక్కఁగా నిర్దేశించుచు = వివ్రులు చుచు.

౪౫. సత్యా, కాంత = సత్య, భామ-తనువున్=దేహమును తాల్చిన, కంతు, శక్తి = ధరించిన, మన్మథుని, ప్రభావము - అనన్=అనిపించునట్లు- ఎంతేనియున్ = మిక్కిలి యెక్కువగ - తనరన్ = ఒప్పఁగా - ఘన, దివ్య, అస్త్ర, చయంబున్ = తుభ్యత్, అనేక, రాక్షసులకున్ = క్షోభ

వెట్టుచున్న, పెక్కు, రక్కసులకు - కరంబు, ఉద్ధతిన్ = మిక్కిలి, ఔన్నత్యముతో - భీకరముగాన్ = భయంకరముగా - గ్రాలన్ = ప్రకాశించుచుండఁగా - ఇతఁడు = ఈ - వనజాక్షుండు = పద్మనేత్రుఁడగు కృష్ణుఁడు - నడ, కడన్ = పడమటి, వైపున - వామ, అస్త్ర, సంపన్నుఁడై = సుందరమైన, ఆయుధములతో, కూడి - కనన్ = చూడఁగా - శృంగార రసంబు - వీరరసమున్ - కౌఁగింటనున్ - కూర్చుచున్ = చేర్చుచు ఒప్పెడును.

౭౬. నిజ, పక్ష, ఆక్షేప, నిర్యత్, నిరుపమ, పవన, ఉన్మేష, కల్మాషిత, అశేష, జల, అబ్ధి, వ్రాతుఁడు = తన, రెక్కలను, ఎక్కుడుగ వీచుట చేత, కలిగిన, సాటిలేని, గాలియొక్క, వ్యాపనము చేత, బురద బురదగాఁ జేయఁబడిన, ఎల్ల, నీరును గల, సంద్రముల, సమూహములు గలవాఁడును - ఈషత్, స్వ, భుజ + బల, సమాపాదిత, అదిత్య, యోధ, వ్రజ, పీయూషుండు = కొద్దిపాటిభాగముచు, తన, చేతి + బలిమి వలన (స్వభుజబలముగో ఈషద్భాగమువలన), పొందఁబడిన, దేవతలలోని, వీరభటుల, సమూహముయొక్క, అమృతము గలవాఁడు - దేవతలనందఱను కడు చులుకనగ జయించి వారి యమృతమును దీసికొనిపోయినవాఁడు(పూర్వగాథ: తల్లియగు వినతయొక్కయు తనయొక్కయు దాస్యములను విడిపించుకొనుటకు సవతి తల్లియగు కద్రువయొక్క కోర్కి ప్రకారము అమృతకలశమును దేవతల యొద్దనుండి యెత్తుకొనివచ్చెను.) మాద్యత్, ఫణి, దశన, నఖ, భ్రాజమానుండు = ప్రకాశించెడి, పాములుగల, పల్లు (ముక్కు) తోడను, గోళ్లతోడను, ఒప్పువాఁడును - దుర్, మ్లేచ్ఛ, జన, గ్రాసుండు = దుష్టులగు, మ్లేచ్ఛజాతి, మనుష్యులను, భక్షించినవాఁడును - [కద్రువకోర్కి దీర్పనమృతము తేఁబోవునపు డాఁకలిమాన్పుకొనుటకేమైన నాహారమిమ్మని కోరి తండ్రియగు కశ్యపునియాజ్ఞ ప్రకారము మ్లేచ్ఛజాతివాండ్ర నందఱిని భక్షించెను.] పక్షీశ్వరుఁడు = పక్షిఱేఁడగు గరుడుఁడు - తత్పతాకన్ = ఆయన టెక్కెము

నందు - శ్రుతి, తనుస్ఫారుఁడు = వేదమేశరీరము. దానిచేఁ ప్రకాశించు వాఁడు - వేదమూర్తిబోలెన్ = అగుచున్నాఁడు. (వర్తమానధర్మమును దెల్పెడి తద్ధితము).

౪౭. బొందళంబు = రూ. బొందడము = (బొంత + దళము) = కవచము - బొమిడికము = ప్ర. మకుటము = కిరీటము - పొదిని = అమ్ముల పొదిని = తూణీరమును - వింటిన్ = ధనుస్సును - మేల్, కుందనంపు, తేరన్ = మేలిమి, అపరంజితోఁ జేయఁబడిన, రథముమీఁద - వీఁడె = ఇఁడుగో - కొలువాఁడు = ప్రకాశించుచున్నాఁడు-నెయ్యుఁడు = ప్ర. స్నేహితుఁడు - మందలించు = సంభాషించు.

౪౮. ఆజిన్ = యుద్ధమందు - వీర, ఉద్భటులు = యోధ, శ్రేష్ఠులగు - పలువురు, దొరలు = పెక్కురు, ప్రభువులు - ధృత, అంజలిపుటులు= ధరింపఁబడిన, దోసిళు లనెడి, దొన్నెలుగలవారు - అగుచు - నాసీరమున్ = ముందరిసేనను - పంచుచున్ = ఆజ్ఞాపించుచు - అతులితముగన్ = సాటిలేక - అంతక, ఆశా, ముఖంబునన్ = యముని, దిక్కగు దక్షిణపువైపుయొక్క, మొగదలను - అలరెన్ = ఒప్పెడిని.

గఱులతోడి = ఱెక్కలుకల-గిరిలెఱఁగుగనన్ = కొండవలె - సుత్రాముఁడు = సుఖమైన త్రాణనముగలవాఁడు = సుఖముగల్గునట్లు రక్షించు వాఁడు = ఇంద్రుఁడు - గోల = కలకలము - ప్రేగు = అధికము.

౪౯. ఓహరి = ఓయి యింద్రా - ధనుః, టంకృతులు = (కృష్ణుని) వింటియొక్క, టంగుటంగుమనుధ్వనులు ఇంకనింకన్ = అంతకంతకునెక్కువగ - అరి, కర్ణ, పుట, మహత్, ఆతంక, ఆవహములు = శత్రువుల, చెవి, రంధ్రములకు, గొప్ప, బాధను, కలుగఁజేయునవి - కాన్ = అగుట వలన - కులమహీధరములు = కులపర్వతములు - మాఱునెలుంగన్ =

ప్రతిధ్వని యిచ్చునట్లును - దిగ్గజములు - బధిరములు = చెవిటివి-కాఁగన్ = అగునట్లును - బ్రహ్మాండ భాండంబు - పగులునట్లును - దుందుభిధ్వనులు - అమందముగన్ = అధికముగ - భువన, క్షయ, అంబుధి, రవ, శంకన్ = లోకములయొక్క, ప్రళయకాలమందలి, సముద్రపు, ధ్వనిగాఁబోలునను, సందియమును - కలిగింపన్ = కలిగించునవి యగుటచేతను - కరి, ఘటా, కోటి, ఘీంకరణంబులన్ = ఏనుఁగుల, సమూహముయొక్క, ఘీంఘీమ్మ నెడు ధ్వనులును - హాహా, హేషా, రవంబులు = గుఱ్ఱములయొక్క, సకిలింపులయొక్క, ధ్వనులును - విశేషముగ - త్వంగత్, శతాంగ, రథాంగ, నేమి, ధ్వానములు = పరిగెత్తుచున్న, రథముల, చక్రముల, పట్టాలయొక్క, ధ్వనులును - భట, ఉద్భట, హుంకృతులు = సైనికుల, అధికములగు, హుంహుమ్మనెడి కేకలును - ఘనముగన్ - అధికముగ - వెలయన్ = ఒప్పుచుండుటచేతను - అద్భుతంబు = ఆశ్చర్యకరమైన - కోలాహలంబు = కలకల ధ్వని - నెగడుచున్నది = వృద్ధిబొందుచున్నది.

ఆహవము = యుద్ధము - ఆవహిల్లెనా = కలిగెనా (ఆరంభింపఁబడెనా) - నాసీర = సేనాముఖమునందు - గదాధరుఁడు = కృష్ణుఁడు - సవిధ = సమీప - మహారథ, పరివృతుఁడు = పదునొకొండువేల విలుకాండ్రతో నొంటరిగఁ బోరఁగల మేటియోధులచేత, చుట్టుకొనఁబడినవాఁడు - వీరునికిన్ = శూరుఁడగు నరకునికి - అడ్డముగన్ = నడుమను = ముందుగా - అడ్డంకులు = నిరోధకములు = ఆటంక కరములు - ఒడ్డి = వ్యూహములు పన్ని - వెక్కు, వెను, వెనఁతువ, జోదులన్ = అనేకములైన, గొప్ప, యుద్ధములు చేసియున్న, వీరభటులను - చక్కాడు = చంపు.

౫౦. శుండాల, అద్రి, గళత్, మద+అంబు, ఝరములన్=ఏనుఁగులనియెడి, కొండలనుండి, కాఱుచున్న, మదపు + నీటియొక్క, ప్రవాహములనియెడి, సెలయేఱులును - శుంభత్, రథాంగంబులున్ = ఒప్పుచున్న,

రథచక్రము లనియెడి చక్రవాక కణ్ణులను - ఉద్దండ, క్రవ్య+ భుక్, ఉద్ధ, సింహములు = భయంకరులగు, మాంస + భక్షకులగు రాక్షస, శ్రేష్ఠ లనియెడి, సింహములు - ప్రోద్యత్, ఖడ్గముల్ = మిగుల ప్రకాశ మానములగు, కత్తులనియెడి ఖడ్గమృగములు -క ల్గ = ఉండుటచేత - ఉచ్చం డంబు = మిగుల భయంకరము - అరి, సైన్య, కాననములన్ = శత్రుసేన యనెడి, అడవులను - శార్ఙ్గ, చ్యుత, అస్త్ర, అర్చిస్, ఉగ్రుండు = శార్ఙ్గమనెడి ధనుస్సునుండి, విడువఁబడిన, బాణముల, కాంతులనెడి మంటచేత, భయం కరమైన - వాఁడగు కృష్ణుఁడు - మహాగ్ని, కైవడిన్ = దావానలము, వలె- ఇప్పడిన్ = ఈ సమయమున - ఘోరంబుగాన్ = భయంకరముగాఁ గాల్చెను. అలం. రూపకశ్లేషోపమాసంకరము.

౫౧. ద్విరద, స్కంధ, గతుల్ = ఏనుఁగుల, మూపురములయందు, ఉన్నవారు-మహాత్, అసుర, భటుల్ = గొప్పవారగు, రక్కస, బంట్లు - విష్ణు, అంబక, ఛిన్నులు = కృష్ణుని, బాణములచేత, నఱుకఁబడినవారు - ఖర + రుక్, మండలి, ఖండనంబున్ = తీక్ష్ణమైన+కిరణములుగల సూర్యుని యొక్క, బింబమును, బద్దలుచేయుటను - కావించుచున్ = చేయుచు - సుర, విద్వేషుల, మోములు = దేవతలకు, పగతురగు రాక్షసులయొక్క, ముఖములు - తల్, హతిన్ = ఆకృష్ణుని బాణముల, దెబ్బలచేతను - పారి ణిన్ = క్రమముగా = ఒకటి వెనుక నొకటిగ - కాల, రుచిన్ = నల్లని, కాంతిని - భజించి = పొంది - అఘముల్ = పాపములు - పోలెన్ = అని పించునట్లు - గత, ఉన్మేషంబులు = పోయిన, వేఁడిమిగలవి - పడిన్=నేల ముగ - క్షోణిన్ = భూమిమీఁద - పడును.

౫౨. శునాసీరా = ఇంద్రుఁడా [వ్యు. శునాః = సమృద్ధములుగాఁ జేయఁబడిన + సీరా = నాగేళులు గలవాఁడు - వర్షించి భూమిని దున్ను టకుఁ దగినదానిగఁ జేయువాఁడని, యర్థము. శ్రేష్ఠమైన సేనాగ్రభాగము

గలవాఁడనితా. రూ. సునాసీర = శోభనమైన నాసీరమునుగలవాఁడు, అనఁగా శ్రేష్ఠమైన సేనాగ్రభాగముగలవాఁడనియర్థము.

౫౩. చక్రి = చక్రాయుధమును ధరించు వాఁడగు కృష్ణుఁడు - శేఁగక్ = విజృంభించుటచేత - సింధురములు=ఏనుఁగులు - ఇషు, విచ్ఛిన్న, కంధరములు = బాణములచేత, నఱుకఁబడిన, కంఠములుగలవి సప్తులు = గుఱ్ఱములు - కృత, దీర్ఘ + సుప్తులు = కలుగఁజేయఁబడిన, పెద్ద + నిద్దుర (=చావు), కలవి - నాయకులు = సేనాపతులు - కాయ, సంలగ్న, సాయకులు = దేహమున, నాఁటుకొనియున్న, బాణములు గలవారును (అగుచున్నారు).

౫౩. (ఉరగారి...శుండలక్) ఉరగ + అరి+కేతన = ఉరముతో గమనము చేయుచున్నవియగు పాములకు+శత్రువగు గరుడుఁడు+టెక్కెమందుఁ గల కృష్ణునియొక్క, శర = బాణములయొక్క, ఓఘ = సమూహముచేత, ఖండిత = నఱికివేయఁబడిన, అసుర = రాక్షసులయొక్క, దంతి = ఏనుఁగుల యొక్క, దంత = పల్లులతోఁడను, కట = చెక్కిళ్లతోఁడను, శుండలక్ = తొండములతోఁడను - స్ఫురత్, ఊర్మి పూరములు = ప్రకాశమానములగు, తరంగములతోఁడి, ప్రవాహములుగల-అసృక్ , నదుల్=నెత్తుటి, ఏఱులు - తద్దయుఁక్ = మిక్కిలి - వడితో - ధరను పాఱుచున్నయవి - చుమ్ము. ఛం. మంజుభాషిణి - సజసజగ - 9-వ యక్షరముయతి.

(నాసీర...నిరీక్ష్యుండు) ముందరి సైన్యమును, సంహరించుటచేత, సముదిత = కలుగఁజేయఁబడిన, సమతిశయ = మిక్కిలి యెక్కువైన, రుట్ = రోషమనియెడి, ఆశ్రయాశ = అగ్నిచేత, శోణీకృత = ఎఱ్ఱగాఁ జేయఁబడిన, వీక్షణ = కన్నులయొక్క, యుగళ = ద్వయమువలన - దుర్నిరీక్ష్యుండు = చూడనలవి గానివాఁడు - ప్రేరితుండు = ప్రోత్సాహపెట్టఁబడిన

వాఁడు - స్వ = తన - జన్య, ఉన్ముఖుండు=యుద్ధమునకు సిద్ధపడినవాఁడు - అభిముఖుండు = ఎదురుగాఁ బోవువాఁడు - సరగునన్ త్వరగా.

౫౨౮. వేగన్నుల వేల్పు = సహస్రాక్షుఁడు - విలోకించి = చూచి - దండు, గండు = సేనయొక్క, శౌర్యము-మెండు = అధికము.

(దాడి......కఠోరతన్) దాడి - ప్ర. ధాటి = దండయాత్రయం దలి, నెఱ = మిగులమిగుల, గోడిగల = ప్ర. ఘోటికల = ఆఁడుగుఱ్ఱముల యొక్క, తండముల = సమూహముయొక్క, రింఖా = గిట్టలయొక్క, తాడన = దెబ్బలయొక్క, కఠోరతన్ = చుఱుకుఁదనముచేత - మృధ, క్షితిన్ = యుద్ధ, భూమియందు - ధూళీ, పాళియె = దుమ్ము, సమూహమే- సరోజహిత, వాజివర, రాజిన్ = సూర్యుని, అశ్వశ్రేష్ఠమును-సమూహమును చూడఁగను నీయదు = చూడనీయదు - ఇది = ఈదుమ్మును, చూవె=సుమీ. ఛం. వనమయూరము: భజసనగగ - 9-వ యక్షరముయతి.

దేవరా = ప్రభువా ! తిలకింపుము = చూడుము-కనలి = కోపించి - మావటీల, మేల్, వాఁడి, అంకుశంబులచేత = మావంతుల (ఏనుఁగులను తోలువారి) యొక్క, ఎక్కువ, పదనుగల, అంకుశము (ఏనుఁగులను తోలెడియినుపసాధనము) లచేత - విదారితములు = చీల్పఁబడినవి. (పరిభ్రమణ......రావములను) పరిభ్రమణ = అత్యధికముగఁ దిరుగునట్టి, పారిప్లవ = సంచారములచేత, కపోల = చెక్కిళ్లయొక్క, మూల = మొదటను, సంభ్రమ = తొందరతో, బంభ్రమ్యమాణ = తిరుగుచున్న, బంభర = తుమ్మెదలయొక్క, ఝుంకార = ఝుంఝుమ్మను, ఆరావములన్ = ధ్వనులచేతను - ఘీంకారముల = ఏనుఁగుకూఁతల - సమతిశయ, రయ, సంచరణ, సంచలిత, సకల, భూ, భాగంబులన్=మిక్కిలి యెక్కువైన, వేగముతోఁ గూడిన, సంచారములచేత, కదలింపఁబడిన, ఎల్ల, భూమియొక్క, ప్రదేశములును గలవి - నాగంబులు = ఏనుఁగులు - కుపితులు = కోపపెట్ట

బడినవారు - రౌతుల, కవటులచేతన్ = రాహుత్తుల (గుఱ్ఱముల నెక్కిన యోధుల) యొక్క, కొఱడాదెబ్బలచేత - పరిభవముణ్ = అవమాన మును - గొఱిసెచిప్పలు = గిన్నెలవంటి డెక్కలు - ధరా, పరాగ, సము చయంబులు = భూమియందలి, దుమ్ముయొక్క సమూహములు - సరయం బులు = వేగముతోఁ గూడినవి - హయంబుల = గుఱ్ఱముల - ప్రళయ, ప్రభంజన, ఆహత, వలాహక, సత్వరంబులు = కల్పాంతమందలి, వాయువుచేత, విసిరి కొట్టఁబడిన, మేఘముల యొక్క, వేగమువంటి వేగముగలవి - శతాంగ, నివహంబు = రథ, సమూహము - పదునిడఁ బడిన = సానఁబెట్టఁబడిన = ఈటెల కోటుల = అంచుల - నెఱ, ఒర యికన్ = అధికమైన, రాపిడుల చేత - మిడుఁగుఱుల, పింజు చేన్ = నిప్పురవల, సమూహముచేత - కప్పుదారి = కృష్ణవర్త్మ = అగ్ని - కాల రుల = కాలిబంట్లు - వెచ్చనరదము = ప్ర. విష్ణురథము - పొదువఁ బడియెన్ = ముట్టడివేయఁబడెను = సంకటము = కష్టము.

౫౫. జ్వాల, ఉద్వేలము = ప్రకాశ మనియెడి మంటలచేత, మేర మీఱి యున్నదియగు - శూలము = కొఱ్ఱు - సంత్రాసభూతంబు = భయ మును బుట్టించునదియగు - పరిఘము = ఇనుపకట్లగుదియ - వ్యాలోలత్, కుంతము = మిక్కిలి చలించెడి, ఈటె - దురంతముల్ = పొంద నలవి గానివియగు - బల్గొడ్డండ్లన్ = గండ్రగొడ్డళులచేతను - వాల్, తూఁపులన్ = వాఁడిగల, బాణములచేతను - చాలన్ = అనేకములగు - వాలులన్ = కత్తులచేతను - ఇటన్ = ఈప్రక్కను - చక్రాయుధుండు = కృష్ణుఁడు - ద్విషత్, జాల, ఉన్మగ్నుఁడు = శత్రు, సమూహమున, మునిఁగినవాఁడు - భగ్నుఁడు = బాధచెందినవాఁడు - కటా = అయ్యయో - వివిగ్నుండు = విశేషకోపముగలవాఁడు.

సుత్రామపుత్రా = ఇంద్రుని కొడుకవగునోయి జయంతా - డెందము చందమునన్ = మనసువలె - బెగడువడునదిగాన్ = భయముఁ జెందునదియని.

౧౬. అచ్యుత, ఆతత, బాణాసన, చ్యుతములు = కృష్ణుని, పెద్దదియగు, వింటినుండి విడువఁబడినవి - జిత్వరములు = జయశీలములు - మరుత్, రయ, జిత్, త్వరములు = గాలియొక్క, వేగమును, జయించు, వేగముగలవియౌనగు - సాయకంబులు = బాణములు - మహిత, భా, నాయకములు = పూజ్యమగు, కాంతివలన, శ్రేష్ఠములైనవి - సకలశత్రువులను - శకలములుగన్ = ముక్కలు ముక్కలుగ - కూల్చును.

౧౭. శౌరి, ధనుః, విముక్త, శర, జాత, విదారిత, దేహులు = కృష్ణుని, వింటినుండి, విడువఁబడిన, బాణ, సమూహముచేత, ముక్కలు చేయఁబడిన, ఒడలుగలవారగు - దేవ, అరులచేతన్ = వేల్పుల, పగతురగు రక్కసుల చేత - భిన్నుఁడు = చీల్పఁబడినవాఁడు - వారక = ఎడలేక - అయ్యసురన్ = ఆసూర్యుని - వారణ, రాజముల్ = గజ, శ్రేష్ఠములు - సవిధ, నాక, మహా+అంగణమందున్ = (మిక్కిలి యెత్తుగలవగుటచేతఁ దమకు) చేరువనున్న, ఆకస మనియెడి, పెద్ద, ముంగిటియందు - సారెకున్ = మాటిమాటికి - తుండముల్ = తొండములను - చాఁచుచు - వడితో - వమథు, జాలముచేన్ = తొండములతుంపురుల, సమూహముచేత - సేద = ప్ర. స్వేద = బడలికను - తీర్చెడిన్ = పోఁగొట్టుచున్నవి.

నింగి, ముంగిటన్ = ఆకసమను, ముంగిటియందు - తమ్ములు = ప్ర. పద్మము - ఇమ్ము = అధికము - మానుసులు = ప్ర. మనుష్యులు - క్రమ్మరు = తిరుగు - మిన్ను+వాఁకన్ = ఆకాశ, గంగయందు - తామేఁటులు = రూ. తాఁబేటులు - లోమశంబులు = రోమశములు - వ్యు. రోమములు గలవి - ముద్దరాలా = ఓసి ముగ్ధాంగనా.

౫౯. హారి, శర, దారిత, అరి, వదన, ఓఘము = కృష్ణుని, బాణముల చేత, నఱుకఁబడిన, శత్రువుల, ముఖ, సమూహము-పైకిఁ ఎగయంగఁ - నింగిని = ఆకసమునందు, - పయోజ, రాజి = పద్మ, సమూహము - పరఁగుచు-నరులు - వారణ, లూన, రద, అంస, భాగులై = ఏనుఁగులయొక్క, నఱికి వేయఁబడిన, దంతములను, మూపుర, ప్రదేశములందుగలవారై - ఒనరంగఁ = చక్కఁగా - శృంగులు = కొమ్ములుగలమనుష్యులు - కనంబడువారు - కంక ముక్తముల్ = బాణములచేత, నరుకఁబడిన - శిరములు - లోల, వాలములు = సంచలించెడి, తోఁకలును - లోమశ, కూర్మముల్ = రోమములున్న, తాఁబేళ్లు.

అస్మత్, ఉపకృతికొఱకుఁ = మా, మేలుకై - కలనికిఁ = యుద్ధమునకు - సోఁకు, మూఁకల, గొంగ చేతఁ = రాక్షస, సమూహముయొక్క, వినాశకుఁడగు కృష్ణునిచేత - సకల, భూత, సంతతి = ఎల్ల, పిశాచ, సమూహమును - సంతర్పితము = తృప్తిపఱుపఁబడినది.

౬౦. డాకినులు = పిశాచస్త్రీలు - అస్ర, పూరములఁ = రక్త, ప్రవాహములచేతను - వేదండ, ఉగ్ర, తుండంబులఁ = ఏనుఁగుల, భయంకరములగు, తొండములచేతను - యోగినులుఁ = కాళికయొక్క సేవకురాండ్రగు సెనమండ్రు యోగినులును-పిశాచులును - పాలలఁ = మాంసముల చేత - మహాభోగంబులఁ = గొప్పగొప్ప సౌఖ్యములను - పొందఁగాఁ - లలిఁ = ఉత్సాహముతో - కాలఖండ, గిళన, ఉల్లాసుల్ = కడుపులోని నీటితిత్తి క్రిందమాంసపు, ముక్కలను, తిన, ఉత్సహించు - కూశ్మాండులు = రూ. కూష్మాండులు = ఈపేరిటి పిశాచులు - విలాసుల్ = సంతసించుచున్నారు - మహత్, ఉజ్జ్వల, బేతాళులు = మిగుల, ప్రకాశమానులగు -పిశాచావేశముగల మృతశరీరములు - రక్షః, పాళిక, అంత్ర, అళులఁ = రాక్షసుల, సమూహముయొక్క, ప్రేఁగుల, సమూహమువలన - హాస్త

తాళులు = చేతులతో, తాళములు వైచువారును - కన్ = అగుటచేత.
(ఇదిబీభత్సరసము. ఆరభటీవృత్తి.)

ప్రేరిత = ప్రోత్సాహ పెట్టఁబడిన - వేగంటీ = ఇంద్రా - పోటు =
యుద్ధము - నర్తనంబొనర్చు = ఆడు - నగ, శత్రువు = పర్వత, విరోధియగు
నింద్రుఁడు - నగి = నవ్వి - నర్తనము = ఆఁట - ఆలమందు = యుద్ధమున -
ఎక్కైవడి = ఎట్లు - చెఱలాడన్ = తిరుగ - ఉపకంఠమునన్ = సమీప
మున - భ్రమ్మరు = తిరుగు - వైకుంఠ = కృష్ణుని - మంటమారి = మహా
కోపి - మనవైరి మనశత్రువగు నరకుఁడు - అతనిన్ = ఆకృష్ణుని - ఖా
దువన్ = ముట్టడించుటకు - దర, కరుఁడు = భయమును, పుట్టించువాఁడు -
దర, కర, రిపుచేన్ = శంఖము, చేతియందుఁగల కృష్ణుని, శత్రునిచేత -
చక్రి = కృష్ణుని - పెద్ద నిదురఁబొందెన్ = చచ్చెను - పోరు, ఓరెపు, తిండి
పోతు = కలహమును, అన్నమును, ఎక్కువగాఁదిను నారదుఁడు - నయన,
సహస్రంబున్ = కన్నులు, వేయింటిని, అబ్బురంబు = ఆశ్చర్యము - తివిచి
కొను = ఆకర్షించుకొను, శతమన్యువు = ఇంద్రుఁడు - సర్వ, ఆశ్చర్య,
గ్రహంబు = ఎల్ల, అచ్చెరువులకు, చోటు - విగ్రహంబునన్ = యుద్ధము
నందు - ప్రధన, కథ = యుద్ధపు చరిత్రము - వాఁడుగా = అడుగో - వాలు,
మగండు = మేటి, శూరుఁడు - బలాహకంబు భంగిన్ = మేఘమువలె -
ప్రబల, రోష, భాషణ, మారుత, ప్రేరితుఁడు = మిగుల, కోపము తోడి,
మాటలనియెడి, గాలిచేత, ప్రోత్సాహ పఱుపఁబడినవాఁడు - అవిరత,
శర, వర్ష, పరంపరన్ = ఎడతెగని, బాణములనెడి నీటియొక్క, వానల,
సమూహమును - గిరియందువలెన్ = (మేఘుఁడు) కొండమీఁద కురియు
నట్టులు - వారియందున్ = కృష్ణునియెడన్.

౬౦. సకలములను - శకలంబులఁగాన్ - చేసి - ఖారిన్ = అధికముగా -
క్రోలు = త్రాగునట్టి - పాంథులు = బాటసారులు - ఆనెన్ =
త్రాగెను.

ఉ౧. శర, భిన్నుఁడు = బాణములచే, భేదింపఁబడిన - అడిచెన్ = కొట్టెను - బోన్ = తగును - హరి, భుజ, హలిచేన్ = కృష్ణుని, చేతి, చెల్ప చేత - పదరు = సుసి.

ఉ౨. భిండివాలములన్ = రూ. భిందిపాలము, భిండిపాలము=విడిచి వాటు గుదియలను - భీకర, కరవాలములన్ = బెట్టిదపు, కత్తులను - శూల ములన్ = కొఱ్ఱులను - మొగిన్ = క్రమముగా - పఱపెన్ = ప్రయో గించెను - అమ్మచెల్ల=బోరా, అడలకు=వెఱవకుము-వాలు, తూఁపు, గములన్= పదునుగల, బాణముల, సమూహముచేత - రూపుమాపెను. వ్యా. వాలు+ తూఁపు=వాలుఁదూఁపు - కర్మధారయసమాససంధి.

ఉ౩. హరిచేత = కృష్ణుచేత - పఱపఁ బడినది = ప్రయోగింపఁబడి నది-హరికరణి=సూర్యునివంటి - సుదర్శనము = చక్రము, సురరిపు = (మురి) రక్కసుని - శిఖరి, శిఖరములన్ = కొండ, కొమ్ములను - యుంగాంత, గంధ వహువలెన్ = ప్రళయ కాలమందలి, వాయుదేవునివలె - తునిమెన్ = ఛేదించెను.

సోత్కంఠముగా = (స+ఉత్కంఠము+కాన్) = సంతోషముతోడి తొందరతో = తహతహతో - ఉత్సవము = వేడుక = పండుగు - అతి లంఘింపఁబడియెన్ = దాఁటఁబడెను = విడిచి వెట్టఁబడెను - గత, జల, సేతు, బంధనము = ఎండిన, నీటికి, వంతెన, కట్టుట - చాలునీ...విచారము చేతన్ = గడచిన కార్యమునుగూర్చి విచారపడిన లాభములేదు.

ఉ౪. అమరారి = నరకుఁడు-సమరమునకున్=యుద్ధము నిమిత్తము - గరుడవాహున్ = కృష్ణుని - పెనుమొనతోడన్ = పెద్దసేనతో - కూడ మట్టి = వెంబడించి - సారెదిన్ = క్రమముగా - చిత్తంబుతోడన్ = మన స్సుతో - ఈశున్ = శివుని - ఘనులతోడన్ = మబ్బులతో - గాలిని - పోలెన్ = (ముట్టడించిన) యట్లు - చుట్టుకొనియెను. అలం. ఉపమ.

ఎట్లు = ఏల - మానవ, అవ = పొలసు (మాంసము), తిండియగు రక్కసుని.

౭౫. అరిబలములు - బలశౌర్యములను - పొందినవయ్యును - జిత, పవన, రయములఁ = గెలువఁబడిన, గాలియొక్క, వేగములు గల = వాయువేగముకంటె యెక్కువ వేగముగఁబోవు (ఇది యెనుకటి సమాసము లోని శరయను పదమునకు విశేషణము) - మురశాసన, శార్ఙ్గ+ధనుః, పరి ముక్త, శర, అర్చులఁ = మురునిఁజంపినవాఁడగు కృష్ణుని, కొమ్ము + వింటి నుండి, విడువఁబడిన, బాణముల, కాంతులనెడి మంటలచేత - సరగునఁ - వెంటనే - పొరిపొరిఁ = క్రమక్రమముగ - అడఁ = నశించెను.

హస్త, లాఘవంబు = చేతి, వడి - వాక్, మనః, గతులకుఁ = మాటలయొక్కయు, మనస్సు (ఊహ) యొక్కయు, నడకను - అతిక్రమించు = దాఁటు = మీఱు.

౭౬. ములుకులు = బాణములు - కోదండమునఁ = వింటను - కూర్పఁబడవు ఒక్కొ = సంధింపఁబడవు కాఁబోలును - దొననుండియే = ప్ర. తూణీరము నుండియే = పొదినుండియే - సారెకుఁ = వేర్వేరుగ = అనేక పర్యాయములుగ - ఘోరంబుగాఁ = భయంకరముగా - ఒప్పారుఁ= బాగుమీఱును - దాననే = ఆబాణమువలననే - ఒక్కుమ్మడిఁ = ఒకటే విధమున - బిట్టూరువడిఁ = మిగులవేగముగా - సంఘటన, స్ఫార, చంచత్, స్ఫులింగ, ఛటలచేతఁ = (ఒకటి నొకటి) తాఁకుటవలన, అధికముగ, మెఱయు, మిడుఁగురుల యొక్క, కాంతులచేత - పత్ర, ఆళి = బాణ, సమూహము - బలిసి = అతిశయించి - సంఘటన... మును పె = అదివఱకుఁ బ్రయోగింపఁబడిన బాణము శత్రుబాణము నొండొంటి నొఱసికొని యందు వలనఁ గలిగిన నిప్పుచేత నవి తగలఁబడుచున్నవి - అవియట్లుండఁగానే - ఝాకఁ = తీవ్రముగా - వీఁకఁ = విజృంభణముతో - ద్వాదశ+ఆత్మ =

పద్రేంపు, రూపములుగల సూర్యునియొక్క - రక్షః, తిమిరము = రాక్షసులనెడు, చీఁకటిని.

బవరంబు = యుద్ధము = ప్ర. ప్రహారము - దెప్పరంబు = రూ. దెప్పరము = ప్ర. దుర్భరము = సహింపఁ గూడనిది-పీడక్ = విడుచుటకు.

౬౭. ఆఘోరణులు = ఏనుఁగులనెక్కు యోధులు - త్యక్త, విగ్రహులు = విడువఁబడిన, దేహములు గలవారు - త్యక్త, విగ్రహులునై = చచ్చియు - స్వః, తరుణీ, హస్తినులు = దేవతాస్త్రీలగు రంభాదులనెడి, ఆఁడయేనుఁగులు - అబ్బక్=(తమకు) దక్కఁగా - ఉబ్బునక్ = సంతోషముతో - వక్షోజ, కుంభస్థలిక్ = స్తనములనియెడి కుంభస్థలములను - వర, ముక్త, ఆవళి, యుక్త, హస్తములక్ = శ్రేష్ఠములగు, ముత్యముల, హారములతో, కూడిన, చేతులతో - ఆస్ఫాలించుచుక్ = చఱచుచు - వెరవు = ఉపాయము - గీఱుచుక్ = చీరుచు - కత్, పుత్రుతోఁక్ = ఆకృష్ణుని, తనయుఁడగు మన్మథునితో - అనిక్ = యుద్ధమునందు - వేగింత్రు = తెల్లవార్తును కాలముపుచ్చుచుందురు = తెల్లవార్తురు.

చూడ్కి = చూపు - నిగుడ్పక్ = నిగిడించుట.

వేగింత్రు - రూ. వేగింతురు - తకారముమీఁది ఉకారమునకు లోపమైనది.

౬౮. కరులు = ఏనుఁగులు - వీఁక = ఏపుతో-కర్ణతాళములతోఁక్ = చెవులాడించుకొనుటతో - ఘీంకరణంబులు = ఘీంకారములు - తగక్ - ఒప్పుటచేతను - కంసారి, శస్త్ర, క్షతిక్ = కృష్ణుని, బాణపు, దెబ్బలచేతను-పౌరిక్ = వరుసను - దాన, అంబు, కణంబులక్ = మద, జలపు, బొట్టులచేతను - గళిత, సత్, ముక్త, ఆసులక్ = తొల్పఁబడిన, మంచి, ముత్యపు, సమూహములచేతను - డాలులక్ = కాంతులచేతను - సరవంబులు = ధ్వను (ఉఱుము) లతోఁ గూడినవియు - తటిత్, అన్వితంబులు = మెఱుపులతో,

కూడినవియు - పృషత్, జాలంబులున్ = నీటిబిందువుల, సమూహము గల వియు - వృష్టి, ప్రస్తర, పాతంబులు=వానకాళ్లు గుపడగండ్లు, పడునవియు - ఐనమబ్బుల, రుచిని = ఐనట్టి, మేఘముల, పోలికను - తాల్చెన్ = ధరించు చున్నవి.

వి శే. ఘీంకారము లుఱుములతోను ఏనుఁగులమీఁదఁ బడు చున్న కృష్ణుని బాణములు మెఱుపుతోడను కుంభస్థలముల నుండి పడుచుండు మదజలబిందువులు వర్షబిందువులతోడను కుంభస్థలములనుండి రాలు ముత్య ములు వడగండ్లతోడను ఏనుఁగులకాంతి మబ్బులతోను బోల్పఁబడినవి. అలం. ఉపమాయథాసంఖ్యల సంశ్లేషము.

ఉ. ఒక్కరుఁడు = ఒకానొక - కాలరి = కాలిబంటు - హరి, కాండ, గృహీతుఁడు = కృష్ణుని, బాణముచేత, కొనిపోఁబడినవాఁడు - కొంచు నింగిన్ = ఆకసమున స్వః, స్త్రీ, లలిత, అవతంస, సుమ, రేచిత, మధు, అభిషిక్తుఁడు = దేవతా, స్త్రీలయొక్క, మృదువులగు, కర్ణాభరణము లైన, పుష్పములనుండి, కాఱిన, పూదేనెతోడ, నీరార్పఁబడిన వాఁడు - అయ్యు - శుండాల, గళ, ఉపరి, స్థ, చరణంబు + కన్ = ఏనుఁగు, మెడ, మీఁద, మోఁపబడిన, కాళులు గలవాఁడు + అనునట్లు - వ్రాలి = పడి - భీత, తత్, వ్యాళ, సముజ్ఝితుండు=బెదరిన, ఆయేనుఁగు చేత, ఎగురవేయఁ బడినవాఁడు - తత్, కుచ, మండలంబునన్ = ఆగంధర్వస్త్రీయొక్క, స్తన, ప్రదేశమునందు - వెండియుఁన్ = మఱల - వ్రాలెడున్ = పడుచున్నాఁడు.

ఆక్రందనము = రోదనధ్వని = క్రందు - మురహర, శర, దుర్దిన, అర్ధితులది = కృష్ణుని, బాణములనెడి జలములయొక్క, నిరంతర వర్షముచేత, బాధపెట్టఁబడు వారిది-సంభ్రమంబునన్ =సంతోషముతోఁ గూడిన తొందరతో-మడిసెనా=చచ్చెనా.

౭౦. తేర్చి = ఓదార్చి = ప్రతిమాలి - కేరి = పరిహసించి - రోష ముసన్ = కోపముతో - చూచి - ఆజికిన్ = యుద్ధమునకు - పురికొల్పి = ప్రోత్సాహ పెట్టి - రుచి = ఆసక్తి - ఠీవి = ఉత్సాహము - ఎలర్పఁగన్ = అతిశయింపఁగా - అభిముఖ్యముగన్ = ఎదురుగ.

౭౧. ఇద్ధ, క్రుధా, రక్త, దృక్, భీమంబున్=ప్రసిద్ధమగు, కోపము చేత, ఎఱ్ఱఁబాఱిన, కనులవలన, భయంకరమైనది - అపరాఙ్ముఖంబు = వెనుక దీయనిదియగు - విపక్షువదనమును - ఏమి - ఈక్షింతును? ఇఁకను - తత్, క్ష్వేళ = వాని, సింహనాదమును - గుణ, ధ్వానమును = నారి, మోఁతను= ధనుష్టంకారమును - ఏ నేమనుచు న్వినువాఁడ - వ్రాత్, క్షతులన్ = రొమ్మునందలి, గాయములను గూర్చి - నేనేమంచు - ఆడంగలన్ = చెప్పఁ గలను - చాన్ = చచ్చుట - మూడన్ = సిద్ధించుటను - కనినాఁడ - ఈ, సంగ్రామ, దారిద్ర్యమున్ = ఇట్టి, యుద్ధమునందలి, దుర్దశను - ఏమందును. వ్యా. భీమంబున్న పరాఙ్ముఖంబు = భీమంబున్ + ను + అపరాఙ్ముఖంబు - అచ్చుపరమగునపుడు ద్రుతమునకు ద్విత్వరూప సంశ్లేషము.

౭౨. మహాత్, ఉద్ధతులన్ = మేటి, శూరులను - ముఖ్యులు = మొదలగువారు - స్వ, దోర్బలమునన్ = తన, భుజశక్తిచేత - సమరం బునన్ = యుద్ధమునందు - క్రక్కునన్ = వేగముగా - ఉక్కడంచితిన్= రూపుమాపితిని - అంచు - వారిచేన్ = వారిని చంపిన కారణముచేత - అఖర్వమున్ = మితిమీఱిన - గర్వమును - కాంచకు = పొందకుము-ఏమి= చుమీ - ఇద్ధ, బలున్ = ప్రసిద్ధ, శూరుని - మహామహున్ = మహా శౌర్యుని.

౭౩. ఓరీ = ఓసరకా - కంక, ఆదులు = రాపులుగు, మొదలగు - పులుగుల్ = పక్షులు - నీమాంసంబుభుజింపఁగోరి - నీడాలు (టెక్కెము) పై నాడుచు - నీమృత్యు, ఉదయము (కలుగుట) యొక్క, సూచకంబులు - అగుచున్-నిండారున్ = మూఁగుచున్నవి - నీవు - ఇష్ట - భీమ, ఆజిన్ = పెట్టినపు, పోరున - మత్, కాండ, విఖండితుండవు = నా, బాణముల చేత,

౭౫. భూసుత = ఓరినరకా - (క్షుభ్యత్ ... ఘోరము) క్షుభ్యత్ = కలవరపఱచెడు, అళిక + ఈక్షణ = నొసల + కన్నుగలవాఁడగు శివుఁడు, శక్ర = ఇంద్రుఁడు, ముఖ = మొదలగు, అఖిల = ఎల్ల, అమర = వేల్పుల యొక్కయు, ఉద్భట = శ్రేష్ఠమును, పటు = సమర్థమునగు, దోర్బల = భుజబలమును, ప్రధన = యుద్ధమునందు, దారుణ = భయంకరముగ, వారణ = అణఁచివేయుటయందు, ఘోరఘోరము = మిగుల బెట్టిదమైనదియు - భువన, క్షయ, కాల, కాల, విస్ఫుట, రసనా, అతి భీషణమున్ = లోకములను, నశింపఁజేయు, సమయమగు ప్రళయకాల మందలి, యముని యొక్క, మిగుల మెఱయుచుండు, నాలికవలె, మిక్కిలి వెఱపు గొలుపునదియు - ఉగ్రమున్ = భయంకరమునగు - నీయది = నీయొక్క, ఖడ్గము-ఈ, కుటిలతర, ఉత్తిక్త్రపునకున్ = ఇపుడు కృష్ణుఁడనిన - మిగుల క్రూరమగు, మాటయనెడి, ఊక్కు (శూలము) నకు - ఎటుల సహించును.

ఈవడిన్ = ఈసమయమున - సారథి, భాషణ, ఉద్భూత నిర్భర, అభిమానుండు = సూతుని, మాటలవలన, కలిగిన, అణఁపఁదరముగాని, రోషము గలవాఁడు - సమర, ఉన్ముఖుండు = యుద్ధమును, ఎదుర్కొను వాఁడు - రాకాసి, గొంగ = రాక్షస, వినాశకుండగు కృష్ణుఁడు - సింగాణిన్ = ప్రశృంగిణమును = వింటిని.

౭౬. విచలత్, భ్రూ, కుటి, భీమ, (2. ఫాల+ఫలకుల్) = మిగుల చలించెడి, బొమ, ముడిచేత, భయంకరమగు, (పలకవంటి + నొసలు గలట్టియు) - విభ్రాంతిమత్, చక్షువులు=విశేషాశ్చర్యమును గలుగఁ జేయు, కన్నులు గలవారును - రచిత, ఆశా, ఆక్రమణలు = కూర్పఁబడిన, దిక్కుల యొక్క, వశపఱచుకొనుటలు గలవారునగు - వీరు = ఈ - తాత, సుతుల్ = తండ్రి, కొడుకులగు - మురారి=నరకులు-వీక్షింపన్=చూచుటకు - చిత్రంబున్ = అగునట్లు - ఇచటన్ = ఇక్కడను - చక్రిత, ధనుః, జ్యా, నిర్గత, అస్త్రంబులన్ = గుండ్రముగా వంచఁబడిన, విండ్లయొక్క, నారినుండి,

బయలు వెడలు, బాణములచేత - ప్రచుర, ఆయోధన, కేళి, కౌశలముల్ = ప్రకటమైన, యుద్ధ, క్రీడయందలి, నేర్పును-పాటించుచున్నారు = తెల్పు చున్నారు.

౨౩. శ్రుతి, స్ఫీత, ఉల్లసత్, జ్యా, లతా, జనిత, ఉద్వేగములు = చెవివఱకును, అధికముగా లాఁగఁబడిన, ప్రకాశమానమగు, వింటినారి యొ నెడి, తీఁగెవలన, కలుగఁజేయఁబడిన, ఎక్కువ వడిగలవియు - ఒండొంటిన్ = ఒకటి నొకటి - తాఁకుటచేత - మిడుంగుఱులు = నిప్పురవలు - పర్వన్ = కలుగఁగా - మహావాయుచేన్ = గొప్పగాలిచేత - మైగప్పన్ = శరీరము నాక్రమించుకొనునట్లు - పెనుపఁ బడ్డవి = వృద్ధిచేయఁబడినవియు నగు - అంబకంబులు = బాణములు - కనులయందు - మండెడు, కోప, వహ్ని (అగ్ని) యొక్క, తునుకలు - కానోపున్ = అయియుండును - నాన్ = అనునట్లు - తోఁచును - (మఱియు) - అగ్ని, బాణ, కలనా, జన్యంబున్ = ఆగ్నేయ, అస్త్రములను, పొందునట్టి, యుద్ధమును - సూచించెడును.

౨౪. విద్ధ, అంగులు=గాయములైన దేహములుగల కృష్ణనరకులు-ఇరువురును - ఒగిన్ = క్రమముగా - అన్యోన్యమున్ - ఒకరినొకరు - మార్కొంచున్ = ఎదిరించుచు - పేర్కొంచున్=పేరుపెట్టి పిలుచుకొనుచు - ఘన, నిర్ఘాత, రవ, అతిఘోషణములన్ = మేఘములయందలి, మిగుల భయంకరమగు, ధ్వనియగు నుఱుము (లేదా, గొప్ప, ఉప్పెనయందలి, ధ్వనుల) వంటి, అధిక ధ్వనులచేతను - వినత, ఉగ్రోగ్ర, శరాస, నిర్గతములన్ = విశేషముగా వంచఁబడిన, మిగుల భయంకరమగు, విల్లులనుండి, బయలు వెడలునట్టి - కాండ, ప్రకాండంబులన్ = బాణ, శ్రేష్ఠములచేతను-కనన్= చూచుటకు - (సంవర్త...నదీనంబులన్) సంవర్త = ప్రళయకాలమందలి, వలత్ = వర్ధిల్లుచుండెడి, తరంగ = కెరటములయొక్క, ఉద్గాఢ = మిక్కిలి యధికమైన, ధ్వనత్ = మ్రోయుచుండు, ఘూర్ణ = తిరుగుచుండెడు, నదీనంబులన్ = సముద్రములను - పోలిరి.

విశే. ఇందు, కృష్ణ నరకులు ప్రళయకాలమందలి సముద్రముల తోడను, పెద్దవియగువారి విండ్లనుండి వెడలుబాణములు ఆ సముద్రతరంగములతోడను, ధనుష్టంకారధ్వనులు ఆతరంగములయొక్క గొప్ప ధ్వనుల తోడను బోల్పఁబడెను.

కలనన్ = యుద్ధమున - ప్రయుక్తంబు=విడువఁబడినది-వైశ్వానర= ఆగ్నేయ - దిగఁబడిన = జాఱిపోయిన - ప్రావడియెన్ = పడిపోయెను - కావరమ్మునన్ = పొగరుచేత - ముమ్మొనవాలు = త్రిశూలము.

౭౯. ఇయ్యెడన్ = ఈ సమయమున - [భ్రమిత...దుర్వీక్ష్యము] భ్రమిత=త్రిప్పఁబడుచుండు, క్ష్మాధర + నాథ=పర్వత+శ్రేష్ఠమగు మందరము యొక్క, కర్షణ = రాపిడియొక్క, భర = అతిశయముచేత, శ్రాంత = బడలిన, అహి + రాట్ = పాము + ఱేఁడగు వాసుకియొక్క, శ్వాస = ఊర్పులనియెడి, భీమ = భయంకరమగు, మరుత్ = గాలిచేతను, ఉద్దీప్త= ప్రజ్వరిల్లఁ జేయఁబడి, విష = విషమనెడు, ఆశుశుక్షణి = అగ్నియొక్క, శిఖామాన = మంటలవలెఁ గాన్పించుచున్న, ఉగ్ర = భయంకరమైనదియును, దుర్వీక్ష్యము = చూడనలవిగానిదియునగు - ఆ యమరారాతిది = అనరకుని సంబంధమగు - శూలము = ముమ్మొనవాలు - అచ్యుత, శర, ఓఘ, అవార్యము = కృష్ణుని, బాణ, సమూహముచేత, అణఁపనలవిగానిది - ఔచున్ - తదీయ, మహాత్, ఉరః, క్షతజ, ఆపగా, ఆప్తిన్ = ఆకృష్ణుని, విశాలమగు, ఱొమ్మునందలి, నెత్తుటి, ఏటిని, పొందుటచేత - ఉపశామ్యంబు = చల్లాఱినది - అయ్యెఁగా.

౮౦. (శూల...హతిన్) శూల = ముమ్మొనవాలువలని, ఆఘాత = గాయమువలన, కృత = కల్గిన, క్రుత్ = క్రోధముగల, అచ్యుత = కృష్ణుని యొక్క, శర = బాణములయొక్క, స్తోమ = సమూహముయొక్క, ఆ హతిన్ = దెబ్బలచేతను - ఇలా, సుతునకున్ = భూ, పుత్రుఁడగు నరకునికి- కాయమునందున్ = దేహము మీఁదను-గాయములు - (అభీల...రమున్) అభీల = భయంకరమైన, ఉజ్జృంభణ = ఏపుతో, జంభ = జంభుఁడను

రాక్షసుని, భంజన = సంహారమందలి, సముద్వీర్య = అతిప్రతాపముతోడను, అతిశౌర్య = పరాక్రమముతోడను, ఉగ్ర = భయంకరమైన, రుట్ = రోషాగ్నియొక్క, జ్వాల = మంటలచేత, ఆరక్తిత = ఎఱ్ఱనైన, తావక = నీయొక్క, ఈక్షణ = కన్నులయొక్క, సహస్ర = వేయింటియొక్క, త్విట్ = కాంతులయొక్క, రమన్ = అందమును - పూనుచు-జానయ్యెన్ = ఒప్పుమీఱెను.

మొగిలు = రూ. మొయిలు = ప్ర. మేఘము - నిద్దంపు = ప్ర. స్నిగ్ధము = గంభీరమైన - శబ్దము=వి. సద్దు - వితర్కింపన్ = ఆలోచింప.

౮౧. హారులు = గట్టిములు-బరువడి=మణుల - కేతనము=టెక్కెము. బల్ = పెద్ద - వ్రక్కలు = ముక్కలు - చెండాడున్ = నఱికివేయును - అభీప్సితంబు = ఇష్టము - దర్పము = శౌర్యము - ఏర్పడన్ = స్పష్టపడునట్లు.

ప్రచోదితుఁడు = ప్రేరేపింపఁ బడినవాఁడు - సమేధిత, క్రోధుఁడు= మిక్కిలివృద్ధి పొందింపఁబడిన, కోపము గలవాఁడు.

౮౨. కలఁగెన్ = కలంగెను - ధాత్రి = భూమి - వ్రస్సెన్ = బ్రద్దలయ్యెను - క్ష్మా భృత్తులున్ = కులగిరులు సైతము - పాము, ఱేఁడు = సర్ప, రాజగు శేషుఁడు - స్తంభతన్ =నిశ్చలత్వమును - ఒలసెన్ =పొందెను - దిక్, ఇభ, వ్యూహంబు = దిక్, గజ, సమూహము - సంభ్రమించెన్ = గిఱ్ఱు గిఱ్ఱునఁదిరిగెను-సూర్య, ఇందువుల్ =సూర్యుఁడు, చంద్రుఁడును-శాలయన్ = సంచరించుటకు - చాలక = శక్తిలేక - భముల్ = నక్షత్రములు - వారిజ జాండము = బ్రహ్మాండము - క్రన్ననన్ = త్వరలో - సకలతన్ = తును కలగుటను - చెందును - అనన్ = అనిపించునట్లు వ్యా. చెందున్ననన్ = చెందును + ను + అనన్-అవసానమున ద్రుతస్వరమునకు లోపము ద్రుతము మీఁద నకారము. ఇదే ద్విత్వరూపమగు సంశ్లేషము.

౮౩. సురరిపు, విముక్తము = నరకునిచేత, విడువఁబడినది - పొరసిన = పొందిన - హరి = సూర్యుఁడు - తొలుసంజన్ = ఉదయ కాల

మున - వైశ్వానరుచేఁ = అగ్నివలన - స్వరుచిఁ = తనకాంతితో - నలు, పొందు = ఒప్పుమీఱు - అట్లు - పొరిఁ = మిక్కిలి - పొలిచెఁ=ఒప్పెను. సూర్యుఁడస్తమింపఁబోవునపుడు తన తేజస్సు నగ్నికిచ్చిపోయి మఱల నుదయమున రాఁగానే పుచ్చుకొనుచుండు నని పూర్వగ్రంథములు చెప్పుచున్నవి.

ఆసురీ, శాంబరి = రాక్షస, మాయయనెడు నొకయస్త్ర విశేషము - ప్రకటీకరింపఁ = ప్రచురముసేయ = ప్రయోగింప - శతానంద = బ్రహ్మ యొక్క - మాయా, అవిష్కరణ, అవకాశము = శాంబరీ విద్యను, వెల్లడి సేయం, ఎడము (వ్యవధానము.)

౭౪. సౌదర్శనంబు = సుదర్శనమను చక్రసంబంధమైన - వహ్ని యుఁ (సౌదర్శనంబుఁ అనుచోటనున్న సముచ్చయమిచట నుంట వచన శైలి) = అగ్నియుం - (ప్రళయో...మాలికంబై) ప్రళయ = యుగాంత మందలి, ఉగ్ర = భయంకరమైన, క్రోధ కోపముతోఁ గూడిన, కాళీ + పతి = కాళికాశక్తికి + మగఁడగు శివునియొక్క, నిటలతట = ఫాలప్రదేశ మున, ప్రస్ఫురత్ = మిగులవెలిఁగెడె, చక్షుః = కన్నులనుండి, ఉద్యత్ = బయలు వెడలునట్టియుఁ, జ్వలత్ = మండుచుండునట్టియుం, అగ్ని = నిప్పు యొక్క, ప్రస్ఫులింగ = కణములయొక్క, ఛట = సమూహముయొక్క, ఫట = ఫటఫటయను, రవ = ధ్వనులతోడ, యుంక్ = కూడిన, జ్వాలికా = మంటలయొక్క, మాలికంబు = వరుసలు కలది - అయి - బలి + విధ్వంసి, ఇద్ధ, వాత, ప్రహిత, ఖరతర, వ్యాప్తి, దీప్తంబును = బలిచక్ర వర్తిని + అణఁచివేసినవాఁడగు కృష్ణుఁడనియెడి, ప్రసిద్ధమగు, గాలిచేత, కూర్పఁబడిన, మిగుల చుఱుకుఁదనమును, పొందుటచేత, వెలుఁగు నదియుం - ఔచు - బలవంతుఁ - ధాత్రి, ఉద్భవునిఁ = భూ, పుత్రుని - తృణముఁగాఁ = గడ్డిపోఁచ, యగునట్లు = గడ్డిపఱకను కాల్చినట్లు - కాల్చెను.

వెండియుఁ = తిరిగి - విమర్శించి = పరిశీలించిచూచి - మడిసినను = చచ్చినప్పటికి—మను = బ్రతుకు - దుఃఖింపించు = వ్యసనపఱుచు - "మరణాంతాని వైరాణి" = పగలు చావుతోఁ దీఱునవి - అసుర = రాక్షసుఁడు- సుకృతము = పుణ్యము.

౮౫. పోరలు, మృత, రిపు, మొండెంబు, దరమునుండి = కొట్టుకొనుచుండు, చచ్చిన, శత్రుని, కబంధముయొక్క, కంఠమునుండి - వెడలి = బయలుదేరి - నిష్ఠురము = ఉగ్రమైన - ఒక వెల్గు (= కాంతి) - బలిమిన్ = బలవంతముగా - సురీ, కర, ఉజ్ఝిత, మందార, రేణువు + అటులన్ = దేవతాస్త్రీలయొక్క, చేతులతో, చల్లబడిన, కల్పవృక్ష పుష్పములయొక్క, పరాగము + వలె - వెన్నునందుఁ జొచ్చుచున్నది.

తూర్య = వాద్యములయొక్క - శరణ, ఆగత = రక్షణముకొఱకు, వచ్చినది - ధాత్రి = తల్లి - ధాత్రియొక్క = భూమియొక్క భగదత్తుఁడు = నరకాసురుని కొడుకు పేరు - భద్రాసనమునన్ = సింహాసనమందు - ఉపవేశితుఁడు = ఉంచఁబడినవాఁడు - నిక్కువమే = నిశ్చయమే - ఉలివు = ధ్వని - ద్వారకా, గమన = ద్వారవతీపురికి, వెళ్లవట్టి - నిర్వర్తిత = నెఱవేర్పఁబడిన - ఆఖండలుండు = ఇంద్రుఁడు - అనుసరింపన్ = వెంబడింపఁగా = ఆశ్రయింపఁగా - పగలు ముగిసెడున్ = అస్తమాన మగుచున్నది.

౮౬. తోయజమిత్రుఁడు = సూర్యుఁడు - (మన్నిహతా......పూరమున్) మత్ = నాచేతను, నిహత = చంపఁబడిన, అరి = శత్రువులవలన, నిర్దళిత = చీల్పఁబడిన, మండల = బింబమునుండి, నిర్గత = బయలువెడలు - కించిత్ = కొంచెము - ఉష్ణ = వేఁడిమితో, సంపన్న = కూడిన, మహత్ = అధికమగు, అస్ర = నెత్తుటి, పూరము = ప్రవాహము - అను, భ్రాంతిన్ = అనిరెడు, భ్రమను - ఒనర్చు, జరత్, ప్రకాశమున్ = కలుగఁజేయు,

వృద్ధ, కాంతిని - ఆకసమున - పన్నుగన్ = చక్కఁగా - నించుచు-చరమ, అచల, మస్తకంబునందున్ = పడమటి, కొండ, మీఁదను - అవశుండు వోలెన్ = చేష్టలు తక్కినవానివలె = అస్వాధీనునివలె - పడును.

౮౨. దివస, అవసాన, వాగురిక, విచేష్టన్ = దిన, అంత (అస్తమన సమయ) మనెడి, బోయవానియొక్క, వ్యాపారమువలన - మృదుల, రశ్మి, కలితుఁడు = కోమలములైన, కిరణములనెడి త్రాళ్లతో, కూడినవాఁడగు - ఖగుఁడు = సూర్యుఁడు (పక్షి) - అస్తాద్రిన్ = క్రుంకుడు మెట్టయగు పడమటి కొండయందు - విచేష్టుఁడు = స్పృహ తప్పినవాఁడు - వెఱన్=భయముతో - సరవములు = కూయుచున్న - ఖగముల్ = పక్షులు - త్వరన్ - గూళ్లకు పఱచును.

తా. అస్తమయ సమయమను బోయవాఁడు పన్నిన మృదుకిరణములనెడి యురులలోఁబడి సూర్యుఁడను పక్షిస్పృహతప్పి యుండుటనుజూచి పక్షులు (తామును ఖగములే కావునఁ, దమకు నాయాపదయే పొసఁగునని) భయముతో నేడ్చుచుఁ దమగూళ్లకుఁ జేరుచున్నవి. 83, 84, 85, 86, 87, పద్యము లస్తమయవర్ణనమును జెప్పెడును.

౮౮. ఇపుడు - భూభృత్తులు = కొండలు - ఎల్ల - పరిణత, హరి, శోభన్ = వృద్ధ, సూర్యుని, కాంతిచేత - చరితార్థములు = కృతకృత్యములు = ధన్యములు - అయి - శోభిలున్ = ప్రకాశించును - ప్రాభవమునన్ = సంపత్తుచేత - అలభ్యన్ = పొందనలవిగాని - కాంచన+భూభృత్, లక్ష్మిన్ = బంగరు+కొండయగు మేరుపర్వతముయొక్క, కాంతిని - పొంది - వెలుంగును.

శారద, నీరద, సదృశ, శరీరుఁడు = శరత్కాలమందలి, మబ్బులతో, సమానమగు, దేహముగలవాఁడు - సమగ్ర, సైన్యుఁడు = అధిక, సేనలు గలవాఁడు - పాక, శాసనుండు = పాకుఁడను రాక్ష

ముని, సంహరించిన వాఁడగు నింద్రుఁడు - పరిసరమున = చేరువను - మథనుఁడు = చంపినవాఁడు - హాల, ధరుచేత = నాగలిని, (ఆయుధముగ) ధరించినవాఁడగు బలరామునిచేత - ప్రత్యుద్గమింపక = ఎదుర్కొన- అనుజ్ఞాతులము సెలవు పొందినవారము - నంద, నందన, స్యందన, సవిధమునక = నందుని, కొడుకగుకృష్ణుని, రథ, సమీపమున - సంక్రందనుఁడు = ఇంద్రుఁడు - సమవతరించు = దిగు - మఘవుఁడు = ఇంద్రుఁడు - అభివందనము = నమస్కారము - అప్రతి పక్షుఁడవు = శత్రువులు లేనివాఁడవు - అవుము = కమ్ము - లేఖ, ఋషభుఁడు = దేవ, ఇంద్రుఁడు-ద్వంద్వము = జత = జోడు - సమర్పింపుము = ఇమ్ము - కైకొను = పుచ్చుకొను - మహాప్రసాదంబు = చిత్తము.

౭౯. దుర్వార, ఆహవమందుక్ = నివారింపశక్యముగాని యుద్ధమున - ముర, యుంక్, దోషాచర, అనీకినిక్ = మురునితో, కూడిన, రాక్షససైన్యమును - గర్వ, అంధుక్, గర్వముచేత, కన్నుగానని - క్ష్మా = భూమియొక్క - రక్షః = రాక్షసులయొక్క - (ఈవిసర్గము ఉపధ్మానీయము) - గీర్వాణ, అంబరుక్ = వేల్పులకు, తల్లియైన = యదితికి - దుఃఖ, వహ్ని = వ్యసనమనియెడి, నిప్పు - నిర్వాణముక్ = నాశనమును - పొందెను- మత్, సర్వ, అభీప్సితముల్ = నా, ఎల్ల, కోర్కులును - నీ, సత్, కృపక్ = నీ, చక్కని దయవలన, కృతార్థములు = ధన్యములు = నెఱవేఱినవి - ఐ - జానొందెక్ = నెఱవేఱెను = ఒప్పెను.

౮౦. భా, మతి, ఉల్లసితుల్ = (భామతిగ్రంథముచే బ్రకాశించు - వారు) కాంతితోడి, బుద్ధితో ప్రకాశించువారును - వివరణ, ప్రజ్ఞక్ = వ్యాఖ్యాన కార్యమందు బోధపఱచునిట్టి, విశేషజ్ఞానమున - రతుల్ = ఆసక్తిగలవారును - సు,తంత్రజ్ఞులుక్ = చక్కఁగా, శాస్త్రముల నెఱిఁగిన వారును - శ్రీమత్, సత్, గణన, అగ్రగణ్యులు = ప్రకాశించునట్టి సత్పురుషుల, యెన్నికలో, ముఖ్యులు - సాంఖ్య, ధి, రాముల్ = శాస్త్రమందలి, బుద్ధితో, ఒప్పువారు-న్యాయవిచార, దక్షులు = తర్కశాస్త్రమును, (న్యాయయా.

న్యాయములను అని యర్థము,) ఆలోచించుటయందు సమర్థులు - మహా, ప్రాభాకర, శ్రీకులున్ = ఉత్తరమీమాంసాభిజ్ఞులు (పూజ్యు)లగు, సూర్యాగ్నులవంటి, తేజస్సుగలవారునగు - భూమీశులన్ = రాజులును - ద్విజులన్ బ్రాహ్మణులును - పొల్పు+ఒంది = మేలు + చెంది - చెలంగుదురు ఒప్పుదురుగాక.

౯౧. శ్రీన్ = 1. లక్ష్మిని, 2. విషమును-ఎదనేన్ = రొమ్మునగాని గళముననేన్ = కంఠమునగాని - అబ్జ = 1. పద్మముయొక్క 2. చంద్రుని యొక్క - అభిశోభ = ప్రకాశమును - సుదర్శనము = 1. విష్ణునిచక్రము 2. అగ్ని - హరిహరస్వరూపుఁడగు దేవుఁడు కాపాడుంగాక.

స మా ప్త ము.

సీ. శ్రీకృష్ణకృతధరి - త్రీసుతవిజయమున్
రూపించువ్యాయోగ - రూపకమును
ధర్మసూర్యాఖ్యస - త్కవిశేఖరుఁడుమును
గీర్వాణమునవిలి - ఖించె ; దాని
నాంధ్రగీర్వాణభా - షాభిజ్ఞనుతవిప
శ్చిచ్ఛిరోరత్నప్ర - సిద్ధిఁగనియుం
నస్మత్సుహృద్రత్న - మైనకొక్కొండవేం
కటరత్నకవితెల్లు - గానొనర్చె
నద్దముననీడవోలెను - దద్దహృద్య
ముగనలంకారరసభావ - ములుదలిర్పఁ
దవనుమతిఁ బొందినేనిందు - దానిఁజేర్చి
కొంటినావ్యాఖ్యతోఁగూడ-

కొం. సు. శాస్త్రి.

చెన్నపురి: వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్ వారి
వావిళ్ల ప్రెస్సున ముద్రితము.—1950.

"సీ. శ్రీకృష్ణసేనసత్క్షితిపుత్రవిజయంబు-వ్యాయోగలక్షణవాక్యసరణి,
సమ్మతంబుగ ధర్మసత్కవియొనరించె-సన్నాటకముఁ దెల్గునందు నిపుడు, ఘనుఁడు
కొక్కొండ వేంకటరత్నకవిపతి - గద్యపద్యంబుల హృద్యముగను. ఒనరించె
నీకృతి యనుపలక్షణ - సమ్మతంబుగునని నెమ్మితోడ, నార్యులెల్లరు నైకొండు
రనుచుఁదనేక, మల్ల వేంకటకృష్ణాఖ్య మహిని వెలయుఁ, బండితులు మెచ్చఁ
జాతుర్య పటిమలందు, నొందు విఖ్యాతి. జెన్నొందు నీచరిత్ర."—*M. R. Ry., Tudakamalla Vênkatakrishna Row garu, A Great Hindu Astronomer and Pandit, Triplicane, Madras.*

"భాషాంతరీకరణము సంస్కృతగ్రంథమున నుండు నలంకారాదికము లేవియును మాఱకుండఁగఁ జేయఁబడినది......అందుండు వస్తువు శ్రీకృష్ణ విషయముగాన, దాని నందఱును దెప్పించుకొని చదివి యానందింతురని నమ్ముచున్నారము."—*Sakalavidyäbhivardhani.*

"రసికజన శిరశ్చాలనోత్పాదకంబై, యా పదవిన్యాసంబులు, నా రసోల్లసితమృదుచాతురీధురీణంబులగు సంభాషణంబుల, మధ్యానాయికయై పతి సానురాగవిమోహాకారిణియై యాకృతి వెలింగెను."

—*Purushärthapradäyini.*

" But the most remarkable literary effort of our poet is his faithful metrical translation of Sanscrit Dramatic Poem by *Sri Dharmasüri Kavi*, known under the title of '*Narakäsura Vijaya Vyäyògam.* This gives beginning to a new epoch in the era of Telugu literature in as much as our author's '*Narakasura Vijaya Vyayógamu*' is the *first* noteworthy dramatic poem in the Telugu... ...Our poet has been deservedly styled by not a few of the leading *literati* of the present day, the '*Founder of the Telugu Drama*'. Apart from this unique fact, the intrinsic worth, the elegant structure, the picturesque and buoyant style, nay, the classical finish of that poem, makes it accessable both to the learned and to the ignorant."—*Notes to Vigraha Tantramu.*